

Bakalářská práce

Kéž Slunce svítí. Liberečtí občané v terezínském rodinném táboře Auschwitz – Birkenau.

Studijní program:

B0114A300071 Dějepis se zaměřením na vzdělávání

Studijní obory:

Dějepis se zaměřením na vzdělávání
Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Autor práce:

Eliška Šebestová

Vedoucí práce:

Mgr. Kateřina Portmann, Ph.D.
Katedra historie

Liberec 2024

Zadání bakalářské práce

Kéž Slunce svítí. Liberečtí občané v terezínském rodinném táboře Auschwitz – Birkenau.

<i>Jméno a příjmení:</i>	Eliška Šebestová
<i>Osobní číslo:</i>	P21000277
<i>Studijní program:</i>	B0114A300071 Dějepis se zaměřením na vzdělávání
<i>Specializace:</i>	Dějepis se zaměřením na vzdělávání Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
<i>Zadávací katedra:</i>	Katedra historie
<i>Akademický rok:</i>	2022/2023

Zásady pro vypracování:

Holocaust výrazným způsobem zasáhl i Liberec. Současný výzkum identifikoval necelých 800 mužů, žen a dětí, kteří z Liberce pocházeli a byli v rámci tzv. konečného řešení zavražděni. Velká část z nich zažila internaci v terezínském ghettu, z nichž desítky byly dále deportovány do terezínského rodinného tábora v Auschwitz – Birkenau. Cílem bakalářské práce je na základě analýzy pramenů a jejich komparací s poznatky z odborné literatury zpracovat příspěvek rekonstruuující osud těch, kteří se z Liberce dostali v důsledku rasové perzekuce až do výše uvedeného rodinného tábora. Statistickou analýzu doplní vybrané případové studie dokumentující životní osudy vybraných jednotlivců.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování práce:

Jazyk práce:

tištěná/elektronická

čeština

Seznam odborné literatury:

PRAMENY:

Databáze Arolsen Archives

Databáze holocaust.cz

Databáze Yad Vashem

Národní archiv

Paměť národa

Stavební archiv města Liberec

Státní okresní archiv Liberec

Státní oblastní archiv v Litoměřicích

LITERATURA:

BARŠA, Pavel. Paměť a genocida. Úvahy o politice holocaustu. Praha, Argo, 2011. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0368-7.

BENZ, Wolfgang. Theresienstadt, eine Geschichte von Täuschung und Vernichtung. München: C. H. Beck, 2013. ISBN 978-34-066-4549-5.

BROD, Toman, Miroslav KÁRNÝ a Margita KÁRNÁ. Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau: Sborník. Praha: Melantrich, 1994, 203 s., fotogr. Terezínská iniciativa. ISBN 80-7023-193-9.

ENGELMANN, Isa. Židé v Liberci: k dějinám obyvatel města pod Ještědem. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2007, 264 s. ISBN 978-80-239-9169-7.

GRUNER, Wolf. Pronásledování Židů v Protektorátu Čechy a Morava: místní iniciativy, centrální rozhodnutí, reakce Židů 1939-1945. Přeložil Vladimír ČADSKÝ. Praha: Academia, 2019, 469 s. 1938-1953, svazek 22. ISBN 978-80-200-3005-4.

KÁRNÝ, Miroslav. 'Konečné řešení': Genocida českých židů v německé protektorátní politice. Praha: Academia, 1991, 182 s. ISBN 80-200-0389-4.

LHOTOVÁ, Markéta, ed. Likvidace židovských organizací na českém pohraničním území připojeném v říjnu 1938 k nacistickému Německu. Liberec: Severočeské muzeum v Liberci ve spolupráci s Židovským muzeem v Praze, 2015. ISBN 978-80-87266-19-9.

MELANOVÁ, Miloslava, Rudolf ANDĚL, Robert KVAČEK, Markéta LHOTOVÁ, Kateřina PORTMANN a Milan SVOBODA. Liberec. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. Dějiny českých, moravských a slezských měst. Dějiny českých měst. ISBN 978-80-7422-484-3.

OSTERLOH, Jörg. Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945. Praha: Argo, 2010, 774 s.

Historické myšlení, sv. 43. ISBN 978-80-257-0213-0 PORTMANN, Kateřina a Ondřej SLADKÝ. 'Místa paměti'. Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh Anny Rosenbachové a její rodiny. Fontes Nissae. 2018, XIX(1), 46 – 61.

SKRIBKOVA, Linda. Děti z Liberce v tzv. konečném řešení židovské otázky. Liberec, 2022. Diplomová práce. Technická univerzita v Liberci.

SNYDER, Timothy. Černá země: holokaust – historie a varování. Přeložil Martin POKORNÝ. Praha: Paseka, 2015, 399 s. ISBN 978-80-7432-655-4.

Vedoucí práce:

Mgr. Kateřina Portmann, Ph.D.

Katedra historie

Datum zadání práce:

28. dubna 2023

Předpokládaný termín odevzdání: 4. června 2024

L.S.

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

doc. PhDr. Milan Svoboda, Ph.D.
garant studijního programu

V Liberci dne 1. října 2022

Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Jsem si vědoma toho, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitu v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Současně čestně prohlašuji, že text elektronické podoby práce vložený do IS/STAG se shoduje s textem tištěné podoby práce.

Beru na vědomí, že má bakalářská práce bude zveřejněna Technickou univerzitou v Liberci v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

Jsem si vědoma následků, které podle zákona o vysokých školách mohou vyplývat z porušení tohoto prohlášení.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá problematikou holocaustu v kontextu rasové perzekuce původních libereckých občanů a občanek, kteří se dostali do internace v terezínském rodinném táboře Auschwitz – Birkenau. Identifikováno byla za pomoci analýzy nejrůznějších databází 90 takových osob (35 mužů, 45 žen, 10 dětí a mladistvých). Dotyční si prošli nejprve internací v ghettu Terezín a následně byli deportováni do terezínského rodinného tábora v Auschwitz – Birkenau. Zde bylo 87 z nich zavražděno, konce války se dožili pouze tři z nich.

Nedílnou součástí brutality rasové politiky nacistického Německa se stala dehumanizace lidských bytostí, kterým byla postupně odebírána za pomoci diskriminačních opatření lidská práva, nakonec i jejich identita a stala se z nich čísla. Díky následnému poválečnému procesu vysídlení německy mluvících obyvatel zmizela z Liberce zároveň i většina těch, kteří dotyčné znali a mohli na ně vzpomínat. Proces postupného zapomínání byl završen po únorovém převzetí de facto monopolu moci komunisty v roce 1948. Cílem této bakalářské práce je vrátit příběh této skupiny obyvatelstva do dějin města, které museli nuceně opustit a ve valné většině případů se se do něj již nikdy nemohli vrátit.

Klíčová slova

Liberec, Židé, holocaust, šoa, ghetto Terezín, Osvětim, terezínský rodinný tábor, koncentrační a vyhlazovací tábory, Protektorát Čechy a Morava

Annotation

The bachelor thesis deals with the Holocaust in the context of the racial persecution of the original citizens of Liberec who were interned in the Terezín family camp Auschwitz-Birkenau. Ninety such persons (35 men, 45 women, 10 children and adolescents) were identified through the analysis of various databases. The persons concerned had first been interned in the Terezín ghetto and then deported to the Terezín family camp in Auschwitz-Birkenau. Here 87 of them were murdered, only three of them survived the end of the war.

An integral part of the brutality of Nazi Germany's racial policy was the dehumanisation of human beings, who were gradually stripped of their human rights and, eventually, their identities, through discriminatory measures, and turned into numbers. Thanks to the subsequent post-war process of displacement of German-speaking inhabitants, most of those who knew and could remember them disappeared from Liberec at the same time. The process of gradual forgetting was completed after the communists took over the de facto monopoly of power in 1948. The aim of this bachelor thesis is to return the story of this group of the population to the history of the city they were forced to leave and in the vast majority of cases could never return to.

Keywords

Reichenberg, Jews, Holocaust, Shoah, Theresienstadt Ghetto, Auschwitz, Theresienstadt family camp, concentration and extermination camps, Protectorate of Bohemia and Moravia

Poděkování

Ráda bych poděkovala paní Mgr. Kateřině Portmann Ph.D. za vedení mé bakalářské práce, do kterého vložila spoustu času a úsilí. Velmi jí děkuji za veškeré cenné rady a podněty. Dále bych chtěla poděkovat zaměstnancům Státního okresního archivu v Liberci, kteří mi velmi pomohli při získávání dat a informací pro výzkum. V neposlední řadě bych chtěla poděkovat své rodině, partnerovi a přátelům, jelikož mi byli obrovskou oporou během studia a při psaní absolventské práce.

Obsah

Úvod.....	9
1. Kritika pramenů a literatury	12
1.1. Kritika pramenů	12
1.2. Kritika literatury	14
2. Liberecké oběti holocaustu	17
2.1. Židovská komunita v Liberci.....	17
2.2. Konflikt identifikace a perzekuce	19
2.3. Cizinci ve vlastní zemi	21
3. Liberecké oběti holocaustu v terezínském rodinném táboře.....	27
3.1. Ghetto Terezín.....	28
3.2. Koncentrační a vyhlazovací tábor Auschwitz.....	32
3.3. Terezínský rodinný tábor	35
3.4. Případové studie	49
3.5. Přeživší terezínského rodinného tábora z Liberce	56
4. Závěr.....	62
5. Zdroje	66
5.1. Archivy	66
5.2. Vydané prameny.....	67
5.3. Bibliografie.....	67
6. Přílohy	72

Úvod

Knihy odborné, populárně-naučné či beletrie z prostředí druhé světové války přitahují stále mnoho čtenářů. Každý rok vyjde hned několik titulů, které se věnují problematice holocaustu. Tzv. konečné řešení židovské otázky zásadním způsobem poznamenalo životy miliónů lidí, především pak v Evropě, ale trauma si sebou odnesli přeživší do celého světa.

Šoa, hebrejské slovo pro holocaust, představuje genocidu milionů lidí na základě smyšlených kritérií a zvrácené ideologie. Následky tzv. Velké války¹ a velké hospodářské krize v roce 1929 vevhaly Evropu do náručí extremistů. Nejvíce zasaženou zemí bylo Německo, a tudíž se zde na začátku třicátých let mohla snadno uchytit Hitlerova násilná rétorika. Jeho strana NSDAP měla ve volbách v roce 1928 pouhé 2,6 %, ale již v roce 1930 získala 107 mandátů s 18,3 %.² O dva roky později dosáhli úspěchu přes 37 %, tedy 230 poslanců³, a 30. ledna 1933 usedl Adolf Hitler na místo kancléře.⁴ Tímto rokem začal promyšlený nacistický plán rasové perzekuce, který se bude dalších dvanáct let naplňovat až do hrůzných rozměrů. Cílem režimu bylo vzít člověku jeho majetek, svobody, důstojnost, aby nakonec přišel i o jméno a holý život.

Diskriminace a následná likvidace vybraných skupin byla založena na nesmyslné myšlence nadřazenosti a podřazenosti. Neplatila žádná osobní identifikace s náboženstvím či etnickou příslušností jedince. Rozhodujícím faktorem bylo zapsání předků, rodičů či prarodičů, v židovských matrikách. Tímto způsobem se staly obětmi praktikující židé a židovky⁵, ale také osoby dávno asimilované do společnosti, často katolického vyznání.

Výjimku netvořili ani lidé pocházející z Liberce. Při sčítání lidu v roce 1921 se k liberecké židovské obci hlásilo 1602 věřících.⁶ Většina z nich však brala svou židovskou víru jen jako náboženské vyznání, pouze 130 osob se identifikovalo s židovstvím i etnicky.⁷ Národnostní sebeurčení jednotlivců se dnes špatně dokazuje. Nebylo nic neobvyklého, že rodiny byly jazykově či nábožensky smíšené.⁸

¹ Dnes označované jako 1. světová válka.

² Volby do říšského sněmu 1930, dostupné na <https://www.gonschior.de/weimar/Deutschland/RT5.html> [vid 20. dubna 2024]

³ MÜLLER, Helmut M.; VOLLRATH, Hanna a KRIEGER, Karl-Friedrich. *Dějiny Německa. Dějiny států*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995, str. 259

⁴ MÜLLER, Helmut M.; VOLLRATH, Hanna a KRIEGER, Karl-Friedrich. *Dějiny Německa. Dějiny států*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995, str. 265

⁵ Pokud se jedná o příslušníky náboženské obce, píše se malé ž. V momentě, kdy se mluví o židovství jako o etnicitě, píše se velké Ž.

⁶ MELANOVÁ, Miloslava a kol.: Liberec. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2017, str. 265.

⁷ MELANOVÁ, Miloslava a kol.: Liberec. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2017, str. 265.

⁸ ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*. 2., přeprac. vyd. Praha: Paseka, 2013, str. 61

Přijetí německé kultury a jazyka u židovského obyvatelstva na území rakouské monarchie na konci 18. století bylo důsledkem reformy Josefa II. Důležitým bodem bylo zřizování židovských škol, na kterých se vyučovalo německy, a také některá povolání, včetně pozice rabína, byla podmíněna zkouškou z německého jazyka.⁹ Josef II. dále změnil i právní a sociální postavení Židů a Židovek ve společnosti. V roce 1867 byl díky německým liberálům přijat zákon o úplné rovnoprávnosti obyvatel Předlitavska před zákonem bez rozdílu vyznání.¹⁰ K přijímání němčiny také přispěl fakt, že čeština procházela v 1. pol. 19. stol. obrodným procesem a pro školní a občanské potřeby nebyla preferovaným jazykem.¹¹

V roce 1921 proběhlo první sčítání obyvatel v Československu. Zde poprvé se měli lidé přihlásit k náboženskému vyznání a státní příslušnosti. Politická národnost byla určována např. podle mateřského jazyka. V případě Židů a Židovek byla povolena i židovská národnost. Tento krok ze strany československých politiků byl pragmatický, jelikož znamenal oslabení německé menšiny.¹² S nástupem nacistického režimu a jeho antisemitské politiky nebylo na tyto údaje pohlíženo a lidé byli s židovstvím spojeni pouze pro potřeby rasové perzekuce.

V roce 1935 byly v Německu vydány norimberské rasové zákony, tj. Zákon o říšském občanství a Zákon o ochraně německé krve a německé cti, které velmi záhy začaly ovlivňovat život i v československém pohraničí. Přes hranice proudilo do země množství emigrantů, zároveň Liberec patřil mezi nejlépe informovaná města¹³, a tak mohla řada rodin učinit opatření ještě před Mnichovskou dohodou v září 1938.¹⁴

Většina rodin zvolila cestu emigrace do vnitrozemí českého státu, především pak do Prahy. I zde byly vystavováni složitým podmínkám, jako malému prostoru pro bydlení, neustálému stěhování, problémům s úřady apod. Systematická izolace vytvořila ve společnosti stav tzv. ghetta bez zdí. V samotném Liberci je 17. května 1939 uváděn počet 269 Židů a Židovek dle norimberských rasových zákonů.¹⁵ Oni sami se tak často neoznačovali, víru nepraktikovali či se s ní již neztotožňovali a v Liberci zůstali právě z pocitu bezpečí, že jim se

⁹ ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*. 2., přeprac. vyd. Praha: Paseka, 2013, str. 70

¹⁰ ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*. 2., přeprac. vyd. Praha: Paseka, 2013, str. 73

¹¹ ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*. 2., přeprac. vyd. Praha: Paseka, 2013, str. 73

¹² ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*. 2., přeprac. vyd. Praha: Paseka, 2013, str. 36

¹³ Liberec byl důležitým obchodním uzlem v regionu s cílými mezinárodními kontakty. Zprávy o událostech probíhajících v Německu se tak jako první dostávaly do příhraničí.

¹⁴ LHOTOVÁ, Markéta: Příspěvek k historii židovských komunit na Jablonecku a Liberecku v období 1938-1939, in: *Fontes Nissae*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2002, s. 107.

¹⁵ KARPAŠ, Roman a kol.: *Kniha o Liberci*, Dialog, Liberec 1996, s. 365.

nemůže nic stát.¹⁶ Tento stav bohužel později vystřídala frustrace a následné deportace do nacistických represivních zařízení.¹⁷

Podstatná část z nich byla deportována nejprve do terezínského ghetta a následně do vyhlazovacího tábora Auschwitz – Birkenau. Od září 1943 do července 1944 byl v jeho prostorách zřízen terezínský rodinný tábor, jehož režim se v mnohém běžnému životu v Birkenau vymykal. Mým cílem bylo na základě komparace nejrozličnějších databází a pramenů vytvořit statistickou analýzu osob, které byly internovány v terezínském rodinném táboře a původně pocházely z Liberce, a identifikovat je.

Klíčové kapitoly mé bakalářské práce jsou věnovány libereckým občanům, kteří se dostali do nesmyslné mašinérie konečného řešení židovské otázky. První kapitola bakalářské práce pojednává o libereckých občanech a holocaustu. V tomto kontextu je nastíněna historie židovské komunity v severočeské metropoli a komplikovaná identifikace lidí v této smíšené oblasti. Po staletí zde vedle sebe žili Češi, Němci a Židé, lidé s katolickým, protestantským i židovským vyznáním. Případ Liberce ukazuje, jak velké dějiny ovlivňují osudy jednotlivců.

Dále se v kapitole věnuji předválečným problémům souvisejícími s vývojem v sousedním Německu a problematice sudetských uprchlíků v českém vnitrozemí. Důležitým momentem této kapitoly je uvědomění, že tito vyhnanci z vlastních domovů byly stále občany Československé republiky, ale kvůli svému původu se ještě před válkou dočkali ústrků a ponižování až byli o státní občanství připraveni.

Druhou stěžejní kapitolou je kapitola Liberečtí občané v terezínském rodinném táboře. Všichni vězňové v TRT byli předtím internováni v ghettu Terezín. Tomu bude věnován úvod této kapitoly. Nejprve jako městu z konce 18. století, později jako hlavnímu dějišti židovské perzekuce v českém prostoru. Budou popsány důvody, proč bylo pevnostní město vybráno jako ideální sběrné a tranzitní místo pro bývalé československé občany, a jak se následně proměnilo na ghetto pro osoby z půlky Evropy. Také zmíním, jak ghetto fungovalo, a především problematiku transportů z ghetta na Východ. Pro kontext terezínského rodinného tábora, je třeba objasnit tzv. zkrášlovací akci, jež v ghettu probíhala od července 1943 do června 1944.

Terezínský rodinný tábor¹⁸ je důležitou součástí narativu terezínského ghetta a potažmo i původních československých obyvatel, kteří v něm zmizeli. Byl zřízen v prostoru koncentračního a vyhlazovacího tábora Auschwitz. Toto zařízení nacistického represivního

¹⁶ Např. případ advokáta Gustava Glaessnera in: PÁNKOVÁ, Jitka: Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci, diplomová práce, Technická univerzita v Liberci, 2020, str. 63-69

¹⁷ PÁNKOVÁ, Jitka: Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci, diplomová práce, Technická univerzita v Liberci, 2020, str. 68

¹⁸ Dále označováno jako TRT.

aparátu zabírá čelní místo ve výkladu holocaustu, neboť právě zde vyhaslo nejvíce životů.¹⁹ Nelze o něm mluvit jako o tom nejhorším, jelikož všechna nacistická zařízení měla soužití k jedinému účelu, a to v nelidských podmínkách zničit lidi otrockou prací. Jedno prvenství mu však zůstává, a to že byl největší.²⁰

Kapitola věnovaná TRT představí jeho vznik, pravděpodobný účel²¹ a následnou likvidaci v březnu 1944 a v červenci 1944. Výzkum se soustředil na vytvoření statistiky obětí TRT, jelikož mezi jeho specifika patřilo zastoupení obou pohlaví i všech věkových skupin.

Podrobněji jsem se věnovala libereckým občanům, kteří prošli TRT. Z 90 osob se konce války bohužel dožili pouze tři. V posledních letech probíhaly, či stále probíhají, výzkumy osudů rodin z Liberce, které vlivem konečného řešení židovské otázky zmizely z příběhu města. Některé z nich se v rámci své práce snažím vrátit do historické paměti města. Závěrečná část bakalářské práce je věnována dvěma ženám a jednomu muži, kteří prošli TRT a dalšími nacistickými tábory a dočkali se konce války.

1. Kritika pramenů a literatury

1.1. Kritika pramenů

Cílem této práce byla co nejpřesnější identifikace osob, neboť rasová perzekuce jim vzala vlastní identitu a nahradila ji diskriminujícím označením a číslem. Pramenů, kde lze najít originální jména, národnost, náboženství apod., není mnoho. Nejdůležitějším pramenem pro tyto údaje byly sčítací operáty z roku 1921. Zde se lidé poprvé měli přihlásit k národnosti, a to na základě mateřského jazyka, s výjimkou pro Židy a Židovky, kteří mohli uvést i židovskou národnost bez prokazování znalosti jidiš či hebrejštiny. Problémem tohoto sčítání lidu byla nepřesná definice pojmu národnost. Celá 20. léta 20. století se vedly spory, zda národnost je objektivně daná kategorie nebo subjektivní vnímání každého jednotlivce.²² Dle vydaných nařízení o sčítání lidu z roku 1920 bylo dané, že: „Národností jest rozuměti kmenovou příslušnost, jejímž hlavním vnějším znakem jest zpravidla mateřský jazyk. Židé mohou uvést

¹⁹ Odhadovaný počet obětí se pohybuje mezi 1,2 – 1,6 milionů zavražděných. Dostupné na: <https://www.holocaust.cz/dejiny/koncentracni-tabory-a-ghetta/koncentracni-tabory/osvetim/> [vid. 3. dubna 2024]

²⁰ dostupné na: <https://www.holocaust.cz/dejiny/koncentracni-tabory-a-ghetta/koncentracni-tabory/osvetim/> [vid. 3. dubna 2024]

²¹ Dodnes neznáme pravý důvod jeho vzniku, neboť k němu neexistují žádné dokumenty.

²² ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*. 2., přeprac. vyd. Praha: Paseka, 2013, str. 53

národnost židovskou.“²³ Problémem bylo, že v § 20 tohoto nařízení byla zahrnuta subjektivní možnost volby národnosti, ale sčítací komisaři měli právo přezkoumat uváděné údaje na základě jazykové zkoušky a sami vyplnit dle objektivního kritéria či svého mínění.²⁴

Lidský faktor je potřeba brát na zřetel i u jiných dokumentů, např. policejních přihlášek, žádostí o pas, úředních poučení apod. Zatímco úřední listiny vzniklé v Liberci jsou často poněmčovány, dokumenty vzniklé na území tzv. druhé republiky jsou téměř vždy počestěné. Sami respondenti také mohli své výpovědi ovlivnit z pragmatických důvodů. Dalším zdrojem informací o libereckých občanech byla evidence obyvatel uložená ve státní okresním archivu Liberec, kde jsou zaznamenány údaje, kdy se dané osoby do města přihlásily a odhlásily. Analýzou a komparací výše zmíněných pramenů jsem vytvořila databázi libereckých občanů s jejich nejpravděpodobnější osobní identifikací, stoprocentní jistotu však už nikdy mít nebudeme.

Základním východiskem se stal souhrn osob z Liberce, jež zasáhl holocaust, který byl součástí diplomové práce Lindy Skrbkové.²⁵ Údaje jsem nadále konfrontovala s online databázemi. Těmi nejdůležitějšími byly databáze na webových stránkách holocaust.cz²⁶ a databáze politicky a rasově pronásledovaných osob Památníku Terežín.²⁷ Tyto dva zdroje musely být používány společně pro vzájemné doplnění, jelikož databáze holocaust.cz postrádá jakékoliv informace o lidech, kteří druhou světovou válku přežili. Její výhodou jsou digitalizované dokumenty u některých osob a vzájemná provázanost příbuzných. Provázanost rodin není samozřejmá a můžou se v přiřazení vyskytovat chyby. Její primární nevýhodou je automatické počestřování jmen, a tudíž ji nelze považovat za směřodatnou v otázce originálních jmen. Dalšími zdroji byly databáze Arolsen Archives²⁸ či Yad Vashem – Světové centrum paměti holocaustu.²⁹

Dalším pramenem pro výzkum libereckých občanů byly dokumenty uložené v Národním archivu ve fondu Policejní ředitelství Praha. V tomto fondu jsou uloženy nejrůznější spisy k jednotlivým osobám, které během svého života po určitou dobu bydlely v Praze, což v případě zkoumaných libereckých občanů internovaných v TRT bylo 71 lidí. Jedná se

²³ NA, fond Státní úřad statistický, 1931-1939, k. 45, inv. č. 144, sing P 3541/1 Cit. podle ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*. 2., přeprac. vyd. Praha: Paseka, 2013, str. 53

²⁴ ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*. 2., přeprac. vyd. Praha: Paseka, 2013, str. 53

²⁵ SRKBOVÁ, Linda. *Děti z Liberce v tzv. konečném řešení židovské otázky*. Liberec, 2023. Diplomová práce. Technická univerzita v Liberci

²⁶ <https://www.holocaust.cz/>

²⁷ <https://www.pamatnik-terezin.cz/databaze>

²⁸ <https://arolsen-archives.org/>

²⁹ <https://collections.yadvashem.org/en/names>

nejčastěji o policejní přihlášky, žádosti a povolení k vydání pasů či víz, ale také trestní oznámení a dopisy napsané danými osobami z nutnosti získání některého z výše uvedených dokumentů nebo povolení o přestěhování či evidenční karty bydliště.

Přímo k problematice TRT jsem využila také vydané vzpomínky přeživších pamětníků a přes Centrum vizuální historie Malach dostupné rozhovory s přeživšími TRT v Archivu vizuální historie Nadace šoa Univerzity Jižní Kalifornie.³⁰ Tyto výpovědi mají obrovskou hodnotu, neboť do historického vývoje přináší lidskou zkušenost a prožitky, které může v historickém narativu jen těžko něco nahradit. Výzkum orální historie je zásadní pro výklad totalitních režimů.

1.2. Kritika literatury

V dnešní době existuje mnoho monografií vztahujících se k holocaustu, konečnému řešení židovské otázky, ghettu Terezín či koncentračnímu a vyhlazovacímu táboru Auschwitz. Publikované informace jsou neustále aktualizovány díky výzkumům, které se vedou. Pro potřeby mé bakalářské práce byly zásadní monografie Kateřiny Čapkové *Židé v českých zemích: společná cesta dějinami*³¹, *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*³² a *Nejisté útočiště: Československo a uprchlíci před nacismem 1933-1938*³³. Dalším historikem, jenž se věnuje otázce politických uprchlíků je Michal Frankl. Pro svou práci jsou použila jeho publikace *Naši nebo cizí? Židé ve 20. století*³⁴ a *Občané země nikoho: uprchlíci a pohyblivé hranice středovýchodní Evropy 1938-1939*³⁵. Přínosem těchto publikací je především pohled na problematiku identifikace, která je klíčová pro poznání a studium totalitních režimů skrze příběhy jednotlivců.

Další důležitou monografií k pochopení motivů rasové nesnášenlivosti byla kniha Miroslava Kryla *Rasismus, antisemitismus, holocaust*³⁶. Tyto informace jsou klíčové pro důvody vzniku represivních zařízení jako byla ghetta, koncentrační a vyhlazovací tábory. V kontextu mého výzkumu je podstatné ghetto Terezín. Autoři, kteří se terezínskému ghettu

³⁰ <https://ufal.mff.cuni.cz/malach>

³¹ ČAPKOVÁ, Kateřina a KIEVAL, Hillel J. (ed.). *Židé v českých zemích: společná cesta dějinami*. Přeložil Tamara VOSECKÁ. Praha: NLN, 2022. ISBN 978-80-7422-815-5.

³² ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*. 2., přeprac. vyd. Praha: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-294-5.

³³ ČAPKOVÁ, Kateřina a FRANKL, Michal. *Nejisté útočiště: Československo a uprchlíci před nacismem 1933-1938*. Praha: Paseka, 2008. ISBN 978-80-7185-840-9.

³⁴ FRANKL, Michal, et al. *Naši nebo cizí? Židé ve 20. století*. Židovské muzeum v Praze – Institut Terezínské iniciativy, Praha 2013. ISBN 978-80-87366-28-8.

³⁵ FRANKL, Michal. *Občané země nikoho: uprchlíci a pohyblivé hranice středovýchodní Evropy 1938-1939*. Židé - dějiny - paměť. Praha: NLN, 2023. ISBN 978-80-7422-924-4

³⁶ KRYL, Miroslav. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011. ISBN 978-80-7414-389-2.

věnovali ve svých odborných výzkumech, byli často bývalí vězňové. Čerpala jsem z monografie Hanse Günthera Adlera *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*³⁷ a z knihy *Osud vězňů terezínského ghetta*³⁸ od Miroslava Kryla. Pro doplnění jsem čerpala z *Terezínských studií a dokumentů*, jejichž editorem byl Miroslav Kárný. Stěžejní pro mě byly studie Tomana Broda *Úvahy o genocidě českých židů za nacistické okupace*³⁹, dále studie Vojtěcha Blodiga *Poznámky ke zprávě Maurice Rossela*⁴⁰, Miroslava Kárného *Otázky nad 8. březnem 1944*⁴¹ a Volkra Zimmermanna *Pachatelé a přihlížejíci. Pronásledování židů v Sudetské župě*⁴²

Terezínský rodinný tábor, jenž byl součástí mého zkoumání, se nacházel uprostřed koncentračního a vyhlazovacího tábora Auschwitz – Birkenau. Pro mě byla podstatná kniha Timothy Snydera *Černá zem: holokaust – historie a varování*⁴³ a *Kalendář událostí v KT Auschwitz*⁴⁴ Danuty Czech. Pro samotný TRT byl nejdůležitějším podkladem sborník z konference *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau: Sborník z mezinárodní konference Praha, 7.-8. března 1994*.⁴⁵ Jeho nevýhodou jsou možné neaktuální údaje, neboť konference se konala před 30 lety, tj. v roce 1994.

Liberec byl hlavním sídlem Říšské župy Sudety, a tudíž byly nezbytné poznatky o jejím fungování a vztahy různých skupin obyvatel, co zde žili. Pro tyto potřeby jsem využila monografie Volkera Zimmermanna *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety: 1938-1945*⁴⁶ a Jörga Osterloha *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945*⁴⁷. V českém prostředí je téma

³⁷ ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007. ISBN 80-7364-024-4.

³⁸ KRYL, Miroslav. *Osud vězňů terezínského ghetta*. Knihy dokumenty. Brno: Doplněk, 1999. ISBN 80-7239-042-2.

³⁹ BROD, Toman, *Úvahy o genocidě českých židů za nacistické okupace* in KÁRNÝ, Miroslav (ed.). *Terezínské studie a dokumenty 1996*. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0582-X

⁴⁰ BLODIG, Vojtěch, *Poznámky ke zprávě Maurice Rossela* in KÁRNÝ, Miroslav (ed.). *Terezínské studie a dokumenty 1996*. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0582-X.

⁴¹ KÁRNÝ, Miroslav, *Otázky nad 8. březnem 1944* in KÁRNÝ, Miroslav (ed.). *Terezínské studie a dokumenty 1999*. Praha: Academia, 1999., ISBN 80-200-0746-6

⁴² ZIMMERMANN, Volker, *Pachatelé a přihlížejíci. Pronásledování židů v Sudetské župě* in KÁRNÝ, Miroslav (ed.). *Terezínské studie a dokumenty 1999*. Praha: Academia, 1999., ISBN 80-200-0746-6

⁴³ SNYDER, Timothy. *Černá zem: holokaust – historie a varování*. Přeložil Martin POKORNÝ. Praha: Paseka, 2015, 399 s. ISBN 978-80-7432-655-4.

⁴⁴ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021. ISBN 978-80-2003139-6.

⁴⁵ BROD, Toman, KÁRNÝ, Miroslav. *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau: Sborník z mezinárodní konference Praha, 7.-8. března 1994*. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1994. ISBN 80-7023-193-9.

⁴⁶ ZIMMERMANN, Volker. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety: (1938-1945)*. Obzor. Praha: Argo, 2001. ISBN 80-7260-055-9.

⁴⁷ OSTERLOH, Jörg. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945*. Historické myšlení. Praha: Argo, 2010. ISBN 978-80-257-0213-0.

Protektorátu, Sudet a Slovenska na konci 30. let předmětem zájmu Česko-slovenských seminářů pořádaných katedrou historie na Technické univerzitě v Liberci. Pro potřeby bakalářské práce jsem čerpala z publikací *Ve stínu války: Protektorát Čechy a Morava, Slovenská republika, Říšská župa Sudety a další odtržená československá území v letech 1938/39-1945*⁴⁸ a *"Nechtění" spoluobčané: skupiny obyvatel perzekvovaných či marginalizovaných z politických, národnostních, náboženských i jiných důvodů v letech 1945-1989*⁴⁹.

Přímo k dějinám Liberce byla výchozím textem kniha Miloslavy Melanové Liberec⁵⁰, z níž jsem čerpala z kapitol *Průmyslové a politické centrum v monarchii (1848-1918)* Miloslavy Melanové⁵¹, *Liberec v Československu (1918-1938)*⁵² a *V čele Říšské župy Sudety (1938-1945)*⁵³ od Roberta Kvačka. To jsem dále rozšiřovala o poznatky Isy Engelmann *Židé v Liberci: k dějinám obyvatel města pod Ještědem*⁵⁴, z chystané publikace Kateřiny Portmann a Jana Vajskebra *Návrat domů. Po stopách libereckých obětí holocaustu*⁵⁵ a publikací Markéty Lhotové *Likvidace židovských organizací na českém pohraničním území připojeném v říjnu 1938 k nacistickému Německu*⁵⁶ a *Synagogy v plamenech: křišťálová noc 1938 v českém pohraničí*⁵⁷.

⁴⁸ PAŽOUT, Jaroslav a PORTMANN, Kateřina (ed.). *Ve stínu války: Protektorát Čechy a Morava, Slovenská republika, Říšská župa Sudety a další odtržená československá území v letech 1938/39-1945*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2019. ISBN 978-80-88292-51-7.

⁴⁹ PAŽOUT, Jaroslav a PORTMANN, Kateřina (ed.). *"Nechtění" spoluobčané: skupiny obyvatel perzekvovaných či marginalizovaných z politických, národnostních, náboženských i jiných důvodů v letech 1945-1989*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2018. ISBN 978-80-88292-06-7.

⁵⁰ MELANOVÁ, Miloslava; ANDĚL, Rudolf; KVAČEK, Robert; LHOTOVÁ, Markéta; PORTMANN, Kateřina et al. *Liberec. Dějiny českých, moravských a slezských měst*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. ISBN 978-80-7422-484-3.

⁵¹ MELANOVÁ, Miloslava, *Průmyslové a politické centrum v monarchii (1848-1918)* in MELANOVÁ, Miloslava; ANDĚL, Rudolf; KVAČEK, Robert; LHOTOVÁ, Markéta; PORTMANN, Kateřina et al. *Liberec. Dějiny českých, moravských a slezských měst*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. ISBN 978-80-7422-484-3.

⁵² KVAČEK, Robert, *Liberec v Československu (1918-1938)* in MELANOVÁ, Miloslava; ANDĚL, Rudolf; KVAČEK, Robert; LHOTOVÁ, Markéta; PORTMANN, Kateřina et al. *Liberec. Dějiny českých, moravských a slezských měst*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. ISBN 978-80-7422-484-3.

⁵³ KVAČEK, Robert, *V čele Říšské župy Sudety (1938-1945)* in MELANOVÁ, Miloslava; ANDĚL, Rudolf; KVAČEK, Robert; LHOTOVÁ, Markéta; PORTMANN, Kateřina et al. *Liberec. Dějiny českých, moravských a slezských měst*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. ISBN 978-80-7422-484-3.

⁵⁴ ENGELMANN, Isa. *Židé v Liberci: k dějinám obyvatel města pod Ještědem*. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2007. ISBN 978-80-239-9169-7.

⁵⁵ PORTMANN, Kateřina, VAJSKEBR, Jan. *Návrat domů. Po stopách libereckých obětí holocaustu*. vyd. 1, Technická univerzita v Liberci, 2023, ISBN 978-80-7494-673-8

⁵⁶ LHOTOVÁ, Markéta, ed. *Likvidace židovských organizací na českém pohraničním území připojeném v říjnu 1938 k nacistickému Německu*. Liberec: Severočeské muzeum v Liberci ve spolupráci s Židovským muzeem v Praze, 2015. ISBN 978-80-87266-19-9.

⁵⁷ LHOTOVÁ, Markéta. *Synagogy v plamenech: křišťálová noc 1938 v českém pohraničí*. V Liberci: Severočeské muzeum, 2013. ISBN 978-80-87266-14-4.

V neposlední řadě pro mě byly podstatné absolventské práce Lindy Skrbkové *Děti z Liberce v tzv. konečném řešení židovské otázky*⁵⁸, Jitky Pánkové *Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci*⁵⁹, Tomáše Bendáska *Příběh rodiny Goltz*⁶⁰ a Michala Žukova *Vývoj názvů ulic libereckých čtvrtí I-V od roku 1858*.⁶¹ Jako poslední zdroj informací k libereckým občanům bych ráda zmínila články v časopise *Fontes Nissae*, které jsou dlouhodobě publikovány pro odborníky i veřejnost díky práci a výzkumu členů katedry historie.⁶²

Celkový seznam použitých pramenů a literatury uvádím na konci práce.

2. Liberecké oběti holocaustu

Zvrácená rasová ideologie, nazývaná také jako konečné řešení židovské otázky, si vyžádala na šest milionů obětí. Velkou nadějí pro perzekuované osoby byl včasný odchod do zemí, které nebyly zasaženy německou okupací. Třetí říše vybudovala mnoho represivních zařízení pro svůj cíl, kterými prošlo více než 81 tisíc lidí původem z českého území, z toho se konce války dočkalo necelých 10 tisíc. Mezi tyto oběti počítáme také minimálně 716 osob z Liberce, z nichž se pouhých 55 dožilo osvobození. Tito lidé byli označeni za Židy a Židovky na základě norimberských rasových zákonů, jejich skutečná identita byla velmi často jiná.⁶³

2.1. Židovská komunita v Liberci

Liberec byl etnicky smíšeným městem. Počátek židovské komunity v Liberci můžeme datovat do druhé poloviny 19. století, kdy byl zrušen familiantský zákon. Ten až do roku 1848 zakazoval přijímání Židů do měst, pokud zde již nežili. V roce 1867 přispělo k emancipaci lidí s židovským vyznáním nabytí práva svobodného usídlení a výkonu povolání.⁶⁴

⁵⁸ SRKBKOVÁ, Linda. *Děti z Liberce v tzv. konečném řešení židovské otázky*. Liberec, 2023. Diplomová práce. Technická univerzita v Liberci

⁵⁹ PÁNKOVÁ, Jitka. *Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci*. Liberec, 2019. Diplomová práce. Technická univerzita Liberec.

⁶⁰ BENDÁSEK, Tomáš. *Příběh rodiny Goltz*, Liberec, 2021. Diplomová práce. Technická univerzita v Liberci

⁶¹ ŽUKOV, Michal. *Vývoj názvů ulic libereckých čtvrtí I-V od roku 1858*, Liberec, 2019, bakalářská práce, Technická univerzita v Liberci

⁶² LHOTOVÁ, Markéta. *Příspěvek k historii židovských komunit na Jablonecku a Liberecku v období 1938-1939*. In: *Fontes Nissae*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2002,

PORTMANN, Kateřina, ZVOLENSKÁ, Lucie, „Místa paměti“ *Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh rodiny Schurových*, in *Fontes Nissae* XX/ 2019 2, Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2019

⁶³ PORTMANN, Kateřina, VAJSKEBR, Jan. *Návrat domů. Po stopách libereckých obětí holocaustu*. vyd. 1, Technická univerzita v Liberci, rukopis, 2024, úvod

⁶⁴ LHOTOVÁ, Markéta. *Příspěvek k historii židovských komunit na Jablonecku a Liberecku v období 1938-1939*. In: *Fontes Nissae*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2002, str. 105.

Židovským obchodníkům začal velmi brzy vzkvétat obchod, především s textilním zbožím a materiálem, a stali se tak nepostradatelnou součástí dynamicky se rozvíjejícího města. Symbolem postupné asimilace se stala výstavba nové modlitebny, která měla nahradit stávající, již nevyhovující, malou modlitebnu z roku 1861. V roce 1884 byl odkoupen pozemek v ulici Na Skřivanech, dnes Rumjancevově ulici.⁶⁵ Synagoga byla slavnostně vysvěcena o pět let později, 24. září 1889. Zařadila se po bok dalších monumentálních staveb vznikajících v Liberci v posledních dvou dekadách 19. století.⁶⁶

Komunita vstupovala do posledního století 2. tisíciletí jako nedílná a plně integrovaná součást města. Svědčí o tom nejen poloha synagogy, ale také množství vzdělaných a vážených lidí. K roku 1938 je udáváno, že z 71 advokátů, kteří měli v Liberci své kanceláře, bylo 35 židovského původu.⁶⁷ Nesmíme opomenout velké množství lékařů či továrníků a obchodníků. Lidé z židovské komunity se stavěli krásné vily na lukrativních adresách. Po první světové válce výrazně přibývá nábožensky smíšených manželstvích.⁶⁸

V roce 1921 proběhlo v Československé republice sčítání lidu. Bylo to poprvé, kdy si lidé sami určili svou národnost. Zatímco Češi a Češky, Slováci a Slovenky, Němci a Němky a příslušníci dalších národností museli uvést svou příslušnost v souladu s mateřským jazykem, Židé a Židovky tuto povinnost neměli a bylo to tedy na jejich vlastní rozhodnutí, včetně možnosti židovské národnosti.⁶⁹ Problémem sčítání lidu v roce 1921 byla nepřesná definice pojmu národnost. Celá 20. léta 20. století se vedly spory, zda národnost je objektivně daná kategorie nebo subjektivní vnímání každého jednotlivce.⁷⁰ Rozhodujícími faktory se tak pro jednotlivé osoby stal buď mateřský jazyk nebo většinový jazyk prostředí, kde dotyční žili. Kateřina Čapková dodává, že i za první republiky bylo stále vysoké procento bilingvních občanů, a tak nahlášený jazyk i národnost mohly ovlivnit jejich sociální jistoty.⁷¹

⁶⁵ SKRIBKOVÁ, Linda, *Děti z Liberce v tzv. konečném řešení židovské otázky*, diplomová práce, Liberec, 2022 str. 24

⁶⁶ Divadlo F. X. Šaldy, spořitelna, nová radnice, muzeum

⁶⁷ ENGELMANN, Isa: *Židé v Liberci. K dějinám obyvatelstva města pod Ještědem*. KAL pro Židovskou obec v Liberci, 2007. str. 99.

⁶⁸ ENGELMANN, Isa: *Židé v Liberci. K dějinám obyvatelstva města pod Ještědem*. KAL pro Židovskou obec v Liberci, 2007. str. 164

⁶⁹ ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*. 2., přeprac. vyd. Praha: Paseka, 2013, str. 36

⁷⁰ ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*. 2., přeprac. vyd. Praha: Paseka, 2013, str. 53

⁷¹ ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*. 2., přeprac. vyd. Praha: Paseka, 2013, str. 62

V Liberci se k židovskému náboženství přihlásilo 1602 osob.⁷² Za svou národnost často uváděli německou, což nebylo v československém pohraničí ničím neobvyklým. S židovskou národností se identifikovalo dle sčítání pouze 130 lidí.⁷³ Tento fakt naznačuje, že lidé v pohraničí nevnímali židovství jako etnickou příslušnost, nýbrž jako náboženské vyznání.⁷⁴

2.2. Konflikt identifikace a perzekuce

Tzv. konečné řešení židovské otázky je dle Miroslava Kryla vyvrcholením tisíciletého pronásledování Židů napříč dějinami i kulturami.⁷⁵ Pojem antisemitismus začali používat berlínští žurnalisté v okolí Wilhelma Marra v roce 1879.⁷⁶ Pojem se vžil a signalizoval změnu od do té doby vžitě náboženské formy nesnášenlivosti a pronásledování k novodobé nenávisti.⁷⁷ Antisemitismus je postaven na dlouhodobě budovaných a podporovaných předsudcích a negativních stereotypech, které tak vytvoří vhodný prostor pro vygradování zášti, tedy k přání vyhladit nepřítele.⁷⁸ Nesnášenlivost židovského obyvatelstva ve společnosti zdaleka není pouze záležitostí nacistického Německa, pogromy na židovské komunity byly nedílnou součástí evropských dějin od raného středověku.

Antisemitismus byl podstatou nacionálněsocialistické ideologie. Bez koncepce nadřazenosti jednoho národa či rasy, nad ostatními by tato mnohvrstevnatá ideologie nemohla fungovat.⁷⁹ Její radikální podoba se vytvářela postupně a byla výsledkem stupňujících se nároků nacistického hnutí. Dne 30. ledna 1933 jmenoval německý prezident Paul von Hindenburg nového říšského kancléře, který se stal vůdce německých nacionálních socialistů

⁷² LHOTOVÁ, Markéta. *Příspěvek k historii židovských komunit na Jablonecku a Liberecku v období 1938-1939*. In: Fontes Nissae. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2002. ISBN 80-7083-666-0. S. 105.

⁷³ MELANOVÁ, Miloslava a kol.: *Liberec*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2017, s. 265.

⁷⁴ Jiná situace byla ve vnitrozemí, kde se 54 % československých občanů židovského vyznání přihlásilo i k židovské národnosti. ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*. 2., přeprac. vyd. Praha: Paseka, 2013, str. 64

⁷⁵ KRYL, Miroslav, VELÍMSKÝ, Tomáš. Antisemitismus. In: KRYL, Miroslav, et al. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, str. 42.

⁷⁶ KRYL, Miroslav, VELÍMSKÝ, Tomáš. Antisemitismus. In: KRYL, Miroslav, et al. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, str. 43

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ KRYL, Miroslav, VELÍMSKÝ, Tomáš. Antisemitismus. In: KRYL, Miroslav, et al. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, str. 47

⁷⁹ KRYL, Miroslav. Holocaust. In: KRYL, Miroslav, et al. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, str. 137

Adolf Hitler.⁸⁰ Realizace a gradace požadovaných slibů NSDAP⁸¹ proti menšině⁸² mohly začít být uskutečňovány.

Podle Eberharda Jäckela se dá nacistická protižidovská politika rozdělit do tří etap.⁸³ První proběhla mezi lety 1933-1939, kdy byly prosazeny rasové zákony a perzekuovaným osobám byla postupně odebrána základní lidská práva a byly nuceny k vystěhování⁸⁴. Ve druhé fázi, od vypuknutí války do přepadení Sovětského svazu, docházelo k hromadným deportacím a zavíráním do ghatt. Třetí fáze v letech 1941–1945 byla samotná genocida evropského židovského společenství.⁸⁵

V roce 1935 byly v Norimberku uzákoněny norimberské rasové zákony, tj. Zákon o říšském občanství a Zákon o ochraně německé krve a německé cti, jež dávaly právní oporu vládní rasové politice. Z osob s židovským původem se staly občani nižší kategorie. Segregace pronikla do všech oblastí života, izolovala danou složku obyvatelstva a vytvořila stav tzv. ghetta bez zdí.⁸⁶

Množství lidí, kterých se perzekuce dotkla, bylo obrovské a především naprosto nehomogenní. Jde o uměle vytvořenou skupinu na základě ideologických kritérií, z nichž zmizela individualizace a místo toho byl uplatněn konceptuální groupismus.⁸⁷ Jeho kritickými prvky jsou zaujatost a homogenita. V případě šoa nastalo obojí. Jedna skupina zaujatá sama sebou označila druhou za homogenní celek, vůči kterému je potřeba rázně postupovat. Norimberské rasové zákony znamenaly zlom, neboť za Židy a Židovky označily členy židovské náboženské obce, ortodoxní i reformní, nepraktikující i osoby, které se s tímto vyznáním neztotožňovaly, nebo se od náboženství svých předků odvrátily.

⁸⁰ RYCHLÍK, Jan a PENČEV, Vladimír Georgiev. *Od minulosti k dnešku: dějiny českých zemí*. Praha: Vyšehrad, 2013, str. 431

⁸¹ Nationalsozialistische deutsche Arbeiterpartei – Německá nacionálně socialistická dělnická strana

⁸² V roce 1933 žilo v Německu 65 mil. obyvatel, z čehož lidí židovského vyznání či rasy bylo půl milionu (0,8%). KRYL, Miroslav, *Holocaust*. In: KRYL, Miroslav, et al. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, str. 141

⁸³ JÄCKEL, Eberhard. *Hitlerův světový názor: (projekt jedné vlády)*. Praha: Paseka, 1999, str. 43

⁸⁴ KRYL, Miroslav. *Holocaust*. In: KRYL, Miroslav, et al. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, str. 142

⁸⁵ KRYL, Miroslav. *Holocaust*. In: KRYL, Miroslav, et al. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, str. 144

⁸⁶ KRYL, Miroslav. *Holocaust*. In: KRYL, Miroslav, et al. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, str. 145

⁸⁷ Jde o teoretický přístup sociologie, kdy lidé mají tendenci vytvářet skupiny na základě společných znaků či zálib. Krajní myšlenkou je pak konceptuální groupismus, kdy tendence upřednostňování vlastní skupiny vede k diskriminaci ostatních lidí/skupin. BRUBAKER, R. *Ethnicity without Groups*. Cambridge: Harvard University Press, 2004, str. 7-8 dostupné na:

https://is.muni.cz/el/fss/jaro2014/SAN251/um/BRUBAKER_Ethnicity_without_groups.pdf [vid. 27. května 2024]

Bylo by mylné domnívat se, že Židé a Židovky byli jen jakousi integrovanou částí společnosti. Ve 20. a 30. letech 20. století již nemůžeme mluvit o složce, která bydlí ve zvláštní čtvrti města jako ve středověku. Tito lidé patří do společnosti stejně, jako příslušníci jiné víry. Jediné, co je odlišuje od okolních sousedů, je fakt, že do modlitebny nechodí v neděli, ale v sobotu. Nemůžeme tedy uvažovat o asimilovaných osobách, když tito lidé jsou plnohodnotnými československými občany.

Pro liberecké prostředí je tato různorodost patrná například na osudech „židovských“ právníků z Moskevské ulice. Výzkum prováděla absolventka Technické univerzity v Liberci Jitka Pánková pod vedením Kateřiny Portmann. Byly analyzovány a popsány životy čtyř právníků: Arthura Neustadtela, Leopolda Langsteina, Gustava Glaessnera a Otty Straschnova a jejich rodin. Arthur Neustadtel se sám za Žida označoval, ale členem náboženské obce patrně nebyl.⁸⁸ Leopold Langstein byl mezi lety 1921 a 1938 předsedou liberecké náboženské obce.⁸⁹ Gustav Glaessner se sice narodil do židovské rodiny, ale již ve čtrnácti letech konvertoval k římskokatolickému vyznání. V pozdějších letech se netajil svým pozitivním přístupem k politickému hnutí SdP.⁹⁰ Otto Straschnov se narodil do německé židovské rodiny a oženil se s českou katoličkou Annou. V jeho případě tak šlo o smíšené manželství jak ve smyslu národnostním, tak náboženském. Syna zapsali do katolické matriky, sám Otto Straschnov se patrně za Žida považoval pouze formálně a v roce 1938 z pragmatických důvodů konvertoval ke katolicismu.⁹¹ Jejich osudy dokazují různorodost osob, které norimberské rasové zákony zařadily do jedné škatulky s názvem JUDE. Všichni za války prošli represivními zařízeními, přežil pouze Otto Straschnov, jehož dlouho chránilo tzv. smíšené manželství před deportací.⁹² Ani po válce se však nezbavil diskriminace, neboť nálepkou Žid vystřídala nálepka Němec. Opustit republiku směl až v roce 1951,⁹³ jiní to štěstí neměli ani před válkou, ani po válce.

2.3. Cizinci ve vlastní zemi

Když v Německu začaly být naplňovány prováděcí nařízení k norimberským rasovým zákonům, zvedla se vlna emigrace německých rodin s židovským vyznáním. Část z nich odešla

⁸⁸ PÁNKOVÁ, Jitka: *Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci*, diplomová práce, Technická univerzita v Liberci, 2020, str. 53

⁸⁹ PÁNKOVÁ, Jitka: *Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci*, diplomová práce, Technická univerzita v Liberci, 2020, str. 60

⁹⁰ PÁNKOVÁ, Jitka: *Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci*, diplomová práce, Technická univerzita v Liberci, 2020, str. 64

⁹¹ PÁNKOVÁ, Jitka: *Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci*, diplomová práce, Technická univerzita v Liberci, 2020, str. 75

⁹² Do ghetta Terezín byl deportován až v únoru 1945.

⁹³ PÁNKOVÁ, Jitka: *Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci*, diplomová práce, Technická univerzita v Liberci, 2020, str. 89

do Československa. Liberec byl touto migrační vlnou také zasažen. Řada místních rodin začala činit opatření ještě před Mnichovskou dohodou v září 1938.⁹⁴

Dne 12. září 1938 proběhl pokus o henleinovský puč, kterému předcházely mnohé incidenty teroru na českých a židovských obyvatelích a německých antifašistech.⁹⁵ Samotný puč se nevydařil, přinesl s sebou však ozbrojené střety československé armády a sudetoněmeckých ozbrojenců, a také stanné právo.⁹⁶ Propagací opačné interpretace událostí byl pověřen Alfred Ingemar Berndt a každý den byly v deníku *Völkischer Beobachter* a dalších otiskovány titulky očerňující Čechy a připravující půdu pro připojení českého příhraničí k německému státu.⁹⁷

Represe v Německu, a následně i v Rakousku, zaměřené proti osobám označených za Židy a Židovky dle norimberských rasových zákonů vyvolaly obrovské migrační vlny. Z počátku byla motivace pro odchod dána odporem vůči nacistické politice a obavou ze zatýkání kvůli politické činnosti. Později byl převažujícím důvodem strach z rasové perzekuce, hospodářskému útlaku židovských podniků a arizace majetku.⁹⁸

Anexe československého pohraničí německým státem vyvolala emigraci 200 000 lidí. Jednalo se o Čechy a Češky, německé antifašisty a německy hovořící Židy a Židovky.⁹⁹ K 15. dubnu 1939 pak oficiálně vzniká Říšská župa Sudety se sídlem v Liberci.¹⁰⁰ Lidé, kteří se považovali za Čechy, se stali tzv. říšští státní příslušníci české národnosti.¹⁰¹ Měli méně práv než říšští občané¹⁰², ale měli šanci získat říšské občanství. Osoby perzekuované na základě

⁹⁴ LHOTOVÁ, Markéta: Příspěvek k historii židovských komunit na Jablonecku a Liberecku v období 1938-1939, in: *Fontes Nissae*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2002, s. 107.

⁹⁵ TŮMA, Oldřich, *Češi a Němci, vyhnání/odsun: Nač se ještě ptát?* in FAJMON, Hynek a Kateřina HLOUŠKOVÁ, ed. *Konec soužití Čechů a Němců v Československu: sborník k 60. výročí ukončení II. světové války*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, str. 11

⁹⁶ TŮMA, Oldřich, *Češi a Němci, vyhnání/odsun: Nač se ještě ptát?* in FAJMON, Hynek a Kateřina HLOUŠKOVÁ, ed. *Konec soužití Čechů a Němců v Československu: sborník k 60. výročí ukončení II. světové války*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, str. 11

⁹⁷ TŮMA, Oldřich, *Češi a Němci, vyhnání/odsun: Nač se ještě ptát?* in FAJMON, Hynek a Kateřina HLOUŠKOVÁ, ed. *Konec soužití Čechů a Němců v Československu: sborník k 60. výročí ukončení II. světové války*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, str. 11

⁹⁸ ČAPKOVÁ, Kateřina a FRANKL, Michal. *Nejisté útočiště: Československo a uprchlíci před nacismem 1933-1938*. Praha: Paseka, 2008, str. 198

⁹⁹ FROMMER, Benjamin, *Holokaust v Čechách a na Moravě* in ČAPKOVÁ, Kateřina a KIEVAL, Hillel J. (ed.). *Židé v českých zemích: společná cesta dějinami*. Přeložil Tamara VOSECKÁ. Praha: NLN, 2022, str. 245

¹⁰⁰ RYCHLÍK, Jan, *Politické systémy na území rozbitého Československa a právní postavení Čechů a Slováků na odtržených územích*, in: PAŽOUT, Jaroslav a PORTMANN, Kateřina (ed.). *Ve stínu války: Protektorát Čechy a Morava, Slovenská republika, Říšská župa Sudety a další odtržená československá území v letech 1938/39-1945*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2019, str. 25

¹⁰¹ RYCHLÍK, Jan, *Politické systémy na území rozbitého Československa a právní postavení Čechů a Slováků na odtržených územích*, in: PAŽOUT, Jaroslav a PORTMANN, Kateřina (ed.). *Ve stínu války: Protektorát Čechy a Morava, Slovenská republika, Říšská župa Sudety a další odtržená československá území v letech 1938/39-1945*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2019, str. 28

¹⁰² Osoby s německou krví, dle norimberských rasových zákonů.

norimberských rasových zákonů byly označeny jen „pod ochranou Říše“ bez práv a s příslibem vystěhování do represivních zařízení.¹⁰³

V roce 1938 žilo na území Československa přibližně 118 000 lidí hlásící se k židovské víře a 14 000 dalších, kteří byli za Židy označeny norimberskými rasovými zákony.¹⁰⁴ V září 1938 emigrovalo z území Sudet 30 000 Židů a Židovek. Mezi mnichovskou dohodou a vytvořením Protektorátu Čechy a Morava opustilo Československou republiku 14 000 lidí židovského vyznání, s velkým zastoupením právě lidí ze Sudet. Dalším lidem se pak podařilo odejít do roku 1941 s oficiálním souhlasem nacistického režimu, tj. 25 000-30 000 lidí.¹⁰⁵ V létě 1941 pobývalo na území Protektorátu Čechy a Morava 88 868 Židů a Židovek dle norimberských rasových zákonů registrovaných u centrální Židovské náboženské obce.¹⁰⁶

Dne 17. května 1939 proběhlo sčítání lidu Velkoněmecké říše. V samotné Říšské župě Sudety se zdržovalo ještě 2 363 Židů a Židovek, 2 183 „míšenců I. stupně“ a 1 396 „míšenců II. stupně“.¹⁰⁷ V Liberci jich zůstalo pouhých 39.¹⁰⁸ Pro říšské úřady to znamenalo potvrzení, že se podařilo donutit tyto lidi uprchnout, a zároveň velké zastoupení míšenců ukázalo provázanost místní populace.

Nově příchozí obyvatelé do vnitrozemí měli prakticky jediný zájem, a to dostat se co nejdál od Německa. Problém jim dělal nejen zahlcený státní aparát, ale také nedostatek financí či chybějící doklady, které zůstaly v místě jejich původního domova. Žádná organizovaná pomoc nenastala, a tak mohly odejít jen jednotlivé osoby či rodiny s protekcí v zahraničí.¹⁰⁹ Možností, jak odejít, nebylo mnoho, ale kdo začal s řešením včas, měl šanci na záchranu. Dnes si nedokážeme představit tu nejistotu, kterou před sebou rodiny měly a ve které se musely rozhodnout. Díky výzkumu Lindy Srbkové pod vedením Kateřiny Portmann máme dohledáno

¹⁰³ RYCHLÍK, Jan, *Politické systémy na území rozbitého Československa a právní postavení Čechů a Slovákůna odtržených územích*, in: PAŽOUT, Jaroslav a PORTMANN, Kateřina (ed.). *Ve stínu války: Protektorát Čechy a Morava, Slovenská republika, Říšská župa Sudety a další odtržená československá území v letech 1938/39-1945*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2019, str. 29

¹⁰⁴ FROMMER, Benjamin, *Holokaust v Čechách a na Moravě* in ČAPKOVÁ, Kateřina a KIEVAL, Hillel J. (ed.). *Židé v českých zemích: společná cesta dějinami*. Přeložil Tamara VOSECKÁ. Praha: NLN, 2022, str. 244

¹⁰⁵ FROMMER, Benjamin, *Holokaust v Čechách a na Moravě* in ČAPKOVÁ, Kateřina a KIEVAL, Hillel J. (ed.). *Židé v českých zemích: společná cesta dějinami*. Přeložil Tamara VOSECKÁ. Praha: NLN, 2022, str. 244

¹⁰⁶ FROMMER, Benjamin, *Holokaust v Čechách a na Moravě* in ČAPKOVÁ, Kateřina a KIEVAL, Hillel J. (ed.). *Židé v českých zemích: společná cesta dějinami*. Přeložil Tamara VOSECKÁ. Praha: NLN, 2022, str. 244

¹⁰⁷ OSTERLOH, Jörg. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945*. Historické myšlení. Praha: Argo, 2010, str. 200

¹⁰⁸ OSTERLOH, Jörg. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945*. Historické myšlení. Praha: Argo, 2010, str. 657

¹⁰⁹ ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007, str. 28

8 dětí z Liberce, jež patřily k tzv. Wintonovým dětem.¹¹⁰ Jejich rodiče vsadili na dětské evakuační transporty a podařilo se jim tak své děti zachránit. Další možností byla žádost o vydání pasu a povolení k vystěhování. Tento zdlouhavý byrokratický proces došel málokdy ke zdárnému cíli. Jiní vyčkávali. Doufali, že se situace uklidní, že se jich to netýká, nechtěli opustit staré rodiče, rodinný majetek apod. V takových případech už pak bylo na záchranu pozdě.

Nejčastěji odcházeli lidé z Liberce do Prahy. Patrně je k tomu vedla především potřeba komunikace s úřady pro získání povolení k vycestování a pasu. Do dalších měst odcházeli například kvůli rodinám nebo jiným vazbám. Mezi cílová města často patřila ta na hranicích Protektorátu Čechy a Morava a Říšské župy Sudety či Německa.¹¹¹ Jde ta například o města Mladá Boleslav, Hradec Králové, Jaroměř, Pardubice, České Budějovice. Specifické postavení mělo Brno, které díky textilnímu průmyslu mělo silné vazby na předválečný Liberec, a tak někteří jej zvolili jako místo přechodného pobytu.¹¹² V seznamu měst, kam se původní liberečtí občané a občanky uchýlovali, se nachází také města ve vnitrozemí, jako např. Kolín, Chotěboř, Kladno nebo Lysá nad Labem.¹¹³

Jedním z klíčových problémů uprchlíků do českomoravského vnitrozemí byla ztráta státního občanství. V lednu 1939 byla vydána vládní nařízení, jež určovala podmínky pro emigranty na území Československé republiky¹¹⁴ a postupy pro přezkoumávání československého státního občanství.¹¹⁵ Byla stanovena kritéria, podle kterých bylo přezkoumáváno státní občanství, většinou německy mluvících, příchozích uprchlíků z původního československého pohraničí.¹¹⁶ Tito lidé se museli do 30. dubna 1939 přihlásit u zemského úřadu k přezkoumání na základě údajů ze sčítání obyvatelstva z roku 1930. Jestliže neobhájili své občanství stali se cizinci v rodné zemi a bezprávnou složkou společnosti.

¹¹⁰ SKRIBKOVÁ, Linda, *Děti z Liberce v tzv. konečném řešení židovské otázky*, diplomová práce, Liberec, 2022 str. 39

¹¹¹ ENGELMANN, Isa: *Židé v Liberci. K dějinám obyvatelstva města pod Ještědem*. KAL pro Židovskou obec v Liberci, 2007. str. 182

¹¹² ENGELMANN, Isa: *Židé v Liberci. K dějinám obyvatelstva města pod Ještědem*. KAL pro Židovskou obec v Liberci, 2007. str. 182

¹¹³ Databáze vytvořená Lindou Skrbkovou, SKRIBKOVÁ, Linda, *Děti z Liberce v tzv. konečném řešení židovské otázky*, diplomová práce, Liberec, 2022 str. 93-133

¹¹⁴ Vládní nařízení č. 14 ze dne 27. ledna 1939, jímž se doplňují předpisy o pobytu cizinců, pokud jsou emigranty. In: Sbíрка zákonů a nařízení státu československého, Automatizovaný systém právních informací [online]. 1939, částka 9, s. 39-40 [vid. 12.11.2019] dostupné na: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1939/009-1939.pdf>

¹¹⁵ Vládní nařízení č. 15 ze dne 27. ledna 1939 o přezkoumání česko-slovenského státního občanství některých osob. In: Sbíрка zákonů a nařízení státu československého, Automatizovaný systém právních informací [online]. 1939, částka 9, s. 42 dostupné na: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1939/009-1939.pdf> [vid. 12. listopadu.2019]

¹¹⁶ Přezkoumání bylo provedeno u osob, které nabyli státní občanství po 1. listopadu 1918, které měly k 1. lednu 1938 bydliště na území sousedního státu, anebo které byli v manželství s někým, koho se týkají předchozí paragrafy. Rozhodující byla národnost uvedená při sčítání lidu v roce 1930. dostupné na <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1939/009-1939.pdf>

Uprchlíci z pohraničí naráželi na odpor místního obyvatelstva, nejčastěji kvůli svému původu.¹¹⁷ V Čechách sílilo nacionální cítění a antisemitská nálada podporována českými nacionalisty z mnoha politických stran.¹¹⁸ Lidé bez vlastních domovů tak museli žít v příšerných sociálních podmínkách s minimem věcí, neboť vlastní majetek museli ponechat ve velké míře doma. Od pohraničních uprchlíků se často kvůli němčině odvracela i židovská náboženská obec. Od 15. března 1939 sílil ve společnosti neklid a napětí. Možnost vycestování se pro řadu lidí zkomplikovala. Zároveň začaly vcházet v platnost omezující nařízení a zákazy.¹¹⁹ Do konce roku 1939 se podařilo odejít do exilu ještě 19 016 osobám.¹²⁰

Po vytvoření Protektorátu Čechy a Morava mluvíme o stavu tzv. ghetto bez zdí.¹²¹ Perzekuované osoby byly postupně a velmi systematicky vytěšňovány z veřejného prostoru. Znevýhodňování bylo vedeno současně v několika rovinách: ekonomické, hospodářské, sociální i kulturní. Cílem státní moci bylo nejen znevýhodňování, ale především naprostá izolace. Zákonem č. 136/1940 Sb. byly omezeny možnosti vykonávat nejrůznější povolání¹²², což se dotklo prakticky všech Židů a Židovek. Děti měly zakázáno navštěvovat školy, nejprve německé, později i české. Rodinám byl arizován i poslední osobní majetek, např. auta, rádia apod. Nesměli navštěvovat veřejné prostory jako byly parky, divadla, kina, knihovny, pošty či sportoviště. Pro nákupy měli určené obchody i otvírací dobu. V prostředcích hromadné dopravy byla vyhrazená místa, která v případě plného autobusu museli opustit. Nesměli vycházet po 20. hodině a mnoho dalšího.¹²³ K největším problémům utlačovaných lidí patřily obtíže s ubytováním. Většina z nich byla vystavena neustálému stěhování do zpravidla horších podmínek.¹²⁴

¹¹⁷ FROMMER, Benjamin, *Holocaust v Čechách a na Moravě* in ČAPKOVÁ, Kateřina a KIEVAL, Hillel J. (ed.), *Židé v českých zemích: společná cesta dějinami*. Přeložil Tamara VOSECKÁ. Praha: NLN, 2022, str. 247

¹¹⁸ FRANKL, Michal. *Občané země nikoho: uprchlíci a pohyblivé hranice středovýchodní Evropy 1938-1939*. Židé - dějiny - paměť. Praha: NLN, 2023, str. 98

¹¹⁹ Např. hned 16. března 1939 byla zakázána činnost všem židovským advokátům. ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007, str. 32–34

¹²⁰ ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007, str. 28

¹²¹ KRYL, Miroslav. *Holocaust*. In: KRYL, Miroslav, et al. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, str. 145

¹²² Zákon 136/1940 Sb. dostupný na: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/8564/1/2/vladni-narizeni-c-136-1940-sb-o-pravnim-postaveni-zidu-ve-verejnem-zivote/vladni-narizeni-c-136-1940-sb-o-pravnim-postaveni-zidu-ve-verejnem-zivote> [vid. 1. května 2024]

¹²³ PÁNKOVÁ, Jitka: *Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci*, diplomová práce, Technická univerzita v Liberci, 2020, str. 45

¹²⁴ Více lidí v jednom bytě, bez topení, bez koupelny apod.

Dne 21. července 1939 byla zřízena Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Čechách a na Moravě podle vzoru Říšského ústředního úřadu pro židovské vystěhovalectví.¹²⁵ Tato instituce řídila deportace Židů a Židovek z Protektorátu a arizaci jejich majetku. Prostředky, která neprávem nabyly, pak sloužily k financování konečného řešení židovské otázky, nebo k sebeobohacování příslušníků státního aparátu.¹²⁶

Postupné vytváření podmínek potlačování připravilo prostor i pro otevřenou stigmatizaci, jejíž symbolem byla povinnost viditelného označení Davidovou hvězdou v roce 1941. Konečným výsledkem byla naprosto (ne)viditelná složka protektorátní společnosti, která čítala 120 000 osob. Významný liberecký továrník Otto Goltz si vedl osobní deník, který je nyní cenným dokladem, jak plně asimilovaná rodina prožívala nespravedlivou perzekuci. Zaznamenal si krátkou větu k povinnému označení Davidovou hvězdou: „Pak ‘označení‘ obstarat“.¹²⁷

Stupňující se nátlak na osoby postižené represivním aparátem dosáhl několika vrcholů. Dne 28. září 1941 se stal Reinhard Heydrich zastupujícím říšským protektorem, který vyhlásil stanné právo a proti osobám s židovským označením byly podnikány nemilosrdné kroky.¹²⁸ Zároveň je s jeho osobou spojeno období tzv. heydrichiády, za níž byly židovské transporty součástí německé pomsty za atentát.

První transporty¹²⁹ z Prahy vedly do polského města Lodž. Transport A¹³⁰ dorazil do přeplněného ghetta v Lodži 16. října 1941. Další transporty B¹³¹, C¹³², D¹³³ a E¹³⁴ následovaly vždy po pěti dnech. Z 5 000 lidí, kteří jimi byli deportováni, přežilo válku 261.¹³⁵ Z Liberce

¹²⁵KREJČOVÁ, Helena, a kol. *Židé v protektorátu: Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942*. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997, str. 7-8

¹²⁶KREJČOVÁ, Helena, a kol. *Židé v protektorátu: Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942*. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997, str. 7-8.

¹²⁷V originále: „Dann ‚Kennzeichen‘ besorgt.“ (19. 9. 1941). Zachovány jsou deníky dva: Deník O. Goltze, 3. 9. 1940 – 14. 7. 1941; Deník O. Goltze, 15. 7. 1941 – 9. 6. 1942 in PORTMANN, Kateřina, BENDÁSEK, Tomáš, *Příběh rodiny Goltzových*, PORTMANN, Kateřina, *Návrat domů*, rukopis, 2024, str. 15

¹²⁸ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007, str. 39

¹²⁹Úplně první transporty proběhly pod názvem „Akce Nisko“. Jednalo se o první transporty evropských Židů (cca 2000 osob), kteří si měli vybudovat koncentrační tábor u polského města Nisko. BORÁK, Mečislav. *První deportace evropských Židů: Transporty do Niska nad Sanem (1939–1940)*. Šenov u Ostravy: Tilia, 2009. ISBN 978-80-86904-34-4. str 273–274.

¹³⁰celkem 1000 osob, zahynulo 973, přežilo 27; z Liberce 20 zavražděných, 0 přeživších

¹³¹celkem 1000 osob, zahynulo 922, přežilo 81; z Liberce 18 zavražděných, 0 přeživších

¹³²celkem 1000 osob, zahynulo 935, přežilo 65; z Liberce 14 zavražděných, 1 přeživší

¹³³celkem 1000 osob, zahynulo 937, přežilo 63; z Liberce 9 zavražděných, 1 přeživší

¹³⁴celkem 1000 osob, zahynulo 953, přežilo 47; z Liberce 7 zavražděných, 0 přeživších

¹³⁵PÁNKOVÁ, Jitka: *Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci*, diplomová práce, Technická univerzita v Liberci, 2020, str. 22

bylo do Lodže deportováno 84 lidí. Přežili pouze 3.¹³⁶ Zajímavé je, že těmito transporty bylo deportováno velké množství libereckých právníků.¹³⁷ Dalšími místy, kam mířily deportace byla ghetta Terezín a Minsk či koncentrační tábor Ujazdow¹³⁸

Pro tuto práci je stěžejní zřízení shromažďovacího a tranzitního ghetta v pevnostním městě Terezín. Dne 24. listopadu 1941 vyrazil první transport praceschopných mužů do města Terezín, kteří jej měli upravit pro potřeby ghetta. Ačkoliv 4. prosince dorazil druhý transport s muži určenými pro výstavbu, nebylo reálné město připravit ještě před příjezdem vězňů.¹³⁹

3. Liberecké oběti holocaustu v terezínském rodinném táboře

Terezínský rodinný tábor v Auschwitz – Birkenau¹⁴⁰ byl určen pouze pro osoby z ghetta Terezín a měl vytvořit prostor fingovaného pobočného pracovního tábora právě od terezínského ghetta. Lidé, kteří jím prošli, měli za sebou již několik let útrap způsobených antisemitskou politikou. Poslední zastávkou na této potupné cestě se pro většinu z 17 500 lidí stal TRT za osvětivským drátem.

Do dnešního dne máme identifikováno 90 osob, které původně pocházely z Liberce, případně v něm nějaký čas bydlely, a dostaly se do TRT. V rámci této kapitoly bude představena jejich cesta do ghetta Terezín, následně deportace do TRT až po jeho likvidaci. Stěžejními úseky jsou případové studie konkrétních lidí, kteří byli násilně vytrženi z libereckého příběhu, a cíl symbolicky je vrátit zpět do veřejného prostoru skrze vyprávění o nich.

¹³⁶ Isa Engelmann uvádí 68 libereckých občanů (2007), aktuální výzkum Lindy Skrbkové uvádí 84 osob (2022). 3 přeživší uvádí obě shodně.

SKRBKOVÁ, Linda, *Děti z Liberce v tzv. konečném řešení židovské otázky*, diplomová práce, Liberec, 2022 str. 47-48

ENGELMANN, Isa: *Židé v Liberci. K dějinám obyvatelstva města pod Ještědem*. KAL pro Židovskou obec v Liberci, 2007. str. 182

¹³⁷ Případy právníků z Moskevské ulice popsala ve své diplomové práci Jitka Pánková. Osudy henleinovce Gustava Glaessnera a předsedy liberecké židovské náboženské obce Leopolda Langsteina, kteří spolu paradoxně jeli ve stejném transportu B, dokazují různorodost osob, které se vlivem norimberských rasových zákonů dostali do soukolí nacistických represivních zařízení. PÁNKOVÁ, Jitka: *Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci*, diplomová práce, Technická univerzita v Liberci, 2020,

¹³⁸ SKRBKOVÁ, Linda, *Děti z Liberce v tzv. konečném řešení židovské otázky*, diplomová práce, Liberec, 2022 str. 92

ENGELMANN, Isa: *Židé v Liberci. K dějinám obyvatelstva města pod Ještědem*. KAL pro Židovskou obec v Liberci, 2007. str. 219-238

¹³⁹ KRYL, Miroslav. *Osud vězňů terezínského ghetta*. Knihy dokumenty. Brno: Doplněk, 1999, str. 50

¹⁴⁰ Dále označován jako TRT.

3.1. Ghetto Terezín

Plán systematické perzekuce rasově diskriminovaných osob v sobě jako jednu z dílčích složek zahrnoval odsunutí těchto lidí mimo běžnou společnost. Na obsazených územích byla zřizována sběrná ghetta, kde se tísnilo v hrozných sociálních podmínkách mnoho tisíc lidí. Pro Protektorát Čechy a Morava bylo pro sběrné místo vybráno město Terezín. Pevnost Terezín byla založena z rozkazu Marie Terezie v roce 1780 a o dva roky později její syn Josef II. ustanovil uvnitř hradeb svobodné královské město. Stojí na soutoku Labe a Ohře zhruba 60 km na sever od Prahy. Od začátku své existence je dělena na Velkou a Malou pevnost. Zatímco Velká pevnost plnila funkci posádkového města, Malá pevnost sloužila jako věznice¹⁴¹ od svého založení do roku 1948. V samotném městě bydlelo v roce 1930 7 181 osob, především vojáci ve stálé posádce, ale také civilní obyvatelstvo.¹⁴²

Jednalo se o pevnostní město, tedy město obehnané dokola hradbami, které ulehčovaly vězňům jejich práci. Dále byla pro potřeby ghetta určující poloha v Protektorátě, kousek od Prahy a blízko železničního koridoru.¹⁴³ Nejbližší zastávka byla vzdálena 2,5 km v Bohušovicích nad Ohří. Tou dobou již fungovala na Malé pevnosti policejní věznice pražského gestapa, a tudíž zde byla přítomna jednotka příslušníků SS.¹⁴⁴ Věznice byla na ghettu nezávislá. Rozhodující se také stalo samotné uspořádání města, tedy rovné pravoúhlé ulice a mnoho vojenských kasáren, do kterých bylo možné umístit stovky osob.

Dne 24. listopadu 1941 byl vypraven první transport z Prahy do Terezína. Byli do něj zařazeni mladí práceschopní muži, kteří měli město připravit na příjezd perzekuovaných osob. Z těchto 342 mužů bylo ustanoveno tzv. Aufbaukommando I, tedy komando výstavby.¹⁴⁵ Dne 4. prosince 1941 přijel druhý transport, tzv. Aufbaukommando II s 1000 muži a rada starších v čele s Jakobem Edelsteinem, prvním židovským starším terezínského ghetta.¹⁴⁶ Přizpůsobit sešlé vojenské budovy na příjezd tisíců lidí označených za Židy a Židovky byl prakticky nemožný úkol a sami členové Aufbaukomanda I a II se stali prvními vězni terezínského ghetta. Mohli užívat pár privilegií, ale i ta postupně mizela.

¹⁴¹ Více vizte POLONCARZ, Marek. *Internační tábor pro německé obyvatelstvo: Malá pevnost Terezín 1945-1948*. Terezín: Památník Terezín, 1997.

¹⁴² ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007, str. 54

¹⁴³ Trať Praha – Ústí nad Labem – Drážďany

¹⁴⁴ CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*. Praha: Naše vojsko, 1991. Dokumenty (Naše vojsko), str. 8

¹⁴⁵ KRYL, Miroslav. *Osud vězňů terezínského ghetta*. Knihy dokumenty. Brno: Doplněk, 1999, str. 50

¹⁴⁶ ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007, str. 62

Až do poloviny roku 1942 žili v Terezíně také civilní obyvatelé, z čehož pro nově příchozí plynula stejná omezení jako v jiných českomoravských městech, aby se tyto skupiny vzájemně nestýkaly. Dne 16. února 1942 vyšlo nařízení o zrušení obce Terezín, což znamenalo, že se všichni původní obyvatelé museli do 3. července 1942 vystěhovat.¹⁴⁷ Touto událostí se z města Terezín stalo definitivně na další tři roky ghetto Terezín.

Fungování ghetta Terezín a transporty na Východ

První funkcí ghetta Terezín mělo být sběrné místo pro osoby s židovským původem z Protektorátu Čechy a Morava. Již 20. ledna 1942 byl tento záměr na konferenci ve Wannsee upraven. Tato porada vysokých říšských funkcionářů znamenala definování konkrétní podoby tzv. konečného řešení židovské otázky.¹⁴⁸ Jednání nejen přineslo plán vyhlazovacích táborů, ale také přiřadilo nové funkce samotnému ghettu Terezín: „*Nemáme v úmyslu evakuovat Židy starší 65 let, ale odevzdat je do ghetta pro staré – počítá se s Terezínem.*“¹⁴⁹ Z českého sběrného ghetta se tak stává primárně tranzitní ghetto pro osoby určené k práci a vyhlazení na Východě a starobní ghetto.

Pro německé veřejné mínění bylo velmi důležité, aby staří lidé, prominentní osoby a držitelé vyznamenání nemizeli kdesi v neznámu. Ghetto Terezín tak bylo prezentováno jako Theresienbad, tedy lázně pro zmíněné skupiny.¹⁵⁰ Od poloviny roku 1942 začaly přijíždět transporty z Říše a Rakouska. Celkem prošlo ghetttem Terezín 41 935 osob z Německa a 15 269 z Rakouska.¹⁵¹ Tito lidé byli velmi traumatizováni z podvodu, který na ně byl přichystán, a rychle podléhali hladu a nemocem.¹⁵²

Od roku 1943 přijíždějí transporty z Německem okupovaných zemí. Z Nizozemska prošlo ghetttem Terezín 4 894 osob, z Lucemburska 310 osob, z Polska 1 260 osob, z Dánska

¹⁴⁷ KRYL, Miroslav. *Osud vězňů terezínského ghetta*. Knihy dokumenty. Brno: Doplněk, 1999, str. 57

¹⁴⁸ dostupné na: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/Nacionalnesocialisticke-konecne-resenkonecne-reseni-zidovske-otazky-v-evrope/pocatek-masoveho-vrazdeni/konference-ve-wannsee-1942/> [vid. 1. března 2024]

¹⁴⁹ poznámka z protokolu z konference ve Wannsee, dostupné na <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/Nacionalnesocialisticke-konecne-resenkonecne-reseni-zidovske-otazky-v-evrope/pocatek-masoveho-vrazdeni/konference-ve-wannsee-1942/protokol-z-konference-ve-wannsee/> [vid. 1. března 2024]

¹⁵⁰ LAGUS, Karel a Josef POLÁK. *Město za mřížemi*. Praha: Naše vojsko, 1964. Dokumenty (Naše vojsko), str. 105

¹⁵¹ ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007, str. 72

¹⁵² BLODIG, Vojtěch, *Decimální a tranzitní funkce Terezína*, Památník Terezín, 2019, dostupné na <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/decimacni-a-tranzitni-funkce-terezina/> [vid. 20. května 2024]

476 osob, z Maďarska 1 150 osob, ze Slovenska 1 500 osob a 3 osoby z Francie.¹⁵³ Na konci války přijíždí do ghetta Terezín evakuační transporty s 13 000 vězňeny z různých koncentračních táborů. Celkem do ghetta Terezín přijelo 561 transportů.¹⁵⁴

Ghetto Terezín fungovalo z rozkazů komandatury SS, její příkazy a vnitřní fungování ghetta pak spravovala židovská rada starších, tzv. Ältestenrat.¹⁵⁵ Na pozici židovského staršího se vystřídali tři muži: Jacob Edelstein (1903-1944), Paul Eppstein (1902-1944) a Benjamin Marmelstein (1905-1989). Rada starších měla na starosti mimo jiné sestavování transportních listin k deportaci na Východ. Z tranzitního ghetta Terezín tak mezi lety 1942 a 1945 odešlo více než 87 000 vězňů v 63 transportech. Osvobození se dočkalo pouze necelých 3 800 z nich.¹⁵⁶ Nejčastějším táborem, kam vlaky mířily, byl Auschwitz – Birkenau. Další transporty směřovaly do Rigy, Ujazdowa, Izbici, Minsku či Treblinky. Odhady, kolik lidí celkem za 3,5 roku¹⁵⁷ prošlo terezínským ghettem, se pohybují mezi 153 000 až 155 000.¹⁵⁸ Přímou v ghettu pak našlo smrt kolem 35 000 lidí.¹⁵⁹

Máme identifikováno 658 původních libereckých občanů, které byly deportovány do ghetta Terezín. Z 658 mužů, žen a dětí přímo v ghettu zemřelo 68.¹⁶⁰ Většina z nich byla dále deportována do koncentračního a vyhlazovacího tábora Auschwitz – Birkenau, další pak mířili např. do Estonska.¹⁶¹

¹⁵³ ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007, str. 72

¹⁵⁴ Seznam všech transportů do Terezína, Terezínská iniciativa, dostupné na:

https://katalog.terezinstudies.cz/cz2/ITI/database/tr_in_date [vid. 1. března 2024]

¹⁵⁵ KRYL, Miroslav. *Osud vězňů terezínského ghetta*. Knihy dokumenty. Brno: Doplněk, 1999, str. 50

¹⁵⁶ BLODIG, Vojtěch. *Decimační a tranzitní funkce Terezína*, Památník Terezín, 2019, dostupné na <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/decimacni-a-tranzitni-funkce-terezina/> [vid. 20. května 2024]

¹⁵⁷ Od prosince 1941 do května 1945

¹⁵⁸ BLODIG, Vojtěch, *Bilance*, dostupné na: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/bilance/> [vid. 20. května 2024]

¹⁵⁹ Na konci války byl do ghetta zatažena epidemie skvrnitého tyfu, a tak paradoxně dochází k vysoké úmrtnosti až po skončení bojů.

¹⁶⁰ SKRBKOVÁ, Linda, *Děti z Liberce v tzv. konečném řešení židovské otázky*, diplomová práce, Liberec, 2022 str. 55

ENGELMANN, Isa: *Židé v Liberci. K dějinám obyvatelstva města pod Ještědem*. KAL pro Židovskou obec v Liberci, 2007. str. 219-245

¹⁶¹ Rodina Rosenbachovi byla deportována 1. září 1942 do estonského tábora Raasiku, kde většina členů rodiny byla zavražděna na pláži Kalevi-Liiva, PORTMANN, Kateřina, SLADKÝ, Ondřej, *Příběh obyvatel vily Rosenbachových*, str. 8 in PORTMANN, Kateřina, VAJSKEBR, Jan, *Návrat domů*, rukopis, 2024

Zkrášlovací akce

5. října 1943 přijel do terezínského ghetta transport s 456 osobami¹⁶² z Dánska.¹⁶³ Tou dobou se již šířili zvěsti o špatném zacházení s židovským obyvatelstvem ze strany nacistického Německa. Na nátlak mezinárodní politické scény podporované především Mezinárodním červeným křížem a Dánskem byla povolena jedna návštěva delegace Mezinárodního červeného kříže do jednoho ghetta a jednoho pracovního tábora na něj napojeného.¹⁶⁴ Pro tyto účely mělo posloužit terezínské ghetto, nazývané „židovské sídliště“.¹⁶⁵

Zkrášlovací akce¹⁶⁶ probíhala téměř celý rok. Propagandistická funkce se stala hlavní prioritou, a tak mnohé zákazy, které do té doby platily, byly zrušeny. Například byl rozšířen prostor, kde se směli lidé pohybovat, či se posunula povolená doba pobytu venku na 22. hodinu.¹⁶⁷ Pro tento účel se celé město opravovalo a upravovalo. Zároveň bylo potřeba vyřešit otázku pobočného pracovního tábora. 6. a 8. září tak odjeli transporty s 5 000 osobami všech věkových kategorií, aby tento tábor vytvořili.¹⁶⁸

Na jaře 1944 vrcholily přípravy na příjezd mezinárodní delegace. Ghetto tou dobou bylo přelidněno¹⁶⁹ a bylo potřeba tento stav řešit. Ve dnech 15., 16. a 18. května odjeli tři transporty¹⁷⁰ po 2 500 lidech do Auschwitz – Birkenau, kde byly dotyční zařazeni do terezínského rodinného tábora.

Dne 23. června 1944 přijela tříčlenná delegace složená ze dvou Dánů, Frantse Hvasse a Juela Henningsena, a Švýcara Maurice Rossela. Jediní z vězňů, kteří směli s delegací mluvit, byli Dánové.¹⁷¹ Po osmihodinové návštěvě byly sepsány tři zprávy o zacházení

¹⁶² 241 mužů a 215 žen, z toho 30 dětí do 15 let.

¹⁶³ ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007, str. 70

¹⁶⁴ Vizte obrázek č. 2 v příloze.

¹⁶⁵ STRÁNSKÝ, Matěj, *Zkrášlovací akce a návštěva Mezinárodního výboru červeného kříže v Terezíně (1944)*, 2019, dostupné na: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/propagandisticka-funkce-terezina/zkraslovaci-akce-a-navsteva-mezinarodniho-vyboru-cerveneho-krize-v-terezine-1944/> [vid. 4. dubna 2024]

¹⁶⁶ německy „Stadtverschönerung“

¹⁶⁷ STRÁNSKÝ, Matěj, *Zkrášlovací akce a návštěva Mezinárodního výboru červeného kříže v Terezíně (1944)*, 2019, dostupné na: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/propagandisticka-funkce-terezina/zkraslovaci-akce-a-navsteva-mezinarodniho-vyboru-cerveneho-krize-v-terezine-1944/> [vid. 4. dubna 2024]

¹⁶⁸ BROD, Toman, KÁRNÁ, Margita a KÁRNÝ, Miroslav. *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau (The Terezín Family Camp in Auschwitz-Birkenau)*. Praha: Terezínská iniciativa – Melantrich, 1994. 208 s.

¹⁶⁹ Ke 14. květnu 1944 je udáván počet 35 733 osob. Dostupné na: ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007, str. 287

¹⁷⁰ Transporty Dz, Ea a Eb – přežije 401 osob

¹⁷¹ STRÁNSKÝ, Matěj, *Zkrášlovací akce a návštěva Mezinárodního výboru červeného kříže v Terezíně (1944)*, 2019, dostupné na: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/propagandisticka-funkce-terezina/zkraslovaci-akce-a-navsteva-mezinarodniho-vyboru-cerveneho-krize-v-terezine-1944/>

s židovským obyvatelstvem. Dokumenty sepsané dánskými představiteli sympatizují s Židy a Židovkami žijícími v ghettu a jsou se svými tvrzeními zdrženlivé.¹⁷² Nejvíce zarážející je zpráva Maurice Rossela, který terezínské ghetto skutečně označuje za konečné místo, odkud žádné transporty neodchází.¹⁷³

3.2. Koncentrační a vyhlazovací tábor Auschwitz

Koncentrační a vyhlazovací tábor Auschwitz byl založen 27. dubna 1940 z rozkazu Heinricha Himmlera vedle polského města Oświęcim.¹⁷⁴ Tento komplex se skládal ze tří částí: Auschwitz I, Auschwitz II – Birkenau a Auschwitz III, zvaný jako Buna Monovice.¹⁷⁵

Auschwitz I. byl zřízen v již existujících kasárnách bývalé rakouské armády a později polského dělostřelectva, další část byla rozšířena na úkor civilních obyvatel předměstí Zasole.¹⁷⁶ Stejně jako v případě dalších táborů nacistického represivního systému připravila prostor pro vznik tábora a věznice pro politické vězně židovská komunita. Prvními vězni se stali polští političtí odpůrci a inteligence.¹⁷⁷ Velké procento vězňů zde tvořili sovětsí zajatci, kteří sloužili jako pracovní síla při budování táborů Auschwitz I i Auschwitz II.¹⁷⁸ Zároveň zde sídlilo administrativní zázemí tábora.

Dne 1. března 1941 navštívil tábor Heinrich Himmler a rozhodl o rozšíření kapacity na 30 000 vězňů. Zároveň padlo rozhodnutí o vybudování většího vězeňského zařízení, které bylo doplněno o vyhlazovací funkci.¹⁷⁹ Plánovaná kapacita 250 000 vězňů měla zajistit pracovní sílu pro vojenský a chemický průmysl, doly a hutě v Horním Slezsku.¹⁸⁰

terezina/zkraslovaci-akce-a-navsteva-mezinarodniho-vyboru-cerveneho-krize-v-terezine-1944/ [vid. 5. května 2024]

¹⁷² STRÁNSKÝ, Matěj, *Zkrášlovací akce a návštěva Mezinárodního výboru červeného kříže v Terezíně (1944)*, 2019, dostupné na: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/propagandisticka-funkce-terezina/zkraslovaci-akce-a-navsteva-mezinarodniho-vyboru-cerveneho-krize-v-terezine-1944/> [vid. 5. května 2024]

¹⁷³ KÁRNÝ, Miroslav, BLODIG, Vojtěch, *Zpráva Maurice Rossela o prohlídce Terezína 23. června 1944*, in *Terezínské studie a dokumenty 1996*. Praha: Academia, 1996, str. 188

¹⁷⁴ ŠTĚPKOVÁ, Tereza, BRÖSSLEROVÁ, Růžena, BEDNAŘÍK, Petr, *Osvětím* dostupné na: <https://www.holocaust.cz/dejiny/koncentracni-tabory-a-ghetta/koncentracni-tabory/osvetim/> [vid. 1. března 2024]

¹⁷⁵ <https://www.auschwitz.org/en/history/kl-auschwitz-birkenau/> [vid. 1. března 2024]

¹⁷⁶ KRYL, Miroslav. Holocaust. In: KRYL, Miroslav, et al. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, str. 173

¹⁷⁷ KRYL, Miroslav. Holocaust. In: KRYL, Miroslav, et al. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, str. 173

¹⁷⁸ KRYL, Miroslav. Holocaust. In: KRYL, Miroslav, et al. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, str. 173

¹⁷⁹ KRYL, Miroslav. Holocaust. In: KRYL, Miroslav, et al. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, str. 173

¹⁸⁰ KRYL, Miroslav. Holocaust. In: KRYL, Miroslav, et al. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, str. 173

Auschwitz III. byl zřízen v roce 1942 pro potřeby chemické továrny Buna-Werke firmy IG Farbenindustrie. Pod osvětimské tábory spadalo také dalších 45 pobočných táborů pro využívání otrocké práce vězňů.¹⁸¹

Auschwitz II – Birkenau

Auschwitz – Birkenau byl největší koncentrační a vyhlazovací tábor s metodou zabíjení plynem v německé říši.¹⁸² Vznikl z nutnosti rozšíření dosavadního tábora Auschwitz I., nejprve pro vězně určené na práci, později bylo rozhodnuto o vyhlazovací funkci.¹⁸³ Nacházel se 3 km od hlavního tábora na obrovském prostranství, kde stávalo 6 vesnic.¹⁸⁴ Od 7. do 12. dubna 1941 byli místní obyvatelé vysídleni a vězni z Auschwitz I. začali s výstavbou.¹⁸⁵

První dokončené úseky nového tábora byly BIa a BIb, které byly postaveny z cihel a byly určeny pro vězeňkyně z kmenového tábora.¹⁸⁶ Dne 16. srpna 1942 byl tábor uveden do provozu.¹⁸⁷ O pár dní později byly vztyčeny dráty s elektrickým proudem a vykopán příkop. S přibývajícím množstvím transportů nebylo možné stíhat zděnou výstavbu, a proto se začaly používat dřevěné koňské stáje. Dle projektu firmy J. A. Topf a synové zde byla v roce 1943 vybudována 4 krematoria, každé s dvěma plynovými komorami.¹⁸⁸ Používaným plynem pro efektivní usmrcení až 750 lidí v jedné místnosti najednou byl tzv. cyklon B.¹⁸⁹ V prostoru Auschwitz – Birkenau bylo v provozu 36 kremačních pecí, které ale v době největšího vraždění v roce 1944 zdaleka nestíhaly svou výkoností možností plynových komor.¹⁹⁰ Vedle kremace tak existovaly i hořící jámy či jiné nehumánní prostředky zbavení se lidských ostatků.

V průběhu roku 1943 se z Auschwitz – Birkenau stalo hlavní středisko vyhlazování osob, které neodpovídaly norimberským rasovým zákonům na ochranu německé krve. Už od

¹⁸¹ ŠTĚPKOVÁ, Tereza, BRÖSSLEROVÁ, Růžena, BEDNAŘÍK, Petr, *Osvětim* dostupné na: <https://www.holocaust.cz/dejiny/koncentracni-tabory-a-ghetta/koncentracni-tabory/osvetim/> [vid. 1. března 2024]

¹⁸² KRYL, Miroslav. Holocaust. In: KRYL, Miroslav, et al. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, str. 173

¹⁸³ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 61

¹⁸⁴ Brzezinka, Rajsko, Budy, Babice, Broszkowice a Harměže.

¹⁸⁵ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 58

¹⁸⁶ KRYL, Miroslav. Holocaust. In: KRYL, Miroslav, et al. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, str. 173

¹⁸⁷ GILBERT, Martin. *Auschwitz a spojenci*. Přeložil Marek POCESTNÝ. Praha: Academia, 2020. Historie (Academia). str. 76

¹⁸⁸ KRYL, Miroslav. Holocaust. In: KRYL, Miroslav, et al. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, str. 174

¹⁸⁹ Jde o granule křemeliny nasycené kyanovodíkem, který se při styku se vzduchem uvolňuje a leptá dýchací cesty. Dodnes se používá pod názvem Uragan D2 jako dezinfekční a deratizační prostředek.

¹⁹⁰ KRYL, Miroslav. Holocaust. In: KRYL, Miroslav, et al. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, str. 175

roku 1942 přijížděly transporty prakticky z celé pevninské Evropy. V první vlně sem byly deportováni především lidé z Polska a sovětsí zajatci. Od 28. října 1942 byli přiváženi Židé a Židovky dle norimberských rasových zákonů i z ghetta Terezín.¹⁹¹

Prostředí tábora se během roku 1943 stalo multikulturní a jazykově různorodé, neboť transporty přivážely lidi z Německa, Rakouska, Nizozemska, Belgie, Francie či Ukrajiny.¹⁹² Největších rozměrů dosáhl vyhlazovací proces v květnu roku 1944 s příjezdem transportů z Maďarska a Řecka.¹⁹³ Když v červenci 1944 byl sovětskou armádou osvobozen Lublin, začaly vznikat plány na úplné zničení koncentračního a vyhlazovacího tábora Auschwitz.¹⁹⁴

Na konci roku 1944 probíhala likvidace tábora ve velkém rozměru. V listopadu bylo rozebráno krematorium II¹⁹⁵ o týden později následovalo rušení dalších. Do osvobození zůstalo v provozu pouze krematorium V.¹⁹⁶ Od prosince byly také deportace do jiných táborů v Říši. 18. ledna 1945 nastoupili zbylí vězni a vězeňkyně na tzv. pochod smrti k evakuaci do jiných táborů.¹⁹⁷ Ve všech třech táborech Auschwitz zůstali pouze nemocní, kteří byli osvobozeni sovětskou armádou 27. ledna 1945. Na místě našli více než 7 tisíc lidí.¹⁹⁸

Auschwitz – Birkenau se kvůli svým rozměrům a možnostem vyhlazování stal největším koncentračním a vyhlazovacím táborem za druhé světové války. V komplexu táborů Auschwitz přišlo o život přibližně 1,6 milionů lidí.¹⁹⁹ Z tohoto důvodu se pokládá Auschwitz za symbol genocidy evropského židovstva.

¹⁹¹ Až do května 1944 se jednalo především o protektorátní občany, jelikož pro ně bylo ghetto tranzitní, zatímco pro lidi z Německa a Rakouska se mělo jednat o ghetto starobní. ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007, str. 87

¹⁹² KRYL, Miroslav. Holocaust. In: KRYL, Miroslav, et al. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011, str. 175

¹⁹³ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 768

¹⁹⁴ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 770

¹⁹⁵ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 1045

¹⁹⁶ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 770

¹⁹⁷ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 1088-1095

¹⁹⁸ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 770

¹⁹⁹ Odhaduje se, že obětí mohlo být 1,2 – 1,6 mil. Je možné, že počet byl výrazně vyšší, jak vypověděl velitel Rudolf Höss u soudního tribunálu v Norimberku (1946). dostupné na: <https://www.holocaust.cz/en/history/concentration-camps-and-ghettos/auschwitz/> [vid. 1. března 2024]

3.3. Terezínský rodinný tábor

V září 1943 skončila sedmiměsíční deportační pauza, během níž vzrostl počet obyvatel ghetta v Terezíně na 46 000²⁰⁰. Kvůli tzv. zkrášlovací akci bylo vypraveno celkem 7 transportů do Auschwitz – Birkenau s 17 500 lidmi. V Birkenau měl být vytvořen rodinný tábor, známý jako „pracovní tábor Birkenau u Nové Beruně“, který měl podle řady odborníků později sehrát další roli v propagandistickém divadle pro Mezinárodní červený kříž.²⁰¹ Po prohlídce ghetta Terezín dne 23. června 1944 neměla už mezinárodní delegace zájem na prohlídce dalšího tábora, a tedy úloha rodinného tábora skončila. Přesto kolem něj existuje řada otazníků.

Terezínský rodinný tábor²⁰² existoval od září 1943 do července 1944 v koncentračním a vyhlazovacím táboře Auschwitz – Birkenau.²⁰³ Stál v táborové úseku BIIb a vyznačoval se velkým počtem neobvyklých skutečností. TRT byl určen pouze pro transporty z protektorátního ghetta Terezín. První transporty navíc byly nejvíce zastoupeny původními československými občany s malým procentem lidí z jiných států.²⁰⁴ Asi nejvíce zarážející bylo, že při příjezdu nedocházelo k selekci. Muži, ženy a děti byli umístěni společně do jednoho tábora. Všichni, kteří prošli terezínským rodinným táborem, měli u svých jmen napsáno SB 6 (Sonderbehandlung) neboli zvláštní zacházení na 6 měsíců. Znamenalo to, že po uplynutí 6 měsíců půjdou všichni bez výjimek do plynové komory.

První dva transport odjely z Terezína 6. září 1943 a o dva dny později dorazily do Auschwitz – Birkenau. Uváděný počet vězňených v těchto transportech bylo 5 007²⁰⁵. Všechny je bez selekce odvedli na blok BIIb, kde baráky na jedné straně patřily ženám a dětem a na straně druhé mužům. Mezi další zvláštnosti patřilo, že si směly nechat své osobní věci a nebyly jim oholeny hlavy. Mohli si i zřídit speciální dětský blok pod vedení Fredyho Hirsche, německého židovského pedagoga a sportovce, který od poloviny 30. let podílel na činnosti dětských výchovných organizací v Československu, kam musel emigrovat. V Terezíně se stal jedním z představitelů práce s dětmi a po transportu do Auschwitz II ve svém poslání dodávat dětem útěchu pokračoval, až do svého konce.²⁰⁶

²⁰⁰ ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007, str. 197

²⁰¹ KÁRNÝ, Miroslav (ed.). *Terezínské studie a dokumenty 1999*. Praha: Academia, 1998., str. 12

²⁰² dále označovaný jako TRT

²⁰³ ŠTĚPKOVÁ, Tereza, BRÖSSLEROVÁ, Růžena, BEDNAŘÍK, Petr, *Osvětím* dostupné na: <https://www.holocaust.cz/dejiny/koncentracni-tabory-a-ghetta/koncentracni-tabory/osvetim/> [vid. 1. března 2024]

²⁰⁴ později se poměry vyrovnaly

²⁰⁵ KÁRNÝ, Miroslav, *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau: Sborník z mezinárodní konference Praha, 7.-8. března 1994*. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1994, str. 12

²⁰⁶ STRÁNSKÝ, Matěj, *Alfred Hirsch* dostupný na <https://www.holocaust.cz/dejiny/lide/obeti/alfred-fredy-hirsch/>

Ve dnech 16. a 20. prosince přijely další dva transporty s dalšími 5 000 lidmi²⁰⁷. I přes lepší podmínky,²⁰⁸ než které panovaly ve zbytku Auschwitz – Birkenau, zde byla poměrně vysoká úmrtnost (cca 23 %) ²⁰⁹. Většina vězňů pracovala přímo v prostoru rodinného tábora a jen málo z nich odcházelo na práci jinde. Byla tam tkalcovna, krejčovská dílna, skladiště oblečení, dále se musela vybudovat táborová silnice nebo odvodňovací kanály.²¹⁰ Velkou útěchou pro všechny byl již zmiňovaný dětský blok, kam sice nikdo z dospělých neměl přístup, ale děti byly ve vyhlazovacím táboře raritou. V bloku se nacházelo v zimě roku 1944 necelých 700 dětí, z toho 9 z Liberce.²¹¹ Jejich den se skládal z učení, co si vychovatelé pamatovali, neboť neměli k dispozici žádné učebnice ani jiné materiály, dále si hrály, zpívaly, nebo hrály divadlo. A právě dětský blok se stal místem, kde se u Fredyho Hirsche scházel odboj.²¹²

Jak se blížila lhůta 6 měsíců byli členové osvětimského odboje nervózní.²¹³ Lidé v TRT totiž odmítali uvěřit zvěstem o úplné likvidaci zářijových transportů.²¹⁴ Nedovedli si představit důvod, proč by je drželi nacisté půl roku naživu, jen aby je všechny zabili. Většina z nich měla za sebou více než 5 let útrap způsobených rasovou politikou a válka samotná trvala už 3,5 roku. Za tu dobu byli všichni perzekuováni podvyživení s četnými zdravotními problémy. Jejich úvahy patrně vůbec nesměřovaly k budoucnosti. Bylo jen tady a teď a otázka, zda přijde další den. My dnes máme pouze výpovědi přeživších, tedy lidí, kteří byli tehdy mladí a praceschopní. Nad čím ale přemýšleli lidé, kteří v tak dobré kondici nebyli? V prosincových, a především pak květnových transportech převažovali staří lidé původem z Německa či Rakouska. Jejich zhoršená životní situace rovna živoření trvala již 10 let. Přišli o všechno včetně vlastní svobody a nebyli už schopní práce. Jejich dny musely být dlouhé, jednotvárné a

²⁰⁷ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 749, str. 754

²⁰⁸ V táboře pracovali lékaři, kteří přijeli také z ghetta Terezín. I zde byl nedostatek léků, které navíc mohli být vydávány pouze lidem do třiceti let. Z rozhovoru s ošetřovatelkou v TRT Hertou Kožičkovou. dostupné na: <https://vha.usc.edu/testimony/20868?from=search&seg=68> [vid.2. dubna 2024]

²⁰⁹ KÁRNÝ, Miroslav, *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau: Sborník z mezinárodní konference Praha, 7.-8. března 1994*. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1994., str. 12

²¹⁰ KÁRNÝ, Miroslav (ed.). *Terezínská pamětní kniha: židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941-1945*. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1995, str. 43

²¹¹ Máme dohledáno 11 dětí z Liberce, které byly v TRT, avšak na dětském bloku mohly děti trávit svůj čas pouze do určitého věku. Starší pak pracovaly spolu se svými rodiči.

²¹² BONDYOVÁ, Ruth, *dětský blok v rodinném táboře*, In: KÁRNÝ, Miroslav, *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau: Sborník z mezinárodní konference Praha, 7.-8. března 1994*. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1994., str. 53

²¹³ VRBA, Rudolf. *Utekl jsem z Osvětimi*. Vyd. 2. Přeložil Iva HRDLIČKOVÁ, přeložil Tomáš PĚKNÝ. Edice prózy (Sefer). Praha: Sefer, str. 104

²¹⁴ MÜLLER, Filip. *Sonderbehandlung, neboli, Zvláštní zacházení: tři roky v osvětimských krematoriích a plynových komorách*. Přeložil Vladimír ČADSKÝ. V Praze: Rybka Publishers, 2018, str. 122

bez cíle. Mohli mít tito lidé ještě nějakou naději? Internovaní v TRT byli každý den bezprostředně konfrontováni s příjezdy vlaků, selekcemi i samotným vyhlazovacím táborem. V pamětnických výpovědích přeživších TRT vzpomínali na zlověstný kouř z komína, symbol smrti. Všichni věděli, co se děje, včetně dětí.²¹⁵

Dne 5. března 1944 před hromadnou vraždou osob z transportů D1 a Dm²¹⁶ bylo dotyčným sděleno, že pojedou na práci do pracovního tábora v Heydebrecku, a měli napsat dopisy do ghetta Terezín s pozdním datem kvůli cenzuře zpráv v Berlíně.²¹⁷ V dopisech mělo být uvedeno, že se jim daří dobře a prosí o zaslání balíčků. Tyto lístky s datací 25. března 1944 měly uklidnit rodinné příslušníky z terezínském ghettu, Mezinárodní červený kříž, ale i je samotné.²¹⁸ Jednalo se o podvod na lidech, aby byl udržen klid a nepropukla panika či odpor.²¹⁹

I v TRT byly členové podzemního hnutí s kontakty v jiných částech Auschwitz, ke kterým se dostávali zvěsti o připravované likvidaci.²²⁰ Plánované povstání měl vést Fredy Hirsch. Ten si vzal údajně hodinu na rozmyšlenou, a pak jej našli v bezvědomí. Zda Hirsch spáchal či nespáchal sebevraždu, není do dnes jasné. Pamětníci se přiklání k tvrzení, že to nebyla sebevražda, ale nehoda či úmysl. Nelze vyloučit, že byl cíleně předávkován lékařem, aby nemohl vést povstání a celá akce proběhla bez odporu.²²¹

Dne 7. března byli lidé z prvních dvou transportů odvedeni do prázdných baráků ve vedlejším bloku BIIa. Výjimku tvořili lékaři, nemocní a dvojčata.²²² Ve večerních hodinách byl blok BIIa uzavřen.²²³ Ve 22 hodin přijely zakryté nákladáky a lidem bylo řečeno, ať zavazadla nechají na barácích a seřadí se venku. Nejprve byli odvezeni muži do krematoria III, poté ženy a děti do krematoria II. Jejich posledním projevem vzdoru byl zpěv *Kde domov můj* a židovské

²¹⁵ Přeživší Dita Krausová popisuje ve své knize *Odložený život* řeč dětí s narážkami na kouř a všudypřítomný popel.

²¹⁶ Oba byly vypraveny 6. září 1943.

²¹⁷ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 749, str. 807

²¹⁸ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 749, str. 807

²¹⁹ „Takový podvod, jenomže ten podvod byl tak věrohodný a lidé se snaží uvěřit všemu, co je nadějně. Oni chtěli věřit, tak věřili,“ řekl k březnové likvidaci historik a pamětník TRT Toman Brod. dostupné na <https://www.ceskatelevize.cz/porady/11454740577-pribehy-20-stoleti/221562261760004/> čas 11:48 [vid. 15. května 2024]

²²⁰ MÜLLER, Filip. *Sonderbehandlung, neboli, Zvláštní zacházení: tři roky v osvětivských krematoriích a plynových komorách*. Přeložil Vladimír ČADSKÝ. V Praze: Rybka Publishers, 2018, str. 122

²²¹ KRAUSOVÁ, Dita. *Odložený život: skutečný příběh osvětivské knihovnice*. Přeložil Dagmar LIEBLOVÁ. Praha: str. 106

²²² CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 749, str. 808

²²³ tzv. Lagersperre

písně Hatikva. Někteří pamětníci vypověděli, že dotyční zpívali už v náklad'ácích.²²⁴ Jiní, že se tak stalo až v plynových komorách.²²⁵ V noci ze 7. na 8. března 1944 bylo zavražděno 3 792 nevinných lidí, převážně pocházejících z ČSR s malým podílem příslušníků jiných států. Jedná se o největší masovou vraždu původních československých občanů za 2. světové války.²²⁶

Touto masovou vraždou historie TRT neskončila. Ve dnech 16., 17. a 19. května 1944 dorazily poslední 3 transporty se 7 500 osobami, všichni s označením SB 6.²²⁷ Jejich deportace byla především za účelem zmírnění situace v přelidněném ghettu, který za měsíc čekala návštěva Mezinárodního červeného kříže. Tou dobou také přijížděli do Auschwitz – Birkenau masové transporty z Maďarska.²²⁸

Měsíc po březnové vraždě utekli z Auschwitz – Birkenau Alfréd Wetzler a Rudolf Vrba, kteří přinesli světu šokující zprávu o fungování továrny na smrt a mimo jiné vylíčili tragédii TRT.²²⁹ Jde o významné svědectví existence TRT. V mnohém se také shoduje se s výpověďmi dalších přeživších.

„Během týdne po 7. září 1943 dorazil rodinný transport Židů z Terezína. Těšili se zcela výjimečnému statutu, který byl pro nás nepochopitelný. Rodiny nebyly rozděleny a ani jedinému z nich se nedostalo obvyklého a „normálního“ plynového ošetření. Dokonce ani hlavy jim neoholili, mohli si ponechat svá zavazadla a byli ubytováni v oddělené sekci tábora, rodiny – muži, ženy a děti – pohromadě. Muži nemuseli pracovat a pro děti byla dokonce zřízena škola pod vedením Fredyho Hirsche (Makabi, Praha). Mohli si svobodně dopisovat. Nejhorší, co museli podstoupit, bylo špatné zacházení ze strany jejich „staršího tábora“, profesionálního zločince, který se jmenoval Arno Böhm, vězeň c. 8. Náš úžas vzrostl, když jsme se dozvěděli o oficiálním označení tohoto speciálního zacházení: „SB“ - transport českých Židů se šestiměsíční karanténou. Věděli jsme velmi dobře, co „SB“ znamená (Sonderbehandlung), nechápali jsme ale dlouhou šestiměsíční karanténu a veškeré laskavé zacházení,

²²⁴ VRBA, Rudolf. Utekl jsem z Osvětimi. Vyd. 2. Přeložil Iva HRDLIČKOVÁ, přeložil Tomáš PĚKNÝ. Edice prózy (Sefer). Praha: Sefer, 2007. ISBN 978-80-85924-50-3.

²²⁵ MÜLLER, Filip. Sonderbehandlung, neboli, Zvláštní zacházení: tři roky v osvětlimských krematoriích a plynových komorách. Přeložil Vladimír ČADSKÝ. V Praze: Rybka Publishers, 2018. str. 130

²²⁶ KÁRNÝ, Miroslav. Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau: Sborník z mezinárodní konference Praha, 7.-8. března 1994. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1994., Holocaust.cz

²²⁷ ADLER, Hans Günther. Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství. Brno: Barrister & Principal, 2007, str. 288

²²⁸ Transporty s maďarskými vězni a vězeňkyněmi začaly přijíždět od 16. května 1944.

²²⁹ CZECH, Danuta. Kalendář událostí v KT Auschwitz. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 749, str. 827

kterého se skupině dostávalo. Nejdelší doba karantény, které jsme byli doposud svědky, trvala tři týdny. Na konci šestiměsíčního období jsme však začali být přesvědčeni, že osud těchto Židů bude stejný jako u většiny ostatních – plynová komora. Pokusili jsme se spojit s vůdcem skupiny a vysvětlit mu, co jim hrozí a co mohou očekávat. Někteří z nich prohlásili (zejména Fredy Hirsch, který se, jak se zdálo, těšil důvěře svých druhů), že pokud se naše obavy začnou naplňovat, zorganizují povstání. Někteří z nich doufali, že tak podniklí všeobecnou vzpouru v táboře. Šestáho března 1944 jsme se doslechli, že se připravují krematoria, aby pohltila české Židy. Pospíchal jsem informovat Fredyho Hirsche a prosil jsem ho, aby podnikl okamžité kroky, protože nemají co ztratit. Odpověděl, že si je vědom své povinnosti. Před soumrakem jsem se opět vplížil do českého tábora a zjistil, že Fredy Hirsch umírá. Otrávil se luminalem. Druhý den, 7. března 1944, byl v bezvědomí společně se svými druhy, kteří přijeli do Brzezinky 7. září 1943, naložen na náklad'ák a odvezen do krematoria a zplynován. Mladí lidé šli na smrt za zpěvu písní, k našemu velkému zklamání však nikdo nepovstal. Asi 500 starších lidí zemřelo během karantény. Ze všech těchto Židů bylo ponecháno naživu pouze 11 dvojčat. V Osvětimi jsou podrobována různým lékařským pokusům, a když jsme opouštěli Brzezinku, byla ještě naživu.

Mezi zplynovanými byla Rozsi Furstová ze Seredi. Týden před plynováním, tj. 1. března 1944, byli všichni v české skupině v táboře požádáni, aby napsali svým příbuzným, že se jim dobře daří. Dopisy musely mít datum od 23. do 25. března 1944 a měla v nich být žádost o balíček s potravinami. “²³⁰

Lze nalézt pár rozdílů mezi informacemi obsaženými ve zprávě a realitou. Nebyla úplná pravda, že věznění směli svobodně dopisovat. Byly vyhrazené určité termíny, kdy byla korespondence povolena, a výjimečně dostávali potravinové balíčky. Pouze Mirjam Edelsteinová²³¹ směla psát i do zahraničí.²³² Další nesrovnalostí jsou rozdílná data, kdy měli lidé ze zářijových transportů napsat dopisy rodinám. Zatímco ve zprávě je uvedeno datum 1. března, dnešní výzkum se přiklání k datu 5. března.²³³ Tvrzení, že „*Nejhorší, co museli*

²³⁰ Dostupné na <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/Nacionalnesocialisticke-konecne-resenkonecne-reseni-zidovske-otazky-v-evrope/pocatek-masoveho-vrazdeni/utek-rudolfa-vrby-a-alfreda-wetzlera-z-osvetimi-a-jejich-zprava-1944/zprava-vrby-a-wetzlera-o-nemeckych-vyhlašovacich-taborech-osvetim-a-brzezinka/> [vid. 28. 6. 2024]

²³¹ Manželka Jakoba Edelsteina, prvního židovského staršího terezínského ghetta.

²³² KRYL, Miroslav. *Osud vězňů terezínského ghetta*. Knihy dokumenty. Brno: Doplněk, 1999, str. 80-81

²³³ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 749, str. 807

podstoupit, bylo špatné zacházení ze strany jejich staršího tábora, “ lze pochopit v kontextu, že zprávu psali dva vězni, kteří v Auschwitz – Birkenau byli vězněni již dva roky a zacházení, jež se dostalo rodinnému táboru, bylo pro ně nepředstavitelné. Život v TRT však také podléhal nelidským podmínkám koncentračního tábora, což dokazuje i vysoká úmrtnost (23 %).²³⁴

Zpráva se dostala do Londýna k exilové vládě a tlačilo se na spojence, aby byly podniknuty kroky, které zabrání vraždě prosincových transportů. Hlavní starostí spojenců byla tou dobou invaze v Normandii a bombardování Auschwitz bylo odsunuto na neurčito. Lhůta šesti měsíců pro další transportované vypršela 20. června. Žádná masová likvidace se ale nekonala. Ten den byl zavražděn Jakob Edelstein, první židovský starší ghetta Terezín, vězněný v Auschwitz I.²³⁵ Popraveni byli spolu s ním i jeho žena Mirjam a syn Arje, kteří do té doby přežívali v TRT a kvůli popravě byli převezeni do Auschwitz I.²³⁶

Dne 2. července 1944 bylo rozhodnuto o likvidaci TRT. Proběhla selekce praceschopných žen, mužů a chlapců od 16 let. Bylo vybráno 3 080 osob, které byly přesunuty do jiných částí tábora Auschwitz – Birkenau.²³⁷ Matky s dětmi měly na výběr, buď žít a pracovat bez dětí, nebo zemřít s nimi. Udává se, že 600 matek šlo dobrovolně se svými dětmi do plynu. Mezi 10. a 12. červencem bylo zavražděno zbylých 6 700 vězňů.²³⁸

Hledáme-li důvod, proč byl TRT zřízen, stále nenajdeme jednoznačnou odpověď, ačkoliv jsou některé hypotézy pravděpodobné a jiné spíše vyvrácené. Pro potřeby prohlídky Mezinárodního červeného kříže bylo nutné udělat z přelidněného ghetta ukázkové židovské sídliště. Červený kříž dostal povolení navštívit jedno ghetto a jeden pracovní tábor na něj napojený.²³⁹ Nacisté si potřebovali nechat transportované lidi v záloze pro předložení důkazu, že žijí a pracují jinde dál.²⁴⁰ V případě květnových transportů se historici kloní k názoru silně

²³⁴ KÁRNÝ, Miroslav, *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau: Sborník z mezinárodní konference Praha, 7.-8. března 1994*. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1994., str. 12

²³⁵ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 749, str. 888

²³⁶ 20. června 1944 byli všichni převezeni na popravě v Auschwitz I., kde byli společně popraveni. Arjemu bylo čerstvých 13 let.

²³⁷ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 897

²³⁸ KÁRNÝ, Miroslav, *Kalendárium Terezínského rodinného tábora v Birkenau* dostupné na <https://www.holocaust.cz/zdroje/odborne-a-dalsi-texty/vybrane-texty-ze-sborniku-terezinsky-rodinny-tabor-v-osvetimi-birkenau/kalendarium-terezinskeho-rodinneho-tabora-v-birkenau-1943---1944/> [vid. 1. března 2024]

²³⁹ Heinrich Himmler vydal v 18. května 1944 oficiální povolení po návštěvu starobního ghetta Terezín a jeho židovského pracovního tábora delegátem Mezinárodního červeného kříže. dostupné v: *Zpráva Maurice Rossela o prohlídce Terezína* in KÁRNÝ, Miroslav (ed.). *Terezínské studie a dokumenty 1996*. Praha: Academia, 1996, str. 189

²⁴⁰ KÁRNÝ, Miroslav, *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau: Sborník z mezinárodní konference Praha, 7.-8. března 1994*. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1994: dostupný na <https://www.holocaust.cz/zdroje/odborne-a-dalsi-texty/vybrane-texty-ze-sborniku-terezinsky-rodinny-tabor-v-osvetimi-birkenau/terezinsky-rodinny-tabor-v-konecnem-reseni/#remark-20> [vid. 1. března 2024]

potřeby zmírnění krize přelidněnosti přímo v terezínském ghettě, a proto odešly hned tři transporty.²⁴¹

Objevují se i názory, že transporty byly vypraveny, aby se zmenšil rezistenční potenciál v ghettu, tedy odvézt především mladé Čechy a Češky, kteří by mohli provést povstání.²⁴² Proti tomu mluví hned dva argumenty: za prvé, proč je nechali živé, a za druhé věkový průměr transportovaných se pohyboval kolem 50 let a často šlo o celé rodiny s dětmi. Z 17 500 lidí přežilo 1 297.²⁴³

Statistika terezínského rodinného tábora

V září 1943 skončila sedmiměsíční deportační pauza, během níž vzrostl počet obyvatel ghetta v Terezíně na 46 000. Kvůli tzv. zkrášlovací akci bylo vypraveno celkem 7 transportů do Auschwitz – Birkenau s 17 500 lidmi. V Birkenau měl být vytvořen rodinný tábor, známý jako „pracovní tábor Birkenau u Nové Beruně“, který by později sehrál další roli v propagandistickém divadle pro Mezinárodní červený kříž.²⁴⁴ Po prohlídce ghetta Terezín 23. června 1944 neměla už mezinárodní delegace zájem na prohlídce dalšího tábora, a tedy úloha rodinného tábora skončila.

V následující tabulce jsou uvedeny počty deportovaných do TRT v jednotlivých transportech. Vedle celkového počtu vězněných jsou zvlášť údaje o počtu lidí, kteří před válkou žili v Liberci. Zároveň lze porovnat počty zavražděných a přeživších. TRT přežil zhruba každý patnáctý.²⁴⁵

²⁴¹ ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007, str. 93

KÁRNÝ, Miroslav. Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau: Sborník z mezinárodní konference Praha, 7.-8. března 1994. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1994. Holocaust.cz

²⁴² KÁRNÝ, Miroslav (ed.). *Terezínská pamětní kniha: židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941-1945*. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1995, str. 43

²⁴³ KÁRNÝ, Miroslav. Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau: Sborník z mezinárodní konference Praha, 7.-8. března 1994. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1994. Holocaust.cz

²⁴⁴ KÁRNÝ, Miroslav (ed.). *Terezínské studie a dokumenty 1999*. Praha: Academia, 1998., str. 12

²⁴⁵ KRYL, Miroslav. *Osud vězňů terezínského ghetta*. Knihy dokumenty. Brno: Doplněk, 1999, str. 83

tab. 1: počty osob v transportech do TRT²⁴⁶

transport	odjezd z ghetta Terezín	počet vězňů	zemřelo	zemřelo z Liberce	přežilo	přežilo z Liberce
Dl	6. 9. 1943	2484	2452	14	32	0
Dl – N	6. 9. 1943	81	81	2	0	0
Dm	6. 9. 1943	2451	2440	18	11	0
Dr	15. 12. 1943	2504	2241	26	278	2
Ds	18. 12. 1943	2503	2015	18	488	0
Dz	15. 5. 1944	2501	2367	4	134	0
Ea	16. 5. 1944	2500	2460	0	40	0
Eb	18. 5. 1944	2500	2199	5	301	1
celkem		17 527	16 255	87	1 272	3

Ve středu 8. září 1943 dorazily do Auchswitz – Birkenau první dva transporty s 5 006 osobami perzekuovanými na základě norimberských rasových zákonů. V transportu bylo zařazeno 2 293 mužů a chlapců²⁴⁷ a 2 713 žen a dívek.²⁴⁸ Z těchto transportů Dl a Dm přežilo válku nejméně lidí, a to 43. Lidem v těchto transportech vypršela v březnu 1944 jejich šestiměsíční lhůta a bez selekce byli zplynováni. Přežili pouze lékaři a lékařky a další zdravotní personál, nemocní a dvojčata.²⁴⁹ Poměr mužů a žen v transportech byl 45 % ku 55 %.

Ve čtvrtek 16. prosince 1943 přijel transport Dr s 2 491 lidmi. 13 lidí nevydrželo namáhavou cestu v zimě. V transportu bylo deportováno 981 mužů a chlapců a 1 510 žen a dívek.²⁵⁰ Bez selekce byli všichni zařazeni do TRT a v pondělí 20. prosince 1943 k nim byli přidáni další z transportu Ds. Tento transport čítal 2 473 osob, deportaci nepřežilo 30 osob. Do TRT přibýlo 1 137 mužů a chlapců a 1 336 žen a dívek.²⁵¹ Opět měly větší procentuální zastoupení ženy, které tvořily 58 %, muži 42 %.

Z těchto prosincových transportů přežilo nejvíce lidí v poměru k ostatním transportům, protože největší zastoupení tvořili mladí lidé, kteří byli využíváni na nelidskou práci.

²⁴⁶ KÁRNÝ, Miroslav, *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau*: Sborník z mezinárodní konference Praha, 7.-8. března 1994. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1994. Holocaust.cz

²⁴⁷ Mužům byla jim udělena čísla 146694–148986 a ženám čísla 58471–61183

²⁴⁸ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 663

²⁴⁹ transporty Dl a Dm dostupné na: <https://www.holocaust.cz/transport/39-dl-terezin-osvetim/>
<https://www.holocaust.cz/transport/40-dm-terezin-osvetim/> [vid. 23. ledna 2024]

²⁵⁰ Mužům byla rozdána čísla 168154–169134 a ženám 70513-72030 Z neznámého důvodu byla vynechána čísla 72020-72027. CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 749-750

²⁵¹ Muži dostali čísla 169969-171105 a ženy s čísly 72435-73770. CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 753

Z transportu Dr přežilo 278 lidí²⁵² (11 %) a z transportu Ds 488 lidí (20 %).²⁵³ Zároveň se tak zvýšil stav v TRT téměř na 10 000 osob.

Do března 1944 zemřelo přibližně 1 140 osob ze zářijových transportů.²⁵⁴ V noci z 7. na 8. března 1944 bylo v plynových komorách krematorií II a III zavražděno 3 792 mužů, žen i dětí pocházejících především z území bývalé Československé republiky.²⁵⁵

K 11. květnu 1944 žilo v TRT zhruba 3 256 osob z prosincových transportů. V následujících dnech byly vypraveny 3 transporty po 2 500 lidech. V pondělí 15. května 1944 vyjel z terezínského ghetta transport Dz, který o den později přivezl do Auschwitz – Birkenau 767 mužů a chlapců a 1 736 žen a dívek.²⁵⁶ Hned následující den, 17. května 1944, bylo přivezeno transportem Ea 576 mužů a chlapců a 1 871 žen a dívek.²⁵⁷ Ve čtvrtek 18. května 1944 opustil ghetto Terezín poslední transport s lidmi směřujícími do TRT. V transportu Eb bylo 1 062 mužů a chlapců a 1 437 žen a dívek.²⁵⁸ Zatímco u zářijových transportů se dá poměr mužů a žen považovat za poměrově vyvážený, v květnu byly ženy zastoupeny více než dvojnásobně. Do TRT bylo deportováno 68 % žen a 32 % mužů.

Květnové transporty se vyznačovaly mezinárodností, neboť kromě bývalých československých občanů, kterých bylo 2 543, byli zařazeni také 3 155 lidé z Německa, 1 276 lidí z Rakouska a 559 osob z Nizozemska.²⁵⁹ Takto velký podíl lidí ze zahraničí (66,5 %) byl způsoben tím, že pro většinu z těchto lidí mělo být ghetto Terezín starobním ghettem, kde měli dožít. Tyto transporty tak měly nejvyšší věkový průměr, jelikož 45 % transportovaných bylo straších 61 let.²⁶⁰ Tento fakt také může vysvětlovat větší zastoupení žen, jelikož mohlo jít o vdovy po padlých vojácích z první světové války. Z květnových transportů se konce války

²⁵² transport Dr dostupné na <https://www.holocaust.cz/transport/42-dr-terezin-osvetim/> [vid. 1. března 2024]

²⁵³ transport Ds dostupné na <https://www.holocaust.cz/transport/43-ds-terezin-osvetim/> [vid. 1. března 2024]

²⁵⁴ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 808

²⁵⁵ ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007, str. 86

²⁵⁶ Muži byli označeni dle nového číslování A-76 – A-842, ženy pak A-15 – A-999 a A-2000 – A-2750. CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 854

²⁵⁷ Muži byli označeni čísly A-843 – A-1418 a ženy čísly A-1000 – A-1999 a dále A-2751 – A-3621. CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 855

²⁵⁸ Muži byli označeni čísly A-1445 – A-2506 a ženy pak čísly A-3642 – A-5078. CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 855

²⁵⁹ ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007, str. 288

²⁶⁰ ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007, str. 93

dočkalo 475 osob, což je 6 % deportovaných. Z transportu Dz se jednalo o 134 osob²⁶¹, z transportu Ea 40 osob²⁶² a z transportu Eb 301 osob.²⁶³

Ke dni 10. června 1944 bylo v TRT vězněno přibližně 10 tisíc lidí z toho většinu tvořily ženy, celkem 6 231. Dívek do čtrnácti let bylo 432,²⁶⁴ chlapců do 14 let pak 425.²⁶⁵ Dne 2. července 1944 proběhla selekce práceschopných jedinců, kteří byli přerazeni do jiných táborů. Táborovým lékařem, jenž prováděl selekci, měl být Josef Mengele.²⁶⁶ Tak došlo k vyřazení 3 080 mladých a zdravých osob. Jednalo se o přibližně 1000 mužů, kteří byli odvedeni 7. července a deportováni do koncentračního tábora Sachsenhausenu či ponechání v Auschwitz – Birkenau.²⁶⁷ Téměř 2 000 žen bylo přesunuto 9. července do baráku 25 a následně transportováno do jiných pracovních táborů.²⁶⁸ 80 chlapců ve věku mezi 14 a 16 lety, šlo do učení v mužské části tábora BIId.²⁶⁹

V noci z 10. na 11. července 1944 bylo zavražděno 300 žen a dětí v plynových komorách, zbytek vězněných z TRT, přibližně 4 000 mužů a žen, bylo zavražděno následující noc.²⁷⁰

²⁶¹ transport Dz dostupné na <https://www.holocaust.cz/transport/45-dz-terezin-osvetim/> [vid. 1. března 2024]

²⁶² transport Ea dostupné na <https://www.holocaust.cz/transport/46-ea-terezin-osvetim/> [vid. 1. března 2024]

²⁶³ transport Eb dostupné na <https://www.holocaust.cz/transport/47-eb-terezin-osvetim/> [vid. 1. března 2024]

²⁶⁴ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 897

²⁶⁵ Spočítáno ze záznamů databáze Holocaust.cz

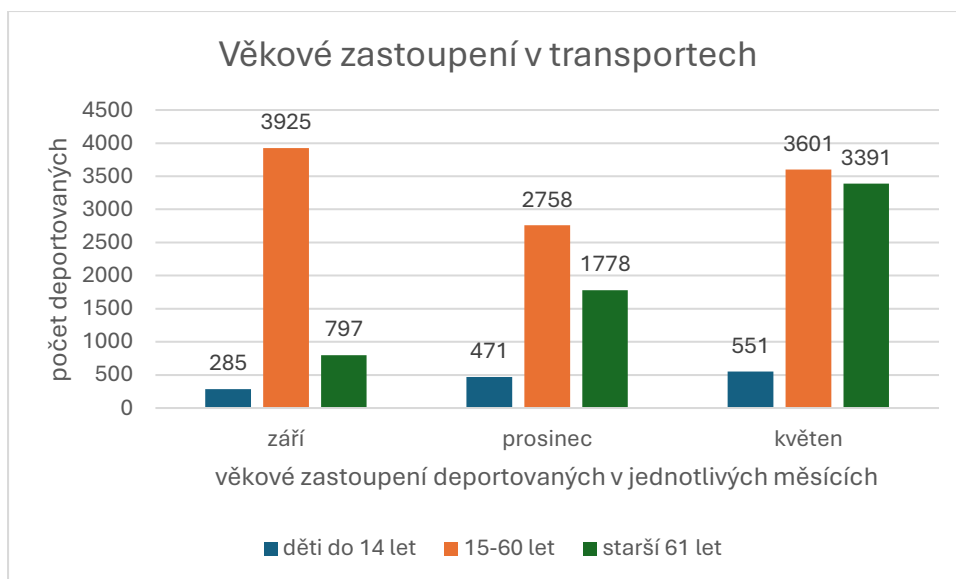
²⁶⁶ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 897

²⁶⁷ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 901

²⁶⁸ Transporty směřovaly do KT Stutthof, KT Christianstartu (pobočný tábor Gross-Rosen) a Hamburku.

²⁶⁹ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 897

²⁷⁰ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 906

graf. 1: věkové zastoupení v TRT²⁷¹

Nyní krátce k věkovému rozložení vězňů v měsících, kdy byli deportováni. Ze 17 500 lidí bylo 1 307 dětí, což je 7,5 %. V zářijových transportech D1 a Dm bylo deportováno 285 dětí do 14 let, v prosinci bylo deportováno transporty Dr a Ds 471 dětí a v květnových transportech Dz, Ea a Eb pak 551 dětí. Nutno podotknout, že hranice plnoletosti byla stanovena na 21 let, ale od 16 let byly považováni za praceschopné.²⁷²

Největší zastoupení ve všech transportech měli lidé mezi 15 a 60 lety, téměř 60 %.²⁷³ V září bylo deportováno 3 925 osob, v prosinci 2 758 osob a v květnu 3 601 osob. V případě lidí starších 61 let můžeme pozorovat výrazný nárůst zařazování do transportů způsobený zkrášlovacími akcemi a potřebou „zbavit se starých a nemocných“. Zatímco v září 1943 šlo o 16 % z transportovaných, tj. 797 osob, již v prosinci 1943 se jednalo o třetinu transportovaných, tj. 1 778 osob, a v květnu 1944 tvořili téměř polovinu z 7 500 nově příchozích do TRT, konkrétně 3 391 osob.²⁷⁴

²⁷¹ ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007, str. 225, 226, 228

²⁷² Hranice praceschopných lidí byla stanovena na 16–40 let u žen a 16–50 let u mužů. Věk však nemusel vždycky zajišťovat praceschopnost, a tak proběhla selekce i u ostatních. Z rozhovoru s přeživší TRT Dagmar Lieblovou, dostupné na <https://www.ceskatelevize.cz/porady/11454740577-pribehy-20-stoleti/221562261760004/> čas: 17:06 [vid. 2. března 2024]

²⁷³ Vycházím z údajů Hanse Günthera Adlera.

²⁷⁴ ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007, str. 225, 226, 228

Liberečtí občané v TRT

Do dnešního dne máme identifikováno 90 osob, které původně pocházely z Liberce, případně se do severočeské metropole přestěhovaly, a dostaly se do terezínského rodinného tábora. Je nutné neustále připomínat, že to byla heterogenní skupina. Nacistický aparát jim všem dal sjednocující nášivku JUDE, osobní identifikace byla naprosto popřena. Každý z 90 osob představoval vlastní životní příběh, který mu byl násilím odepřen. Režim jim vzal domovy, majetek, práva, a nakonec i jméno a život. Vytvořit jednotnou definici pro nesourodou skupinu je velmi složité. Jediné jednotící hledisko může být příslušnost právě k městu Liberec, rozpor nastává v národnosti i náboženském vyznání. Obě kategorie navíc mohou být dále definovány, jejich variantnost je široká.

Dne 15. února 1921 proběhlo v nové republice první sčítání lidu. Prováděl jej Státní statistický úřad, jenž vznikl v roce 1919.²⁷⁵ Formulář se skládal z 19 otázek, včetně domovské příslušnosti, národnosti na základě mateřského jazyka či náboženského vyznání. V roce 1921 žilo v Československu 13 373 463 obyvatel, z toho se k československé národnosti²⁷⁶ hlásilo 8 760 937 osob, tedy 65,6 % K německé národnosti se přihlásilo 3 123 568 obyvatel, což bylo 23 % populace. Židovskou národnost označilo 180 855 obyvatel, tedy zhruba 1,4 %.

Dle sčítacích operátů z roku 1921 můžeme určit nejpravděpodobnější identifikaci perzekuovaných lidí. K židovskému vyznání se přihlásilo 1602 věřících.²⁷⁷ V případě 90 osob spojených s TRT nenajdeme ve sčítacích operátech všechny, jelikož někteří přichází do severočeské metropole až v průběhu 20. let. V Liberci je k roku 1921 hlášeno 28 osob, z toho 9 dětí a mladistvých do 21 let. 11 osob se narodilo až po roce 1921.

Převažovali lidé hlásící se k německé národnosti, 11 dospělých osob, tj. 66 %. Pouze 2 ženy a 2 muži uvedli svou národnost českou²⁷⁸. S židovskou národností se identifikovali také 2 muži a 2 ženy²⁷⁹. V případě dětí rozhodli o jejich národnosti rodiče, celkem tak lze uvést 14 osob německé národnosti, 9 osob české národnosti a 5 osoby židovské národnosti.

Náboženská otázka je výrazně složitější, neboť formální zápis nemůže přesně definovat osobní vztah k víře, zda daný člověk je věřící, aktivní v náboženské obci, nebo zda jeho postoj

²⁷⁵ Sčítání lidu 1921 v Československu dostupné na

https://www.czso.cz/csu/sldb/prvni_ceskoslovenske_scitani_lidu_1921 [vid. 2. března 2024]

²⁷⁶ Československá národnost byla stanovena ze státoporných důvodů. Slováků bylo téměř o milion méně než Němců.

²⁷⁷ LHOTOVÁ, Markéta. Příspěvek k historii židovských komunit na Jablonecku a Liberecku v období 1938-1939. In: *Fontes Nissae*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2002. ISBN 80-7083-666-0. S. 105.

²⁷⁸ Olga Abelesová, Markéta Geigerová, Hugo Wohryzek a Josef Feigl

²⁷⁹ Moritz Altmann, Regina Altmann, Rosa Lauer, Hermine Pollak

je čistě formální a vychází z rodinné tradice. Z 19 dospělých lidí, které lze nalézt v sčítacích operátech se 18 přihlásilo k židovské vyznání, jeden nemá náboženství uvedeno.

Terezínský tábor v Birkenau dostal název rodinný i z toho důvodu, že zde byly umístěné celé rodiny, a to platilo i v případě libereckých osob. Máme dohledaných 18 rodin s vazbou na Liberec.²⁸⁰ Rodinou myslím alespoň jednoho rodiče a děti, případně sourozence. Dále zde byly internovány i páry bez dětí či jednotlivci. Liberecké rodiny byly do transportů zařazovány společně, až na jeden případ: Rodina Lissau šla do TRT rozdělená, nejprve nejstarší dcera Inge Ruth (nar. 19. prosince 1922) byla zařazena do zářijového transportu D1 a v prosinci byli deportováni její rodiče Vítězslav a Berta a mladší sestra Marianna. Proč tomu tak bylo, není zřejmé.²⁸¹

Největší zastoupení měly v transportech ženy, celkem se jich do TRT dostalo z Liberce 46, nejvíce žen bylo deportováno v prosincových transportech Dr a Ds, a to 26. Více žen také bylo zařazeno samostatněji, zatímco muži byli výhradně deportováni s rodinnými příslušníky. Terezínským rodinným táborem prošlo přes 700 dětí, z toho 11 jich mělo vazbu na Liberec.²⁸² Opět platí, že bylo víc dívek než chlapců, a to v poměru 7 ku 4.

tab. 2: počty osob v TRT z Liberce²⁸³

osoby	počet
muži	36
ženy	46
děti	11

²⁸⁰ Mezi uváděnými rodinami jsou i příslušníci, kteří na Liberec nemají žádnou vazbu. Často jde o partnery, kteří pocházeli odjinud (nejčastěji z Prahy). např. rodina Markéty Fischerové – vdaná za doc. MUDr. Bruno Fischera, syn Jan Fischer (*1924). TRT přežil pouze doc. MUDr. Fischer.

²⁸¹ SKRBAKOVÁ, Linda, *Děti z Liberce v tzv. konečném řešení židovské otázky*, diplomová práce, Liberec, 2022 str 71

²⁸² Některé se narodily jinde, ale rodičům původně z Liberce.

²⁸³ Odchyłka je způsobena partnery z jiných míst, než je Liberec.

tab. 3: počty osob v transportech do TRT z Liberce²⁸⁴

	Dl (6. 9. 1943)	Dl-N (6. 9. 1943)	Dm (6. 9. 1943)	Dr (15. 12. 1943)	Ds (18. 12. 1943)	Dz (15. 5. 1944)	Ea (16. 5. 1944)	Eb (18. 5. 1944)
muži	9	2	5	8	7	1	0	4
ženy	5	1	8	17	9	4	0	1
děti	0	1	5	3	1	0	0	1
přežilo	0	0	0	2	0	0	0	1

Při hlubší analýze deportovaných osob, pocházejících z Liberce, z Terezína do Auschwitz – Birkenau jsem zkoumala délku jejich pobytu přímo v ghettu. Z ní vyplynulo, že do zářijových transportů byli zařazováni lidé, které v Terezíně strávili kratší dobu než lidé z transportů vypravených v květnu 1944. Průměrná délka pobytu osob z transportů Dl a Dm je 8,6 měsíce, ale jsou mezi nimi velké rozdíly. Nejčtenějším časovým údajem jsou dva měsíce, a naopak jeden manželský pár strávil za terezínskými zdmi 2 roky.

V nejpočetnějších transportech, tedy prosincových, nejsou příliš velké výchyly a průměr celkové doby internace v ghettu je 15,6 měsíců. V prosinci byly deportovány i dvě ženy, které TRT přežily. Zatímco Elisabeth Polláková strávila v Terezíně 16 měsíců, Lydia Altmann pobyla „pouhého“ půl roku.

V květnu bylo do transportu zařazeno nejméně lidí s vazbou na Liberec. Průměrná doba jejich předchozího pobytu v Terezíně se pohybuje kolem 17 měsíců. Zároveň v případě tohoto transportu přestala platit privilegia tzv. prominentů. Mezi deportovanými nalezneme např. členy Aufbaukommanda,²⁸⁵ kteří byli doteď chráněni od transportů na východ. Mezi ně patřili i Liberečané Bruno Lamm a Fritz Feigl, oba strávili v terezínském ghettu skoro dva a půl roku.

Osazenstvo rodinného tábora v Auschwitz – Birkenau mělo široké věkové rozpětí. Pro věrohodnost v případě návštěvy Mezinárodního červeného kříže musely být zastoupeny všechny věkové kategorie. Děti do 21 let²⁸⁶ bylo v TRT s vazbou na Liberec 11.²⁸⁷ Nejmladšímu dítěti byly 4 roky, když se dostalo do TRT. Největší zastoupení mají lidé v produktivním věku, 40 lidem bylo mezi 20. a 50. rokem života, tvořili 44 % deportovaných

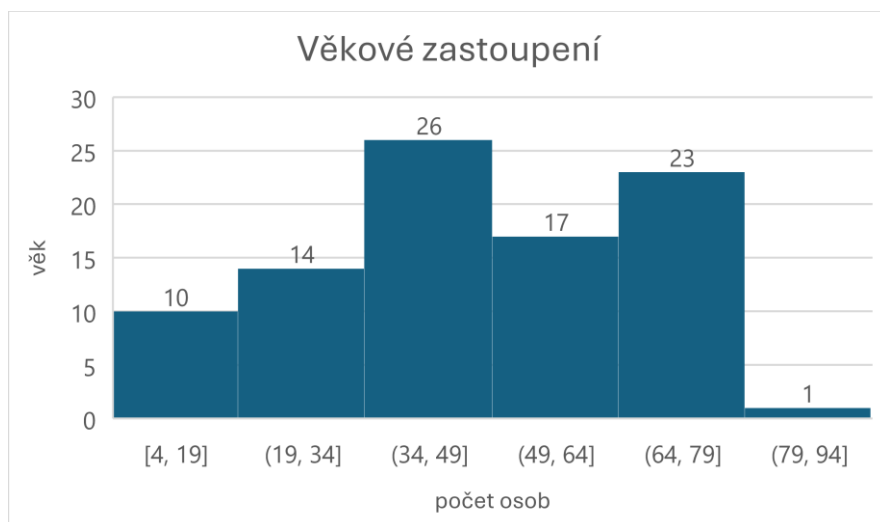
²⁸⁴ Transport Dl-N je někdy uváděn samostatně, jindy jako součást Dl.

²⁸⁵ Aufbaukommando I a II byly speciální transporty mladých židovských mužů, kteří měli připravit pevnostní město Terezín na příjezd tisíců nových obyvatel. Sami se stali prvními vězni ghetta a do května 1944 zmizela i jejich privilegia. Z 342 mužů přežilo válku pouze 86.

²⁸⁶ Plnoletost v Československu byla stanovena na 21 let. Změna na dnešních 18 nastala v roce 1951.

²⁸⁷ Jan Fischer, nar. 16. června 1924, byl synem Markéty Fischerové původem z Liberce. Sám se narodil v Praze, kam se jeho matka přestěhovala za manželem, lékařem Bruno Fischerem.

z Liberce do TRT. Nejstarší ženě mohlo být až 81 let. Rosa Lauerová se narodila 22. března 1863²⁸⁸ a do TRT přijela prosincovým transportem Dr, který šel k likvidaci v červenci, tudíž se teoreticky mohla dožít 81 let. Přesné datum jejího úmrtí není známé.

graf 2: věkové zastoupení původních libereckých občanů v TRT

3.4. Případové studie

Detailní znalost životních příběhů deportovaných osob z Liberce do TRT, kde byla většina z nich zavražděna, je zatím minimální. Výjimku tvoří několik případů, které byly zpracovány v rámci dlouholetého výzkumného zájmu liberecké katedry historie, a to především v projektech SGS a kvalifikačních textech. V kontextu TRT známe bližší informace o osudu rodiny Arthura Neustadtela, Otty Goltze, Wilhelma Schura a Friedricha Sommera.

Arthur Neustadtel

Arthur Neustadtel se narodil 28. ledna 1873 ve Vídni do rodiny s židovským vyznáním.²⁸⁹ Stejně jako jeho otec vystudoval práva a po přestěhování do Liberce v roce 1904 provozoval advokátní kancelář v Moskevské ulici.²⁹⁰ Po rozvodu s manželkou Irmou, rozenou Lewit, vychovával jejich čtyři děti společně se svou matkou Annou. V roce 1938 odešel z Liberce a na krátký čas našel útočiště v Plzni.²⁹¹ Na konci roku získal povolení k přestěhování

²⁸⁸ SOkA Liberec, fond Sčítací operáty 1921 – Liberec, sign. Liberec I. 746-825

²⁸⁹ SOkA Liberec, fond Sčítací operáty 1921 – Liberec, sign. Liberec I. 826–880

²⁹⁰ PÁNKOVÁ, Jitka: Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci, diplomová práce, 2020, str. 52

²⁹¹ Pravděpodobně u příbuzných již zesnulé Army. Ta zemřela 27. ledna 1935 v rodné Plzni, kam se po rozvodu přestěhovala.

se do Prahy, kde velmi brzy začal podnikat kroky k získání pasů pro vycestování ze země. Ač povolení dostal, emigrovat se mu jako řadě dalších nepodařilo. Dne 8. prosince 1941 se oženil s Irenou Wittnerovou, se kterou již nějakou dobu v Praze žil.²⁹² Irena se narodila 31. ledna 1892, hlásila se k židovskému vyznání. Její manžel Alfred Wittner zemřel pravděpodobně v koncentračním táboře Buchenwald dne 28. listopadu 1938. Spolu měli dva syny, Heinze a Rolfa. Ani jeden z nich válku nepřežil.²⁹³

Není jisté, zda svatba byl pragmatický krok, nebo sňatek z lásky. Pár dní nato, 17. prosince, museli nastoupit oba do transportu N²⁹⁴ do ghetta Terezín.²⁹⁵ Zde strávili dva roky, než byli posláni transportem Ds²⁹⁶ do TRT v Auschwitz – Birkenau. Arthuru Neustadtlovi bylo následujícím měsícem již 71 let. S velkou pravděpodobností, že v táboře s vysokou úmrtností (23 %) zemřel ještě před samotnou likvidací TRT. Jeho ženě Ireně bylo v lednu 1944 52 let. Pokud nezemřela z různých příčin v průběhu jara, zahynula v červenci v plynové komoře.

Příběh rodiny Neustadtlových má do jisté míry šťastný konec v podobě osudů dětí. Dvojčata Hans a Greta odešla do Vídně, kde si oba našli partnery. Kvůli zhoršující se situaci v Evropě emigrovali postupně obě rodiny²⁹⁷ do Kolumbie.²⁹⁸ Zatímco Hans zůstal bezdětný, Gretina rodina se rozrostla. Její dcera Eva měla 5 dětí, jednu dceru a čtyři syny, kteří už dnes mají své děti a vnoučata. Rodina Neustadtlových žije v Bogotě, New Yorku a na dalších místech amerických kontinentů. Její členové se účastnili v Liberci v roce 2023 pietního aktu položení Stolpersteine pro Arthura a Irenu Neustadtlovi.²⁹⁹

Anna a Otto Goltzovi

Otto Goltz se narodil 5. prosince 1865 do židovské vídeňské rodiny Goldschmiedtů. Jeho otce Siegmund Goldschmiedt, pokračovatel rodinné obchodní tradice, založil v roce 1857 textilní továrnu v Hrádku nad Nisou a v blíže neznámém roce udělal ze svého jediného syna

²⁹² PÁNKOVÁ, Jitka: Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci, diplomová práce, 2020, str. 55

²⁹³ PÁNKOVÁ, Jitka: Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci, diplomová práce, 2020, str. 55

²⁹⁴ transport N Praha-Terezín (17. prosince 1941) deportováno 1000 osob, zavražděno 903, přežilo 97

²⁹⁵ PÁNKOVÁ, Jitka: Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci, diplomová práce, 2020, str. 55

²⁹⁶ transport Ds Terezín – Auschwitz (18. prosince 1943) deportováno 2500, zavražděno 2015, přežilo 485

²⁹⁷ Greta v roce 1935 porodila dceru Evu Ericu. Zároveň s nimi cestovali také rodiče partnerů.

²⁹⁸ PÁNKOVÁ, Jitka: Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci, diplomová práce, 2020, str. 56

²⁹⁹ Seznam kamenů zmizelých v Liberci dostupné na:

[https://www.visitliberec.eu/vyhledavani/?v=Kameny%20zmizel%C3%BDch%20\(Stolpersteine\)&cat=zajimavosti_a_cile&detail=23528](https://www.visitliberec.eu/vyhledavani/?v=Kameny%20zmizel%C3%BDch%20(Stolpersteine)&cat=zajimavosti_a_cile&detail=23528) [vid. 15. května 2024]

ředitele.³⁰⁰ V roce 1890 se Otto Goldschmiedt rozhodl konvertovat ke katolicismu.³⁰¹ 18. června 1896 se oženil s Annou Friess.³⁰², dívkou z továrnické a velkostatkářské rodiny z jižní Moravy.³⁰³ Krátce po svatbě se oba odstěhovali do rychle se rozvíjejícího Hrádku nad Nisou a později do Liberce. Mezi lety 1897 až 1907 se manželů narodili dva synové a dvě dcery.³⁰⁴ V květnu 1911 si pak rodina úředně změnila příjmení na Goltz.³⁰⁵ Pravděpodobně pragmatické rozhodnutí ke konverzi ke katolicismu a změna jména rodinu před rasovou diskriminací neochránily.

V kontextu TRT je podstatný život Anny Goltzové. Její manžel Otto Goltz byl významným libereckým podnikatelem. Anna byla zvyklá na vyšší společenský standart. Dle sčítání obyvatel z roku 1921 zaměstnávali Goltzovi dvě služky, kuchařku a vychovatelku.³⁰⁶ Anna Goltz byla společensky aktivní, přispívala do novin Reichenberger Zeitung nebo pořádala večírky u nich ve vile.³⁰⁷ Často a ráda se vracela na rodnou jižní Moravu.³⁰⁸

V roce 1935 zvítězila ve volbách SdP a prostor Liberce začala ovládat stále intenzivněji.³⁰⁹ Otto s Annou opustili Liberec 28. září 1938³¹⁰ a s minimem věcí se přesídlili do Anniny rodné obce Věžky u Zborovic.³¹¹ Jejich výstavní vila na Jablonecké ulici v Liberci byla arizována a sídlila v ní důležitá složka represivního aparátu nacistického Německa organizace Sicherheitsdienst/SD.³¹²

Z neznámých důvodů se manželé v srpnu roku 1939 přestěhovali do Prahy, kde vystřídali mnoho adres. První pražská adresa byla v luxusním hotelu Paříž, kde žili od 21. srpna 1939 do 30. září 1939. V následujících měsících pobývali na třech adresách a komfort se s každým dalším přesídlením zmenšoval. Časté stěhování ubíralo starým manželům energii. Zatímco na podzim 1939 se snažili být oba aktivní, přes zimu výrazně ztratili na váze

³⁰⁰ PORTMANN, Kateřina, BENDÁSEK, Tomáš, *Příběh rodiny Goltzových*, rukopis, 2024, str. 2

³⁰¹ PORTMANN, Kateřina, BENDÁSEK, Tomáš, *Příběh rodiny Goltzových*, rukopis, 2024, str. 6

³⁰² Narodena 1. března 1871 v Brně.

³⁰³ PORTMANN, Kateřina, BENDÁSEK, Tomáš, *Příběh rodiny Goltzových*, rukopis, 2024, str. 3

³⁰⁴ Otto Fiedrich (20. září 1897), Friedrich Arthur (7. listopadu 1899), Marianne Hermine (7. dubna 1903), Gerda Luise (8. června 1907)

³⁰⁵ tamtéž, str. 30

³⁰⁶ SOKA Liberec, f. Sčítací operáty 1921, okres Liberec, dům Jablonecká ulice čp. 22-7/V, Liberec V. Otto Goltz

³⁰⁷ PORTMANN, Kateřina, BENDÁSEK, Tomáš, *Příběh rodiny Goltzových*, rukopis, 2024, str. 5

³⁰⁸ PORTMANN, Kateřina, BENDÁSEK, Tomáš, *Příběh rodiny Goltzových*, rukopis, 2024, str. 4

³⁰⁹ KVAČEK, Robert: Liberec v Československu (1918–1938), in: *Liberec*. Red. MELANOVÁ, Miloslava et. al. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2017, s. 286.

³¹⁰ PORTMANN, Kateřina, BENDÁSEK, Tomáš, *Příběh rodiny Goltzových*, rukopis, 2024, str. 14

³¹¹ PORTMANN, Kateřina, BENDÁSEK, Tomáš, *Příběh rodiny Goltzových*, rukopis, 2024, str. 14

³¹² ENGELMANN, Isa. *Židé v Liberci: k dějinám obyvatel města pod Ještědem*. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2007, str. 102.

v důsledku nedostatku potravin a trápilo je mnoho zdravotních problémů.³¹³ Potřebnou útěchu nalézali manželé v korespondenci se svými dětmi v zahraničí. Posledním světlým momentem se staly Vánoce v roce 1941. Od dcery Marianne dostali balíček s lahůdkami, jako například šumivé víno nebo pralinky a od syna Fritze plechovku ananasu.³¹⁴ Do nového roku hleděli s nadějí na zlepšení situace a shledání s dětmi. To se už bohužel nestalo.

V úterý 9. července 1942 byli oba manželé zařazeni do transportu AAp.³¹⁵ Otto Goltz byl označen číslem 142, jeho ženě Anně bylo přiřazeno číslo 141. Pro Ottu Goltze se jednalo o poslední cestu. Dne 4. prosince 1942 zemřel v terezínském ghettu ve svých 77 letech.³¹⁶ Anně Goltz bylo 71 let, když přijela do ghetta. Jedinou útěchu nacházela v omezené možnosti korespondence se svými dětmi. Věděla, že jsou všichni až na syna Ottu Friedricha v bezpečí.³¹⁷ Po necelém roce po smrti manžela, 15. prosince 1943, byla zařazena do transportu Dr³¹⁸ na Východ. Tímto transportem odjel také výše zmíněný první židovský starší ghetta Terezín Jakob Edelstein.³¹⁹ Dvaasedmdesátiletá Anna zemřela po dvanácti dnech od příjezdu, tj. 27. prosince 1943, v prostoru TRT.³²⁰

Anna a Otto Goltzovi se rozhodli zůstat a neemigrovali jako jejich děti. Během holocaustu zemřel i jejich syn Otto Friedrich.³²¹ Druhý syn vycestoval včas se svou rodinou do Švýcarska a později přesídlil za svou sestrou Gerdou do Jižní Afriky. Druhá dcera holocaust přežila v Berlíně. Ji i syna ochránilo manželství s „Árijcem“ Wernerem Arnoldem, který byl zaměstnán u armády. Potomci Goltzových žijí v podstatě po celém světě. Do Liberce se vrátili v roce 2019, aby položili Stolpersteine za Ottu a Annu.³²²

³¹³V roce 1938 vážil 75 kg, v roce 1941 již jen 65, 5 kg. Záznam 10. 7. 1941. Deník O. Goltze, 3. 9.1940 – 14. 7. 1941. Osobní archiv Anette Simbruner. in PORTMANN, Kateřina, BENDÁSEK, Tomáš, *Příběh rodiny Goltzových*, PORTMANN, Kateřina, BENDÁSEK, Tomáš, *Návrat domů*, rukopis, 2024, str. 17

³¹⁴PORTMANN, Kateřina, BENDÁSEK, Tomáš, *Příběh rodiny Goltzových*, PORTMANN, Kateřina, *Návrat domů*, rukopis, 2024, str. 19

³¹⁵ Transport AAp (Praha – Terezín) 9. července 1942, deportováno 1000 osob, zahynulo 959, přežilo 41

³¹⁶ NA,f. Židovské matriky – ohledací listy – ghetto Terezín – svazek 55

³¹⁷ PORTMANN, Kateřina, BENDÁSEK, Tomáš, *Příběh rodiny Goltzových*, PORTMANN, Kateřina, *Návrat domů*, rukopis, 2024, str. 21

³¹⁸ transport Dr Terezín – Auschwitz (15. prosince 1943) deportováno 2500, zavražděno 2241, přežilo 278

³¹⁹ KÁRNÝ, Miroslav, *Kalendárium Terezínského rodinného tábora v Birkenau* dostupné na <https://www.holocaust.cz/zdroje/odborne-a-dalsi-texty/vybrane-texty-ze-sborniku-terezinsky-rodinny-tabor-v-osvetimi-birkenau/kalendarium-terezinskeho-rodinneho-tabora-v-birkenau-1943---1944/>

³²⁰<https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/89777-anna-goltzova/> [vid. 2. března 2024]

³²¹ Pohyboval se v prostoru ghetta ve Lvově. Nelze dohledat, do kterého pracovního tábora byl umístěn, či zda zemřel při některém z konfliktů.

³²² BENDÁSEK, Tomáš, *Příběh rodiny Goltz* in PORTMANN, Kateřina, VAJSKEBR, Jan. *Návrat domů. Po stopách libereckých obětí holocaustu*. vyd. 1, Technická univerzita v Liberci, 2023, ISBN 978-80-7494-673-8

Wilhelm Schur

Rodina advokáta Wilhelma Schura je s Libercem spjatá od roku 1900, kdy se tohoto města přistěhoval jeho otec Isidor Schur. Ten po studiích práv přesídlil z Náchoda do Liberce a otevřel si advokátní kancelář na dnešním náměstí dr. Edvarda Beneše.³²³ V roce 1901 se oženil s Friedou Klauberovou z Plzně. Dne 17. listopadu 1902 se jim narodil první syn Hans a 11. června 1905 k němu přibyl druhý syn Wilhelm.³²⁴

Rodina patřila mezi vyšší společenskou vrstvu, což dokládá i přepych v podobě života ve vile se dvěma služkami v domácnosti na dnešní ulici Vítězná³²⁵. Hlásili se k německé národnosti a židovskému náboženství. Wilhelmův starší bratr Hans vystudoval práva jako jejich otec, a poté provozoval praxi v jeho advokátní kanceláři. V roce 1930 se oženil s Johannou Reitlerovou a usadili se společně v Praze.³²⁶

Na rodinu Wilhelma Schura dolehly nejvíce předválečné diskriminační omezení v září 1939, kdy jeho otec Isidor přišel o svou advokátní kancelář.³²⁷ Kroky arizace majetku rodiny přiměly Isidora a Friedu opustit Liberec a přestěhovali se za synem Hansem do Prahy, kde Isidor Schur ve svých 75 letech v roce 1940 umírá. Osud jeho ženy je zatím neznámý.

Wilhelm Schur zůstal svobodný a živil se jako obchodník. V Liberci žil až do začátku druhé světové války, až poté přesídlil za rodinou do Prahy.³²⁸ Dne 4. září 1942 byl deportován transportem Bd³²⁹ do ghetta Terezín. Zde pobyl rok a dva dny, než byl ve svých 38 letech zařazen do prvního transportu směr terezínský rodinný tábor v Auschwitz – Birkenau.³³⁰ Velmi pravděpodobně byl zavražděn v noci z 8. na 9. března 1944. Do terezínského rodinného tábora

³²³ dříve Altstädter Platz

³²⁴ PORTMANN, Kateřina, ZVOLENSKÁ, Lucie, „Místa paměti“ Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh rodiny Schurových, in Fontes Nissae XX/ 2019 2, Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2019 str. 36

³²⁵ Tehdy Radetzky Strasse 731/1

³²⁶ PORTMANN, Kateřina, ZVOLENSKÁ, Lucie, „Místa paměti“ Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh rodiny Schurových, in Fontes Nissae XX/ 2019 2, Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2019 str. 37

³²⁷ PORTMANN, Kateřina, ZVOLENSKÁ, Lucie, „Místa paměti“ Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh rodiny Schurových, in Fontes Nissae XX/ 2019 2, Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2019 str. 37

³²⁸ Willy Schur dostupné na: <https://collections.yadvashem.org/en/names/758892> [vid. 2. března 2024]

³²⁹ Transport Bd Praha-Terezín (4. září 1942) deportováno 1000 osob, zavražděno 946, přežilo 54

³³⁰ Vilém Schur dostupné na: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/122711-vilem-schur/> [vid. 2. března 2024]

se z rodiny Schur kromě Wilhelma dostaly také dvě jeho tety: Jenny Schur (65 let)³³¹ a Fanny Trumet Bass (70 let)³³².

Jeho bratr Hans se pokoušel s manželkou a dětmi utéct do emigrace, bohužel se jim to nepovedlo. V srpnu 1942 byli deportováni do terezínského ghetta³³³ a o měsíc později byli posláni jediným transportem³³⁴ do Estonska.³³⁵ Životy čtyřicetiletého Hanse, jeho o rok mladší ženy Johanny, jedenáctiletého syna Wolfganga a sedmileté dcery Liesel skončily na pláži Kalevi – Liiva u nacistického tábora Raasiku.³³⁶

Rodina Wilhelma Schura zmizela v důsledku konečného řešení židovské otázky celá. Wilhelm velmi pravděpodobně velmi věřil ve svou německou příslušnost, jinak by možná odešel z Liberce dříve, jako svobodnému by se mu mohlo podařit odejít do zahraničí a zachránit si tak život. Na jeho názor se ale nikdo neptal, a tak se stal obětí rasové perzekuce. Od roku 2019 jej v libereckém veřejném prostoru připomíná Stolpersteine ve Vítězné ulici.³³⁷

Friedrich Sommer

V roce 1883 byla slavnostně otevřena nová budova Libereckého městského divadla.³³⁸ V centru města tak přibyla další výstavní stavba reprezentující rozkvět průmyslové metropole severu. Velkou zásluhu na provozu divadla měli také lidé židovského původu. Prakticky všichni se však označovali za bezkonfesijní.³³⁹ V roce 1905 byl přijat do divadla nový dirigent, třicetiletý Friedrich Sommer. Narodil se do rodiny obchodníka s kůžemi Maxe Sommera dne

³³¹ Evženie Schurová, dostupné na: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/122705-evzenie-schurova/> [vid. 2. března 2024]

³³² Fanny Bassová, dostupné na: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/75757-fany-bassova/> [vid. 2. března 2024]

³³³ Transport Ba Praha-Terezín (10. srpna 1942), deportováno 1474, zavražděno 1302, přežilo 172

³³⁴ Transport Be Terezín – Raasiku (1. září 1942), deportováno 1000, zavražděno 953, přežilo 47

³³⁵ Stejně jako rodina Rosenbachových in PORTMANN, Kateřina, SLADKÝ, Ondřej, *Příběh obyvatel vily Rosenbachových*, str. 8 in PORTMANN, Kateřina, *Návrat domů*, rukopis, 2024

³³⁶ PORTMANN, Kateřina, ZVOLENSKÁ, Lucie, „Místa paměti“ Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh rodiny Schurových, in *Fontes Nissae XX/ 2019 2*, Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2019 str. 41

³³⁷ PORTMANN, Kateřina, ZVOLENSKÁ, Lucie, „Místa paměti“ Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh rodiny Schurových, in *Fontes Nissae XX/ 2019 2*, Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2019 str. 37

³³⁸ Německý název zněl Reichenberger Stadttheater. Jméno po významném českém literárním vědci a kritikovi Františku Xaveru Šaldovi získalo až v roce 1957 ku příležitosti jeho nedožitých 90. narozenin. JIROUTEK, Jiří a Jarmila LEVKO. *Liberecké divadlo 1883-2023: Theaterbau Reichenberg*. Vydání první. Liberec: Divadlo F.X. Šaldy, p.o., 2023, str. 58-59

³³⁹ Čtyři z šesti ředitelů libereckého divadla od roku 1900 do roku 1938 byli židovského původu. (Karl Krug, Friedrich Sommer, Oskar Basch a Paul Barnay). Dále v divadle působil 6 dirigentů židovského původu. ENGELMANN, Isa. *Židé v Liberci: k dějinám obyvatel města pod Ještědem*. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2007, str. 140-142

19. ledna 1875 v Dolních Kounicích u Brna.³⁴⁰ Byl nejmladším z 5 dětí. Vystudoval pražskou konzervatoř, mezi lety 1899 a 1901 pracoval jako dirigent oper v Olomouci a v roce 1905 nastoupil do Libereckého městského divadla.³⁴¹ Již o rok později se stal ředitelem divadla se svým kolegou Karl Krugem. Spolu vedli divadlo až do roku 1919, kdy Karl Krug umírá.³⁴²

Friedrich Sommer byl ve funkci ředitele s přestávkami divadla 24 let. Za jeho působení patřilo divadlo mezi nejlepší scény v Čechách a stalo se působištěm mnoha umělců, často ze zahraničí.³⁴³ Mezi hudebním i hereckým souborem bylo velké množství lidí původem z Vídně.³⁴⁴ Sám Friedrich Sommer založil a vedl agenturu, která od roku 1920 pořádala koncerty a přednášky. Dne 7. prosince 1938 opustil svůj byt na Schücker StraÙe 31³⁴⁵ a přestěhoval se do Brna, kde se ubytoval u své sestry Rosy na adrese Neugasse 43³⁴⁶.

Dne 2. prosince 1941 byl zařazen do transportu G³⁴⁷ s číslem 808, z Brna do ghetta Terezín, kde strávil dva roky. Jeho sestra Rosa prošla transporty Af³⁴⁸ a Bw.³⁴⁹ Zahynula v koncentračním a vyhlazovacím táboře Treblinka.³⁵⁰ Friedrich Sommer byl ve svých 68 letech zařazen do prosincového transportu Ds³⁵¹ s číslem 1742. Těžko odhadovat, zda přežil v TRT zimu a o jeho osudu rozhodla až červnová selekce, nebo zda podlehl těžkým podmínkám tábora za osvětivským drátem. Dne 17. srpna 2016 mu byl odhalen Stolperstein před Divadlem F. X. Šaldy v Liberci.³⁵² Zároveň je zde i kámen za Oskara Basche, posledního předválečného ředitele divadla, který byl deportován do terezínského ghetta a následně do Izbici, kde zahynul.³⁵³

³⁴⁰ Internetová encyklopedie dějin Brna, dostupné na: https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=28541 [vid. 14. března 2024]

³⁴¹ Stolperstein Friedrich Sommer, dostupné na <https://pamet-liberec.webnode.at/namesti-dr-e-benese/>

³⁴² ENGELMANN, Isa. *Židé v Liberci: k dějinám obyvatel města pod Ještědem*. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2007, str. 140-141

³⁴³ JIROUTEK, Jiří a Jarmila LEVKO. *Liberecké divadlo 1883-2023: Theaterbau Reichenberg*. Vydání první. Liberec: Divadlo F.X. Šaldy, p.o., 2023, str. 58-59

³⁴⁴ ENGELMANN, Isa. *Židé v Liberci: k dějinám obyvatel města pod Ještědem*. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2007, str. 140-142

³⁴⁵ Dnes Pražská ulice

³⁴⁶ internetová encyklopedie dějin Brna, dostupné na: https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=28541 [vid. 24. dubna 2024]

³⁴⁷ Transport G Brno – Terezín (2. prosince 1941) deportováno 1000 osob, zavražděno 876, přežilo 125

³⁴⁸ Transport Af Brno – Terezín (31. března 1942) deportováno 1000 osob, zavražděno 925, přežilo 78

³⁴⁹ Transport Bw Terezín – Treblinka (19. října 1942) deportováno 2002 osob, zavražděno 2000 osob, přežili 2

³⁵⁰ Růžena Sommerová, dostupné na <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/124665-ruzena-sommerova/> [vid. 14. března 2024]

³⁵¹ transport Ds Terezín – Auschwitz (18. prosince 1943) deportováno 2500 osob, zavražděno 2015, přežilo 485

³⁵² Seznam Stolpersteinů v Liberci: <https://www.liberecky-kraj.cz/dr-en/23528-stolpersteine.html> [vid. 14. března 2024]

³⁵³ Stolperstein Oskar Basch, dostupné na <https://pamet-liberec.webnode.at/namesti-dr-e-benese/> [vid. 14. března 2024]

3.5. Přeživší terezínského rodinného tábora z Liberce

Ze 17 500 mužů, žen a dětí z ghetta Terezín, kteří prošli Terezínským rodinným táborem v Auschwitz – Birkenau, přežilo pouhých 1 294, tedy 7,4 %. Mezi ně patřili také dvě ženy a jeden muž z Liberce. Jejich osudům je věnována následující kapitola.

Lydia Altmann

Lydia Altmann se narodila 13. listopadu 1910 v Liberci. Oba její rodiče pocházeli z Polska. Otec Moritz Altmann se narodil 28. března 1873 v městečku Glogov nedaleko Lešna.³⁵⁴ Matka Regina, roz. Darmann, se narodila 17. července 1873 pocházela z Przemysle³⁵⁵. Do Liberce se přihlásili v roce 1909 a o rok později se jim narodila dcera Lydia. Moritz Altmann vedl obchod v Rochlicích na ulici Rosentaler Strasse³⁵⁶, zatímco Regina pracovala v dámském krejčovství.³⁵⁷ Oba se identifikovali s židovskou národností a státní příslušnost uvedli haličskou, ačkoli oba v Liberci bydleli již delší dobu.³⁵⁸ V domácnosti s nimi žila i kuchařka Hilde Plos³⁵⁹, která byla římskokatolického vyznání a německé národnosti.³⁶⁰

Lydia Altmann po ukončení středoškolského vzdělání v roce 1930 v Liberci odešla studovat na Právnickou fakultu Německé univerzity v Praze³⁶¹. V roce 1935 zde úspěšně složila státní zkoušku.³⁶² Případ Lydie Altmann je výjimečný v mnoha ohledech. Byla jedinou dcerou obchodníka a švadleny a ve 30. letech 20. století nebylo obvyklé, aby dívky šly studovat na univerzitu.

Altmannovi odešli z Liberce 24. září 1938 a našli útočiště v Praze.³⁶³ Pobývali v bytě Na Poříčí 34 na Praze II.³⁶⁴ Moritz Altmann trpěl psychickými problémy, od ledna do dubna 1939 byl hospitalizován v Zemském ústavu pro choromyslné, což mu komplikovalo komunikaci s úřady a vyřizování nových osobních dokumentů, které byly potřeba pro pobyt

³⁵⁴ SOkA Liberec, AML – IV, evidence obyvatel dodatky, 1886-1945, KT 2

³⁵⁵ NA, f. Policejní ředitelství v Praze – 1931-1940 – sign. A 274/6) – Altmannová Regina

³⁵⁶ dnešní ulice Doudská, SOkA Liberec, AML – IV, evidence obyvatel dodatky, 1886-1945, KT 2

³⁵⁷ SOkA Liberec, AML – IV, evidence obyvatel dodatky, 1886-1945, KT 2

³⁵⁸ SOkA Liberec, fond Sčítací operáty 1921 – Liberec, sign. Liberec II. 066-140

³⁵⁹ Narodena 2. března 1889

³⁶⁰ SOkA Liberec, fond Sčítací operáty 1921 – Liberec, sign. Liberec II. 066-140

³⁶¹ Archiv Univerzity Karlovy, fond Matriky Německé univerzity v Praze, inventární číslo 5, Matrika doktorů Německé univerzity v Praze (1931–1936), strana 410

³⁶² Archiv Univerzity Karlovy, fond Právnická fakulta Německé univerzity v Praze, část fondu Knihy zkušebních protokolů státních zkušebních komisí při PF NU v Praze, inventární číslo 55, Judiciální státní zkušební komise při Německé univerzitě v Praze, strana 2832

³⁶³ SOkA Liberec, AML – IV, 1900–1938, KT 3

³⁶⁴ Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, databáze osob. Dostupné z: „<https://collections.arolsen-archives.org/de/document/4963654>“ [vid. 14. března 2024]

v Protektorátu.³⁶⁵ Celá rodina byla zařazena do transportu Cv³⁶⁶ a 6. března 1943 odjeli do ghetta Terezín. Dne 26. listopadu 1943 zde Regina Altmann ve svých 70 letech zemřela.³⁶⁷

V prosinci čekal otce s dcerou další transport³⁶⁸, tentokrát na východ. Dne 18. prosince 1943 dorazili na osvětimskou rampu a bez selekce byli umístěni do TRT. Moritz Altmann zde brzy zemřel. Z vyjádření okresního soudu pro vnitřní Prahu ze dne 14. listopadu 1947 byl na žádost jeho dcery Lydie prohlášen k 15. lednu 1944 za mrtvého.³⁶⁹

Lydia zůstala v TRT a prošla červnovou selekcí. Byla umístěna do ženského tábora v Auschwitz - Birkenau. V polovině července byla zařazena s dalšími 2 500 vězeňkyněmi do transportu do koncentračního tábora Stutthof na severu Polska u města Gdaňsk.³⁷⁰ Více než polovinu tohoto transportu tvořily ženy z Maďarska.³⁷¹ Zde prošla počáteční selekcí a bylo jí přiděleno vězeňské číslo 50625.³⁷² V KT Stutthof se dočkala osvobození.³⁷³ Po válce se vdala jako Fischerová a přestěhovala do Mnichova, kde pokračovala ve své právnické praxi.³⁷⁴ Můžeme se jen domnívat, proč se rozhodla pro emigraci právě do Německa, jehož rasová politika ji dostala do několika represivních zařízení. Patrně byla konfrontována s vyhroceným postojem v Československu vůči německy mluvícímu obyvatelstvu, a tudíž odchod do Mnichova pod americkou správou mohl být nadějí, jak začít znovu normální život.

Bruno Lamm

Jediný muž, který z bývalých libereckých obyvatel přežil terezínský rodinný tábor, se jmenoval Bruno Lamm. Narodil se 11. října 1901 v Lichnově u Bruntálu.³⁷⁵ Jeho rodiče se jmenovali Salomon a Rosalie Lammovi³⁷⁶. Měl staršího bratra Afréda.³⁷⁷ Studoval na německé

³⁶⁵ NA, f. Policejní ředitelství v Praze – 1941-1950 – sign. A 294/2) - Altmann Mořic

³⁶⁶ transport Cv Praha-Terezín (6. března 1943), deportováno 1022 lidí, zahynulo 781, přežilo 241

³⁶⁷ Databáze obětí Památníku Terezín, dostupné na: <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/te-altmannova-regina> [vid. 14. března 2024]

³⁶⁸ transport Dr Terezín – Auschwitz (15. prosince 1943), deportováno 2519 lidí, zahynulo 2241, přežilo 278

³⁶⁹ SOkA Liberec, AML – IV, evidence obyvatel dodatky, 1886-1945, KT 2

³⁷⁰ DRYWA, Danuta, Terezín – Auschwitz – Riga – Stutthof – Osudy židovských rodin, in Terezínské listy 51/2023, Sborník Památníku Terezín, Památník Terezín, 2023, str. 45

³⁷¹ 1500 žen pocházelo z Maďarska.

³⁷² AMS, Vězeňská karta L. Altmann, sign. I-III, dostupné na: <https://memorial-archives.international/entities/show/55e22cd2c5606877b635d673> [vid. 14. března 2024]

³⁷³ KÁRNÝ, Miroslav (ed.). *Terezínská pamětní kniha: židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941-1945*. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1995, str. 1183

³⁷⁴ SOkA Liberec, AML – IV, 1900–1938, KT 3

³⁷⁵ ENGELMANN, Isa. *Židé v Liberci: k dějinám obyvatel města pod Ještědem*. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2007, str. 118

³⁷⁶ SOkA Liberec, AML – IV, 1900–1938, KT 220

³⁷⁷ NEVLUD, Vladimír, *Medailonek Bedřicha Lamma*. In: *Hanácký Jeruzalém*, 2023, dostupný: <https://hanackyjeruzalem.cz/clanky/medailonek-bedricha-lamma/?fbclid=IwAR0aSpBSmfgLGATAKoRVys2ScL1DbYbllwBCgHpWo1JXm4PPKuQ-pGLbwSc> [vid. 14. března 2024]

Obchodní akademii v Olomouci³⁷⁸, kde v roce 1920 složil maturitní zkoušku. Nastoupil na pozici bankovního úředníka v České eskomptní bance, v níž prošel pobočkami v Šumperku, Olomouci a od roku 1933 v Liberci.³⁷⁹

Téhož roku se seznámil se Slovenkou Rosalíí Zegerovou³⁸⁰ žijící v Liberci, kde se oba ještě téhož roku vzali.³⁸¹ K 31. říjnu 1938 opustili manželé Liberec³⁸², přestěhovali se do Prahy, kde Bruno Lamm pracoval až do jara 1939 na ústředně České eskomptní banky. Po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava přišel Bruno Lamm o práci v bankovním sektoru a získal místo stavebního dělníka u společnosti Belada a spol.³⁸³

Manželství Bruna a Rosalie bylo norimberskými rasovými zákony označeno za smíšené, neboť Rosalie pocházela ze slovenské katolické rodiny, zatímco Brunova rodina patřila k praktikujícím židům. Problematika smíšených manželství nebyla za celou válku jednoznačně rozhodnuta. Partneri označení za Židy či Židovky v smíšeném manželství byli chráněni téměř do konce války před deportací do ghatt či koncentračních táborů. Takovéto svazky se ale dostávaly pod ekonomický a sociální tlak, který je měl přivést k rozvodu.³⁸⁴

Do situace společenského tlaku na partnery se dostali také Lammovi. Rosalie nezvládla psychický nátlak ze strany gestapa a z důvodu zhroucení byla umístěna do Šternberského sanatoria. Podle výzkumu Vladimíra Nevludy ze spolku CEBENA zde měla Rosalie Lammová zemřít. Nynější ředitelka sanatoria poskytla zápis z archivu, kde je záznam o propuštění ke dni 19. prosince 1939.³⁸⁵ Co se s ní stalo v následujících letech nevíme. Jisté je, že konce války se nedožila.

Na konci listopadu roku 1941 byl Bruno Lamm zařazen do transportu J³⁸⁶, z Prahy do Terezína.³⁸⁷ Do terezínského ghatta byl deportován 4. prosince 1941 s transportním číslem

³⁷⁸ Česká obchodní akademie byla založena až v roce 1919 in: MEDVEĎOVÁ, Gabriela, *Německé školství v Olomouci, disertační práce*, Olomouc, 2013, Univerzita Palackého v Olomouci

³⁷⁹ ENGELMANN, Isa. *Židé v Liberci: k dějinám obyvatel města pod Ještědem*. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2007, str. 118

³⁸⁰ Narodena 15. prosince 1902 v Prešpurku (dnešní Bratislavě), dostupné na: SOKA Liberec, AML – IV, 1900–1938, KT 220

³⁸¹ SOKA Liberec, AML – IV, 1900–1938, KT 220

³⁸² SOKA Liberec, AML – IV, 1900–1938, KT 220

³⁸³ Databáze spolku CEBENA – cesta bezmocí a naděje, NEVLUD Vladimír, *Databáze vypátraných vězňů z pochodu smrti Osvětim-Opava-Mauthausen*

³⁸⁴ FRANKL, Michal, JENŠOVSKÁ, Julie (ed.). *Naši nebo cizí?: Židé v českém 20. století*. Praha: Židovské muzeum v Praze – Institut Terezínské iniciativy, 2013, dostupné na: http://www.nasinebocizi.cz/metodicke-materialy/smisene-manzelstvi/#_ftn1 [vid. 22. dubna 2024]

³⁸⁵ z emailové korespondence, dne 26. února 2024

³⁸⁶ transport J Praha – Terezín (5. prosince 1941) deportováno 1000 osob, zavražděno 755, přežilo 245

³⁸⁷ Databáze obětí Památníku Terezín, dostupné na: <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/te-lamm-bruno> [vid. 22. dubna 2024]

298³⁸⁸. Patřil do tzv. Aufbaukommanda II³⁸⁹, neboli komanda výstavby, které mělo za úkol připravit pevnostní město Terezín na svoji úlohu v rámci tzv. konečného řešení židovské otázky. Přizpůsobit sešlé vojenské budovy na příjezd tisíců lidí označených norimberskými zákony za Židy a Židovky byl prakticky nemožný úkol a sami členové Aufbaukomanda I a II se stali prvními vězni terezínského ghetta. Mohli užívat pár privilegií, ale i ta postupně mizela. Mezi jejich hlavní výhody patřila ochrana před transporty, která s přeplněným ghettem v květnu 1944 ztratila na platnosti.³⁹⁰

Na podzim 1942 se Bruno Lamm opět setkal se svou matkou Rosou Lamm³⁹¹, která do terezínského ghetta byla deportována z Opavy. Životní podmínky v ghettu byly pro 71letou ženu příliš náročné. Mimo jiné trpěla demencí.³⁹² Umřela na vyčerpání a podvýživu 7. srpna 1943.³⁹³

Bruno Lamm byl zařazen do transportu Eb³⁹⁴ 18. května 1944 do Auschwitz – Birkenau a byl zařazen do terezínského rodinného tábora. Velmi pravděpodobně brzy zjistil, jaký osud čeká každého vězně v TRT, měl však výhodu, že přišel mezi posledními. Koncem června již bylo zřejmé, že návštěva Mezinárodního červeného kříže v pobočném táboře terezínského ghetta nebude potřeba a v TRT začaly probíhat selekce práce schopných lidí. Bruno Lamm jí prošel a byl zařazen do mužského pracovního tábora v Auschwitz – Birkenau, resp. do pobočného tábora Blechhammeru.³⁹⁵

Blechhammer patřil mezi největší pracovní tábory pod koncentračním táborem Auschwitz.³⁹⁶ Byl zřízen v oblasti s chemickým průmyslem, a proto byli věznění posíláni především do továren na výrobu syntetických paliv.³⁹⁷ V druhé polovině roku 1944 docházelo

³⁸⁸ Databáze obětí Památníku Terezín, dostupné na: <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/te-lamm-bruno> [vid. 22. dubna 2024]

³⁸⁹ Aufbaukommando I. přijelo do Terezína už 27. listopadu 1941. Jednalo se o 341 mladých mužů.

³⁹⁰ K 14. květnu 1944 je v terezínském ghettu 35 733 vězňů. Pro účely návštěvy Mezinárodního červeného kříže bylo 7 500 lidí posláno do TRT. in: ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007, str. 287

³⁹¹ Rosa Lamm, roz. Pollak, 3. prosince 1862

³⁹² NA, židovské matriky, ohledací listy – ghetto Terezín, sv. 106, dostupné na: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/97840-lammova-rosa-oznameni-o-umrti-ghetto-terezin/> [vid. 22. dubna 2024]

³⁹³ NA, židovské matriky, ohledací listy – ghetto Terezín, sv. 106, dostupné na: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/97840-lammova-rosa-oznameni-o-umrti-ghetto-terezin/> [vid. 22. dubna 2024]

³⁹⁴ transport Eb Terezín – Auschwitz (18. května 1944), deportováno 2500 osob, zavražděno 2199, přežilo 301

³⁹⁵ KÁRNÝ, Miroslav (ed.). *Terezínská pamětní kniha: židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941-1945*. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1995, str. 202

³⁹⁶ Zřízen 1. dubna 1944.

³⁹⁷ PIPER, Franciszek, *Blechhammer in MEGARGEE, Geoffrey Rané tábory, tábory pro mládež a koncentrační tábory a dílní tábory pod hlavičkou SS-Business Administration Main Office (WVHA), Encyklopedie táborů a ghatt 1933-1945. sv. 1. Přeložil Majka, Gerard. Bloomington: United States Holocaust Memorial Museum, str. 227-228*

k častému bombardování oblasti. V lednu 1945 byla velká část vězňů poslána na pochod smrti s cílem v koncentračním táboře Gross-Rosen, v prostoru tábora zůstali pouze ranění na ošetřovně, u kterých se předpokládalo, že stejně zemřou. Bruno Lamm byl mezi nimi. Při jednom z náletů byl raněn a dožil se osvobození Rudou armádou na ošetřovně.³⁹⁸

Bruno Lamm se po válce vrátil do Liberce. Z rodiny Lamm, která před válkou žila v Prostějově a Moravské Třebové³⁹⁹, přežil jediný. Spolu se svojí švagrovou Terezií Zegerovou si požádal o povolení k vycestování do Německa. Jako místo pobytu uvedl v žádosti Frankfurt nad Mohanem, tedy hlavní město tehdejší americké okupační zóny. Bruno Lamm se však v Liberci podruhé oženil a zůstal v Československu. Spolu s novou ženou mu do života vstoupila také nevlastní dcera Daniela, která dodnes žije.⁴⁰⁰

Bruno Lamm zemřel 18. listopadu 1980 na srdeční selhání. Dle slov jeho nevlastní dcery Daniely je pohřben spolu s její matkou Reginou. Ta poskytla rozhovor Vladimíru Nevludovi, který dělá výzkum osudů lidí z Opavska v rámci neziskové organizace CEBENA – cesta bezmoci a naděje.⁴⁰¹ Ona sama si ve svém vysokém věku nepřeje být kontaktována.

Líza Polláková

Poslední z dosud dohledaných přeživší Terezínského rodinného tábora se jmenuje Elisabeth Polláková, v dokumentech⁴⁰² označována jako Líza. Narodila se 27. listopadu 1914 v Karlových Varech, odkud pocházeli její rodiče. Otec Oto Geiger byl nadporučík a pobočník velitele vojenského léčebného ústavu v Karlových Varech. Byl členem tělocvičné jednoty Sokol a dalších společenských spolků. Matka Markéta Geigerová⁴⁰³ se narodila 29. ledna 1889 v Karlových Varech rodičům Adolfu a Emilii Kohnovým. Čile se zapojovala do občanských spolků a aktivit. Byla členskou Měšťanské besedy, Národní Jednota Severočeské a podporovala Ústřední matici školskou.⁴⁰⁴ Společně s manželem a dcerou se přestěhovali v roce 1922 do Liberce, kde Oto 5. září 1935 zemřel ve svých 42 letech.

³⁹⁸ KÁRNÝ, Miroslav (ed.). *Terezínská pamětní kniha: židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941-1945*. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1995, str. 202

³⁹⁹ NEVLUD, Vladimír, *Medailonek Bedřicha Lamma*. In: *Hanácký Jeruzalém*, 2023, dostupný: <https://hanackyjeruzalem.cz/clanky/medailonek-bedricha-lamma/?fbclid=IwAR0aSpBSmfgLGATAKoRVys2ScL1DbYblwBCgHpWo1JXm4PPKuQ-pGLbwSc> [vid. 22. dubna 2024]

⁴⁰⁰ Databáze spolku CEBENA – cesta bezmoci a naděje, NEVLUD Vladimír, *Databáze vypátraných vězňů z pochodu smrti Osvětim-Opava-Mauthausen*

⁴⁰¹ emailová korespondence s Vladimírem Nevludou, únor 2024

⁴⁰² Např. v policejních přihláškách, na ministerském povolení k vystěhování či v dokumentech policejního úřadu v Náchodě.

⁴⁰³ SOKA Liberec, AML – IV, 1900–1938, KT 99

⁴⁰⁴ NA, f. Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna - 1941-1950 – sign. G 234/25 – Geigerová Markéta

Líza Geigerová se v Liberci seznámila s Kurtem Pollákem.⁴⁰⁵ Jeho rodiče Vilém a Elsa také pocházeli z Liberce, otec zde i zemřel, matka skončila v osvětimské plynové komoře skoro rok před příjezdem syna. Kurt pracoval v rodinném velkoobchodě s moukou a obilím Beck & Pollak.⁴⁰⁶ Líza s Kurtem se vzali 26. prosince 1935 v Liberci.⁴⁰⁷ Bydleli na Karlsgasse 22.⁴⁰⁸ a hlásili se v české národnosti.

Dne 27. srpna 1938 se jim v Liberci narodila dcera Eva.⁴⁰⁹ V polovině září roku 1938 se rodina odhlásila z Liberce a hledala nové útočiště. Postupně bydleli ve Velkém Poříčí v okrese Náchod, odkud byli vyhoštěni pro porušování veřejného pořádku,⁴¹⁰ pak měli příslušnost do Bělče u Berouna.⁴¹¹ Nakonec žila rodina ke konci roku 1938 spolu s maminkou Lízy na adrese Skuhrovského 3a v Holešovicích. Od listopadu 1938 se všichni snažili o získání pasu za účelem vystěhování do Austrálie a všech evropských států.⁴¹² Ač 19. ledna 1939 dostal Kurt Pollak vyrozumění, že vydání pasu nic nebrání, pravděpodobně jej nedostali.⁴¹³

Posledním bydlištěm rodiny v Praze byl byt na ulici Sanitergasse 16 na Starém Městě⁴¹⁴. Kurt získal místo ošetřovatele.⁴¹⁵ Dne 2. července 1942 musela Markéta Geigerová nastoupit s číslem 401 do transportu AAI⁴¹⁶ směr ghetto Terezín.⁴¹⁷ Už 10. srpna se za ní vydal zbytek rodiny transportem Ba⁴¹⁸, Kurt s transportním číslem 888, Líza s číslem 1008 a Evě připadlo číslo 1007. V terezínském ghettu žili 14 měsíců, než dostali všichni společně předvolání do transportu Dr.⁴¹⁹

Do TRT přijeli spolu s dalšími 5 000 lidmi. Malé Evě bylo při příjezdu 5,5 roků, a tak velmi pravděpodobně trávila své dny v dětském bloku s dalšími dětmi. Patřila mezi nejmladší

⁴⁰⁵ nar. 20. května. 1909 v Liberci

⁴⁰⁶ SOkA Liberec, AML – IV, 1900–1938, KT 220

ENGELMANN, Isa. *Židé v Liberci: k dějinám obyvatel města pod Ještědem*. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2007, str. 130

⁴⁰⁷ SOkA Liberec, AML – IV, 1900–1938, KT 220

⁴⁰⁸ Dnes budova Komerční banky z roku 1945 na ulici Boženy Němcové, SOkA Liberec, AML – IV, 1900–1938, KT 220

⁴⁰⁹ SOkA Liberec, AML – IV, 1900–1938, KT 220

⁴¹⁰ Žádná konkrétní výtržnost není zaznamenána, přesto jim hrozila pokuta 10 000 Kč či měsíc ve vězení. Patrně za tímto konáním byl antisemitismus.

⁴¹¹ NA, f. Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna - 1941-1950 – sign. P 2772/2 – Pollak Kurt

⁴¹² NA, f. Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna - 1941-1950 – sign. P 2772/2 – Pollak Kurt

⁴¹³ NA, f. Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna - 1941-1950 – sign. P 2772/2 – Pollak Kurt

⁴¹⁴ Dnešní ulice 17. listopadu.

⁴¹⁵ NA, f. Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna - 1941-1950 – sign. P 2772/2 – Pollak Kurt

⁴¹⁶ transport AAI Praha – Terezín (2. července 1942), deportováno 1005 osob, zavražděno 907, přežilo 98

⁴¹⁷ Databáze obětí Památníku Terezín, dostupné na: <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/te-geigerova-marketa> [vid. 22. dubna 2024]

⁴¹⁸ transport Ba Praha – Terezín (10. srpna 1942) deportováno 1474 osob, zavražděno 1302, přežilo 172

⁴¹⁹ transport Dr Praha – Terezín (15. prosince 1943) deportováno 2504 osob, zavražděno 2241, přežilo 278

děti v táboře. Její babička Markéta Geigerová oslavila v lednu roku 1944 své 55 narozeniny, jejímu otci bylo v květnu 1944 35 let. Ani jeden z nich se konce války nedožil.

Líza Polláková přežila. Bylo jí 29 let, když se rozhodovalo o osudu lidí z TRT a ona prošla selekcí. Matky s malými dětmi měly možnost volby, zda zůstanou se svými dětmi a dobrovolně zemřou, nebo půjdou samy na práci. Nelze vyloučit, že Eva zemřela ještě před červnovými selekcemi. Nevíme přesně, kde se Líza dočkala osvobození, ale je velmi pravděpodobné, že byla deportována 17. července 1944 do KT Stuthoff nebo Hamburku s dalšími dvěma tisíci ženami.⁴²⁰ Tyto ženy byly nasazovány do německého těžkého průmyslu, popř. likvidovaly škody po bombardování.⁴²¹ Další osud Lízy Pollákové není zatím známý.

4. Závěr

Neexistuje žádný písemný důkaz, že terezínský rodinný tábor existoval. Žádný rozkaz k jeho zřízení, žádný rozkaz o jeho ukončení. Jisté ale je, že byl. Důvod je nám dnes již jasný – druhé dějství nacistického divadla pro mezinárodní obecnost. Tato část se však nikdy neodehrála. Zůstává to pro mě asi největším tajemstvím. Proč Mezinárodní červený kříž nevyužil příležitosti k návštěvě pracovního tábora? 17 500 obětí bylo nechtěnými herci a herečkami, které ale nikdo neviděl. Kladu si otázku, zda by někdo odkryl pravdu, pokud by se tam jel podívat? Šlo by předvést TRT uprostřed největšího vyhlazovacího tábora jako alibi pro válečné zločiny a zločiny proti lidskosti?

Holocaust je bezpochyby největší tragédií lidstva, kterou si člověk způsobil sám. Šest miliónů nevinných životů je velmi vysoká cena za lidskou hloupost a lhostejnost. Tematizace šoa má za úkol nejen nesmyslnost vyhlazování připomínat, ale také odkrývat skutečnost, že nejde jen o smrt. Ano, v konečném důsledku bylo zmařeno obrovské množství osudů, které mohly něco dokázat a udělat ze světa lepší místo. Daleko důležitější ale je, co se těmto lidem dělo ještě za života, a to nejen pár dní či měsíců před smrtí kdesi za vysokými zdmi či ostnatými dráty, ale i několik let. Život v ponižování, v chudobě, ve strachu.

Po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava vyšly v platnost také norimberské rasové zákony. Výrazně dřív se ovšem začaly dotýkat životů lidí v pohraničí. Tito lidé byli po staletí provázaní v česko-německém soužití. Nalezli bychom zde nejružnější kombinace

⁴²⁰ CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Přeložil Lenka KUHAR DAŇHELOVÁ. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021, str. 909

⁴²¹ KÁRNÝ, Miroslav (ed.). *Terezínská pamětní kniha: židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941-1945*. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1995, str. 48

sebeidentifikace a nikomu to v tomto prostoru nepřípadalo zvláštní. Kontakty v Německu přinášely do pohraničí zvěsti o změnách v chování a počínající komplikace pro lidi s židovskými předky. Nebylo žádným tajemstvím, že německý stát by k sobě rád připojil oblast českých hranic, kde žilo velké procento německých obyvatel. Spory mezi politiky se táhli už od poloviny 19. stol.⁴²²

Před těmito lidmi žijícími v okolí česko-německých hranic ležela složitá otázka: zůstat či utéct? Nikdo dobrovolně nechtěl odejít ze svého domova, opustit své přátele či rodiče. Velká část z nich se však vlivem zhoršující situace rozhodla pro odchod dřív, než si pro ně nacistické Německo přijde samo. Museli zde zanechat prakticky všechno. V lepším případě měli příbuzné někde v českém či moravském vnitrozemí, častěji si museli nacházet nová útočiště sami. Od této chvíle se lidé z pohraničních regionů stávají nechtěnou přítěží pro obyvatelstvo ve vnitrozemí a ti jim to dávají patřičně najevo. Na přelomu září a října roku 1938 pak přichází další migrační vlna od hranic. Po vzniku Protektorátu jsou nepřijemní Češi tou nejmenší starostí. Židé a Židovky dle norimberských rasových zákonů přicházeli o zaměstnání, měly stálé problémy s bydlením a kupíci se zákazy. V roce 1941 pak zahájilo činnost ghetto v Terezíně s tranzitní funkcí, jímž většina osob označených v Protektorátu za Židy a Židovky prošla. Za smutný považují i poválečný osud hrstky těch, kteří holocaust přežili. Pro české obyvatelstvo nebyla řada z nich dostatečně česká, jelikož vyrůstali ve více německém prostředí.⁴²³

Mnoho měst ztratilo v průběhu 30. a 40. let 20. století svoji identitu. Tento proces byl završen v roce 1948, kdy vyvrcholil dosun německého obyvatelstva, a tudíž už nemá ani kdo vzpomínat. Liberec patří mezi tato postižená města. Vývoj města od 18. století dokazuje, že společné soužití Němců, Čechů a Židů bylo možné a město vzkvétalo coby středisko textilní výroby. Poslední desetiletí dokazují, že lze ztracenou tvář města opět vybudovat. Hledání zmizelých osudů, připomínání míst paměti nebo jakákoliv jiná činnost pomáhá nezapomínat a propojovat dnešní obyvatele města se dávnými sousedy.

Na osudech lidí popsanych v případových studiích lze jednoznačně dokázat různorodost osob, kterým nacistická ideologie dala sjednocující a diskriminační nálepku JUDE. Arthur Neustadtel měl advokátní kancelář,⁴²⁴ jeho potomci měli to štěstí, že se zachránili a dnes příběh rodiny Neustadtel pokračuje dál. Otto Goltz byl německý podnikatel v textilním průmyslu a s

⁴²² RYCHLÍK, Jan a PENČEV, Vladimír Georgiev. Od minulosti k dnešku: dějiny českých zemí. Praha: Vyšehrad, 2013, str.357

⁴²³ Např. případ právníka Otty Straschnova in PÁNKOVÁ, Jitka: Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci, diplomová práce, 2020, str 74-79

⁴²⁴ Např. případ právníka Otty Straschnova in PÁNKOVÁ, Jitka: Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci, diplomová práce, 2020, str. 55

manželkou Annou konvertovali ke katolicismu. I jejich děti emigrovaly⁴²⁵ a dnes žijí potomci po celém světě. Wilhelm Schur byl svobodný obchodník, který dlouho věřil tomu, že díky jeho německé národnosti se jej restrikce netýkají. Z Liberce odešel až po začátku války. Zemřel oné březnové noci roku 1944 s dalšími 3 792 lidmi. Friedrich Sommer byl umělec a pravděpodobně velmi schopný manažer, řečeno dnešními slovy. Vést divadlo, nejvýznamnější městskou kulturní instituci, téměř 24 let v moderním a rozvíjejícím se městě, muselo vyžadovat odpovídající schopnosti.⁴²⁶ Sám se hlásil k židovské víře i německé národnosti.

Bruno Lamm pocházel z obyčejné rodiny, pracoval jako bankovní úředník a pravděpodobně ho víra příliš nezajímala. Sám uzavřel nábožensky smíšené manželství, které jej sice neochránilo, jelikož odešel hned druhým transportem do ghetta Terezín, ale měl štěstí a přes deportaci do TRT přežil. Po válce musel začít nový život, dokázal navázat i novou známost a snažil se žít normální život.

Lydia Altmann byla jediná dcera polských přistěhovalců do Liberce. Musela být nadaná a sebevědomá, neboť studium práv nebylo pro dívky ve třicátých letech ničím obvyklým. Rodina se hlásila k židovské národnosti i náboženství a perzekuce se jim nevyhnula. Byli deportováni do terezínského ghetta, kde umřela Lydiina matka Regina, s otcem pokračují do TRT, kde umírá on. Sama skončila až na břehu Baltského moře na severu Polska v KT Stutthof. Po válce odchází do americké okupační zóny Německa, kde začíná znovu.

Líza Polláková se od ostatních zmíněných liší tím, že se hlásila k české národnosti. Byla prodavačkou obuvi, tedy žádná žena z vyšší společnosti. Obyčejná žena a mladá máma, jež přivedla své dítě do zničeného světa, který jí jej sebral stejně jako všechny ostatní. Nemáme žádné důkazy, co pro ni její víra znamenala. Ona sama byla v době sčítání lidu v roce 1921 ještě dítě, matka Markéta Geigerová uvedla židovskou víru.⁴²⁷

Každý z 716 libereckých občanů, který musel prožít peklo na zemi způsobené jinými lidmi, představuje 716 jednotlivých příběhů. Každý z nich byl měl být vyprávěn, aby se splatil dluh, jenž vůči nim společnost má. Nesmí zapadnout, že každý byl jedinečný, navzdory tomu, že vlastní identifikace byla zničena, násilně odňata a nahrazena jednotící nálepkou. Nesmíme při vzpomínání přejímat škatulku, která jim byla vnucena zvrácenou ideologií a měla jen stigmatizovat až zlikvidovat.

⁴²⁵ Nejstarší syn Otty a Anny Goltzových Otto Friedrich zemřel během války, jeho stopa mizí v ghettu ve Lvově. PORTMANN, Kateřina, BENDÁSEK, Tomáš, *Příběh rodiny Goltzových*, rukopis, 2024, str. 24

⁴²⁶ Divadlo mělo neustále provozní a finanční problémy. MELANOVÁ, Miloslava a kol.: Liberec. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2017, s. 277

⁴²⁷ SOKA Liberec, fond Sčítací operáty 1921 – Liberec, sign. Liberec V. 056-100

Můj výzkum chtěl připomenout pozapomenutou kapitolu českých dějin s názvem terezínský rodinný tábor. To, že existoval a že dodnes není přesně vysvětlen jeho účel, by mělo v narativu o genocidě československého židovstva zaznít. Tato práce měla umožnit oněm 90 lidem symbolický návrat domů.

5. Zdroje

5.1. Archivy

Archiv časopisu Vedem

Archiv města Liberec

Archiv United States Holocaust memorial muzeum

Archiv Univerzity Karlovy

Arolsen Archives

Centrum vizuální historie Malach

Databáze holocaust.cz

Národní archiv

Památník Terezín

Państwowe Muzeum Stutthof (AMS)

Státní oblastní archiv v Litoměřicích

Státní okresní archiv Liberec

Yad Vashem

5.2. Vydané prameny

- KÁRNÝ, Miroslav (ed.). *Terezínská pamětní kniha: židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941-1945*. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1995. ISBN 80-7023-209-9.
- KRAUS, Ota a KULKA, Erich. *Továrna na smrt: dokument o Osvětimi-Birkenau*. 7. vyd., v NV 3., rozš. Fakta a svědectví. Praha: Naše vojsko, 1964.
- KRAUSOVÁ, Dita. *Odložený život: skutečný příběh osvětimské knihovnice*. Přeložil Dagmar LIEBLOVÁ. Praha: Ikar, 2018. ISBN 978-80-249-3724-3.
- LEVI, Primo. *Je-li toto člověk*. Edice prózy (Sefer). Praha: Sefer, 1995. ISBN 80-85924-03-X.
- MÜLLER, Filip. *Sonderbehandlung, neboli, Zvláštní zacházení: tři roky v osvětimských krematoriích a plynových komorách*. Přeložil Vladimír ČADSKÝ. V Praze: Rybka Publishers, 2018. ISBN 978-80-87950-50-0.
- REDLICH, Egon a KRYL, Miroslav. *Zítřejí jedeme synu, pojedeme transportem: deník Egona Redlicha z Terezína 1.1.1942-22.10.1944*. Knihy dokumenty. Brno: Doplněk, 1995. ISBN 80-85765-40-3.
- SS v akci: dokumenty o zločinech SS*. 2. vyd. Přeložil Svatopluk DOLEJŠ, přeložil Otto HORNUNG, přeložil Josef KLÁNSKÝ. Praha: Naše vojsko, 1960. Fakta a svědectví.
- VRBA, Rudolf. *Utekl jsem z Osvětimi*. Vyd. 2. Přeložil Iva HRDLIČKOVÁ, přeložil Tomáš PĚKNÝ. Edice prózy (Sefer). Praha: Sefer, 2007. ISBN 978-80-85924-50-3.

5.3. Bibliografie

- ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2007. ISBN 80-7364-024-4.
- ALY, Götz. *"Konečné řešení": přesun národů a vyhlazení evropských Židů*. Praha: Argo, 2006. Historické myšlení. ISBN 80-7203-833-8.
- BENDA, Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938-1939*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2119-7.
- BENDÁSEK, Tomáš, *Příběh rodiny Goltz Liberec*, 2021. Diplomová práce. Technická univerzita v Liberci
- BENEŠ, Zdeněk. *Rozumět dějinám: vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*. 2., opr. vyd. Praha: Gallery, 2002. ISBN 80-86010-60-0.
- BLODIG, Vojtěch, *Poznámky ke zprávě Maurice Rossela* in KÁRNÝ, Miroslav (ed.). *Terezínské studie a dokumenty 1996*. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0582-X.
- BONDY, Ruth, ed. *Jakob Edelstein*. Praha: Sefer, 2001. Judaika. ISBN 80-85924-23-4.
- BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem: okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945*. V čes. jaz. vyd. 2. Praha: Prostor, 2000. Obzor (Prostor). ISBN 80-7260-028-1.

- BRANDES, Detlef. *Sudetští Němci v krizovém roce 1938*. Praha: Argo, 2012. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-0605-3.
- BROD, Toman, KÁRNÝ, Miroslav. *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau: Sborník z mezinárodní konference Praha, 7.-8. března 1994*. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1994. ISBN 80-7023-193-9.
- BROD, Toman, *Úvahy o genocidě českých židů za nacistické okupace* in KÁRNÝ, Miroslav (ed.). *Terezínské studie a dokumenty* 1996. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0582-X
- CZECH, Danuta. *Kalendář událostí v KT Auschwitz*. Historie (Academia). Praha: Academia, 2021. ISBN 978-80-2003139-6.
- ČAPKOVÁ, Kateřina a KIEVAL, Hillel J. (ed.). *Židé v českých zemích: společná cesta dějinami*. Praha: NLN, 2022. ISBN 978-80-7422-815-5.
- ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*. 2., přeprac. vyd. Praha: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-294-5.
- ČAPKOVÁ, Kateřina a FRANKL, Michal. *Nejisté útočiště: Československo a uprchlíci před nacismem 1933-1938*. Praha: Paseka, 2008. ISBN 978-80-7185-840-9.
- DRYWA, Danuta, *Terezín – Auschwitz – Riga – Stutthof – Osudy židovských rodin*, in Terezínské listy 51/2023, Sborník Památníku Terezín, Památník Terezín, 2023, ISBN 978-80-88052-36-4
- ENGELMANN, Isa. *Židé v Liberci: k dějinám obyvatel města pod Ještědem*. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2007. ISBN 978-80-239-9169-7.
- FAJMON, Hynek a Kateřina HLOUŠKOVÁ, ed. *Konec soužití Čechů a Němců v Československu: sborník k 60. výročí ukončení II. světové války*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. ISBN 80-7325-065-9.
- FRANKL, Michal, et al. *Naši nebo cizí? Židé ve 20. století*. Židovské muzeum v Praze – Institut Terezínské iniciativy, Praha 2013. ISBN 978-80-87366-28-8.
- FRANKL, Michal. *Občané země nikoho: uprchlíci a pohyblivé hranice středovýchodní Evropy 1938-1939*. Židé - dějiny - paměť. Praha: NLN, 2023. ISBN 978-80-7422-924-4.
- FRANKL, Michal, JENŠOVSKÁ, Julie (ed.). *Naši nebo cizí?: Židé v českém 20. století*. Praha: Židovské muzeum v Praze – Institut Terezínské iniciativy, 2013. ISBN 978-80-87366-28-8.
- GELLNER, Ernest André. *Národy a nacionalismus*. 2. vyd. Poznání (Hříbal). Praha: Josef Hříbal, 1993. ISBN 80-901381-1-X.
- GILBERT, Martin. *Auschwitz a spojenci*. Praha: Academia, 2020. Historie (Academia). ISBN 978-80-200-3110-5.
- HAMÁČKOVÁ, Vlastimila. *Židé v Čechách: sborník příspěvků ze semináře konaného 24. a 25. října 2006 v Liberci*. 2007. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2007, ISBN 987-80-868889-58-0.

- HRUŠKA, Emil. *Sudetoněmecké kapitoly*. Praha: BMSS-Start, 2008. ISBN 978-80-86140-49-0.
- CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*. Praha: Naše vojsko, 1991. Dokumenty (Naše vojsko).
- JÄCKEL, Eberhard. *Hitlerův světový názor: (projekt jedné vlády)*. Praha: Paseka, 1999. ISBN 80-7185-254-6.
- JIROUTEK, Jiří a Jarmila LEVKO. *Liberecké divadlo 1883-2023: Theaterbau Reichenberg*. Vydání první. Liberec: Divadlo F.X. Šaldy, p.o., 2023. ISBN 978-80-11-03545-7.
- KÁRNÝ, Miroslav, *Otázky nad 8. březnem 1944* in KÁRNÝ, Miroslav (ed.). *Terezínské studie a dokumenty 1999*. Praha: Academia, 1999., ISBN 80-200-0746-6
- KÁRNÝ, Miroslav. *"Konečné řešení": Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0389-4.
- KREJČOVÁ, Helena, a kol. *Židé v protektorátu: Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942*. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. ISBN 80-85270-67-6.
- KRYL, Miroslav. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2011. ISBN 978-80-7414-389-2.
- KRYL, Miroslav. *Osud vězňů terezínského ghetta*. Knihy dokumenty. Brno: Doplněk, 1999. ISBN 80-7239-042-2.
- KVAČEK, Robert. *Československý rok 1938*. Praha [i.e. Česká Kamenice]: Polák Jaroslav – POLART, 2011. ISBN 978-80-87286-11-1.
- LAGUS, Karel a Josef POLÁK. *Město za mřížemi*. Praha: Naše vojsko, 1964. Dokumenty (Naše vojsko).
- LHOTOVÁ, Markéta, ed. *Likvidace židovských organizací na českém pohraničním území připojeném v říjnu 1938 k nacistickému Německu*. Liberec: Severočeské muzeum v Liberci ve spolupráci s Židovským muzeem v Praze, 2015. ISBN 978-80-87266-19-9.
- LHOTOVÁ, Markéta. *Synagogy v plamenech: křišťálová noc 1938 v českém pohraničí*. V Liberci: Severočeské muzeum, 2013. ISBN 978-80-87266-14-4.
- MELANOVÁ, Miloslava; ANDĚL, Rudolf; KVAČEK, Robert; LHOTOVÁ, Markéta; PORTMANN, Kateřina et al. *Liberec*. Dějiny českých, moravských a slezských měst. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. ISBN 978-80-7422-484-3.
- MÜLLER, Helmut M.; VOLLRATH, Hanna a KRIEGER, Karl-Friedrich. *Dějiny Německa*. Dějiny států. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. ISBN 80-7106-125-5.
- OSTERLOH, Jörg. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945*. Historické myšlení. Praha: Argo, 2010. ISBN 978-80-257-0213-0.
- PÁNKOVÁ, Jitka. *Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci*. Liberec, 2019. Diplomová práce. Technická univerzita Liberec.

PAŽOUT, Jaroslav a PORTMANN, Kateřina (ed.). *"Nechtění" spoluobčané: skupiny obyvatel perzekvovaných či marginalizovaných z politických, národnostních, náboženských i jiných důvodů v letech 1945-1989*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2018. ISBN 978-80-88292-06-7.

PAŽOUT, Jaroslav a PORTMANN, Kateřina (ed.). *Spravedlnost, nebo pomsta?: potrestání válečných zločinců, kolaborantů a zrádců po 2. světové válce v Československu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2022. ISBN 978-80-7516-013-3.

PAŽOUT, Jaroslav a PORTMANN, Kateřina (ed.). *Ve stínu války: Protektorát Čechy a Morava, Slovenská republika, Říšská župa Sudety a další odtržená československá území v letech 1938/39-1945*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2019. ISBN 978-80-88292-51-7.

PIPER, Franciszek, *Blechhammer in MEGARGEE, Geoffrey Rané tábory, tábory pro mládež a koncentrační tábory a dílčí tábory pod hlavičkou SS-Business Administration Main Office (WVHA), Encyklopedie táborů a ghett 1933-1945. sv. 1., Gerard. Bloomington: United States Holocaust Memorial Museum, ISBN 978-0-253-35328-3.*

PORTMANN, Kateřina, VAJSKEBR, Jan. *Návrat domů. Po stopách libereckých obětí holocaustu*. vyd. 1, Technická univerzita v Liberci, 2023, ISBN 978-80-7494-673-8

PORTMANN, Kateřina, VAJSKEBR, Jan. *Návrat domů. Po stopách libereckých obětí holocaustu.*, rukopis, Technická univerzita v Liberci, 2024

REES, Laurence. *Osvětím: nacisté a "konečné řešení"*. Vydání čtvrté. Přeložil Zlata KUFNEROVÁ. Praha: Euromedia Group, 2018. ISBN 978-80-7549-827-4

RYCHLÍK, Jan a PENČEV, Vladimír Georgiev. *Od minulosti k dnešku: dějiny českých zemí*. Praha: Vyšehrad, 2013. ISBN 978-80-7429-387-0.

SLÁDEK, Milan. *Němci v Čechách: německá menšina v českých zemích a Československu 1848-1946*. Praha: Pragma, 2002. ISBN 80-7205-901-7.

SNYDER, Timothy. *Černá zem: holokaust – historie a varování*. Přeložil Martin POKORNÝ. Praha: Paseka, 2015, 399 s. ISBN 978-80-7432-655-4.

SRKBKOVÁ, Linda. *Děti z Liberce v tzv. konečném řešení židovské otázky*. Liberec, 2023. Diplomová práce. Technická univerzita v Liberci

TALLER, Martin. *Historie a současnost podnikání na Liberecku*. Historie a současnost podnikání v regionech ČR. Žehušice: Městské knihy, 2006. ISBN 80-86699-42-0.

TÓTH, Andrej; NOVOTNÝ, Lukáš a STEHLÍK, Michal. *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938: od státu národního ke státu národnostnímu?* Vyd. 1. Opera Facultatis philosophicae Universitatis Carolinae Pragensis. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2012. ISBN 978-80-7308-413-4.

UHLÍŘ, Jan Boris. *Protektorát Čechy a Morava 1939-1942: srdce třetí říše*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2017. ISBN 978-80-7451-602-3.

ZIMMERMANN, Volker. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety: (1938-1945)*. Obzor. Praha: Argo, 2001. ISBN 80-7260-055-9.

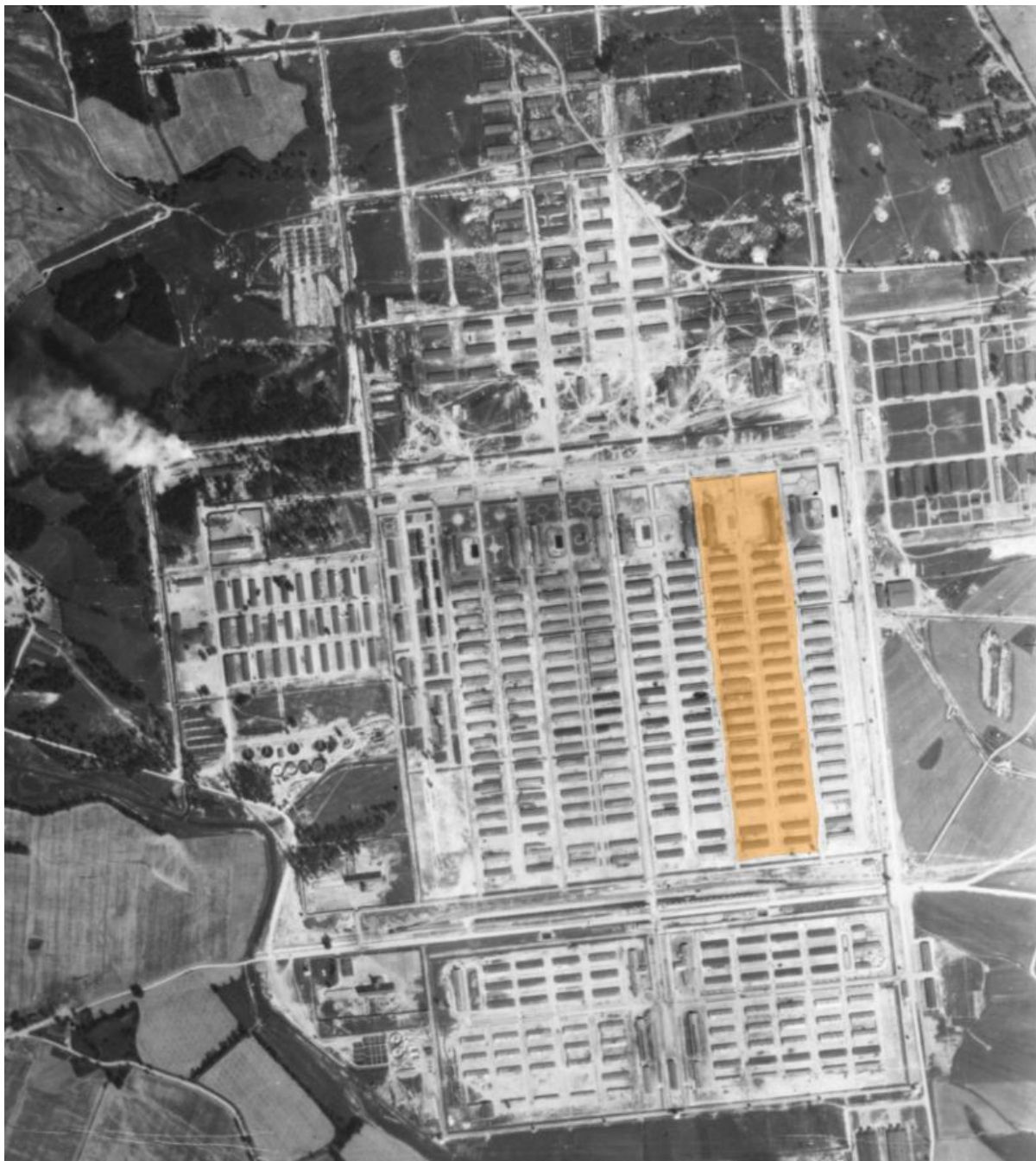
ZIMMERMANN, Volker, *Pachatelé a přihlížející. Pronásledování židů v Sudetské župě* in KÁRNÝ, Miroslav (ed.). *Terezínské studie a dokumenty 1999*. Praha: Academia, 1999., ISBN 80-200-0746-6

ŽUKOV, Michal, *Vývoj názvů ulic libereckých čtvrtí I-V od roku 1858, Liberec, 2019*, bakalářská práce, Technická univerzita v Liberci

6. Přílohy

6.1. Obrazové přílohy

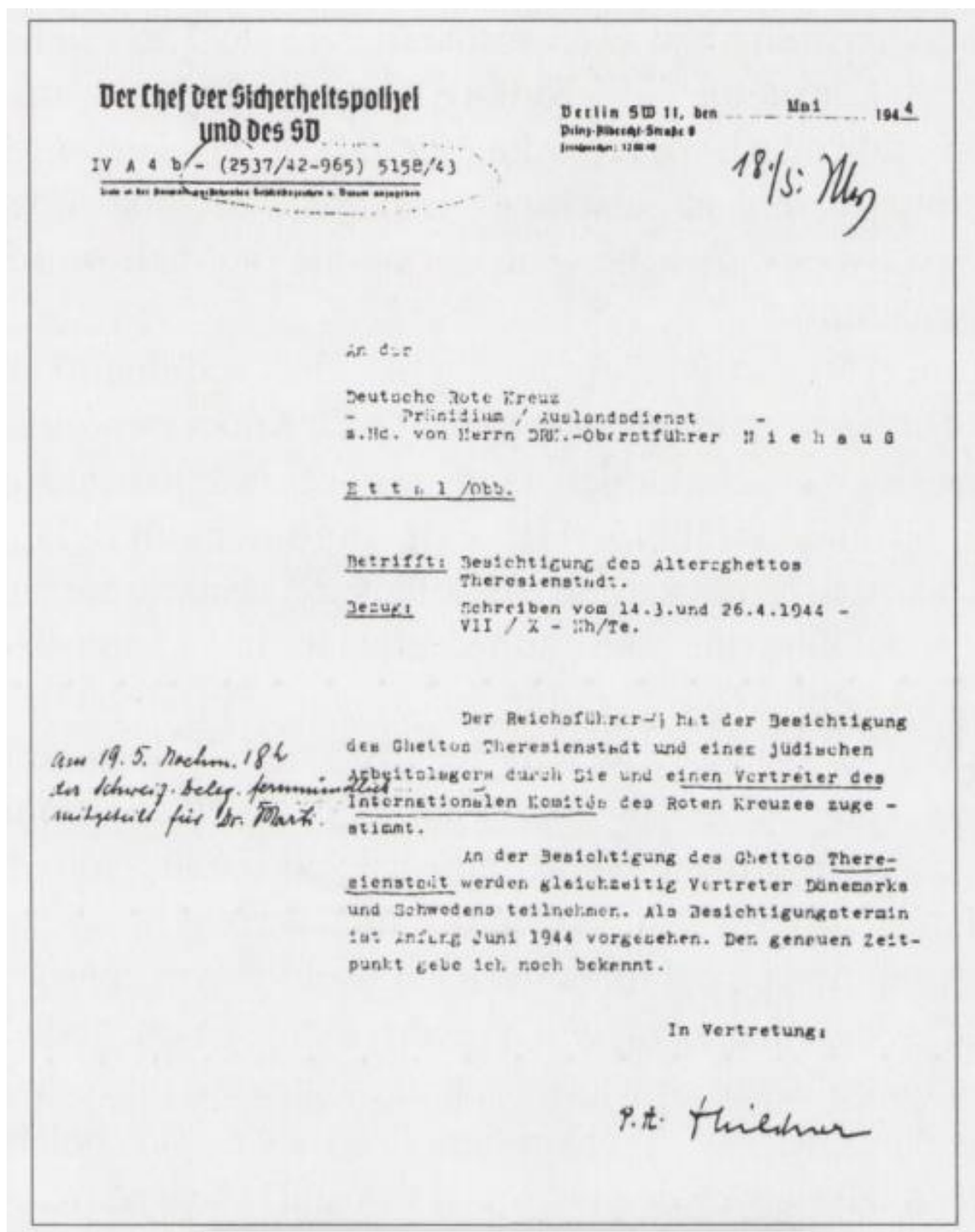
Obrázek č. 1 – umístění terezínského rodinného tábora v Auschwitz – Birkenau.

zdroj: BIIb (rodinný tábor Theresienstadt) zvýrazněný na leteckém snímku RAF, dostupné na:

https://en.wikipedia.org/wiki/Theresienstadt_family_camp#/media/File:BIIb_block_Birkenau_aerial_photograph.png [vid. 14. prosince 2023]

Obrázek č. 2 – Povolení Heinricha Himmlera k navštívení ghetta Terezín a jednoho pracovního tábora

zdroj: KÁRNÝ, Miroslav (ed.). *Terezínské studie a dokumenty 1996*. Praha: Academia, 1996, str. 189

Obrázek č. 3: Arthur Neustadtel s vnučkou Evou před rodinnou vilou v Liberci

zdroj: rodinný archiv rodiny Neustadtelových

Obrázek č. 4: Anna a Otto Goltzovy

zdroj: *Státní okresní archiv Liberec, fotoalbum- (1908-1925) Rodinný archiv Goltzových, NAD 849.*

Obrázek č. 5: Wilhelm Schur

zdroj: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/122711-vilem-schur/> [vid. 22. dubna 2024]

Obrázek č. 6: Bruno Lamm

zdroj: CEBENA – Cesta bezpečí a naděje

Obrázek č. 7: Žádost Bruno Lamma o vycestování do Frankfurtu nad Mohanem

ACTION
Nevyplnit *Transport*

Name: Lamm Date: 1.7.1945.
Jméno: Datum:

First Name: Bruno
Křestní jméno;

Place of birth: City: Lichnov Country: ČSR Date: 11.10.1901
Místo narození: Město: Země: Datum:

Immediate desired destination: Frankfurt a/M Německo
Kam chcete cestovati:

Country desired for permanent residence: Německo
Země, kde se chcete trvale usadit:

Other inquiries: Beruf Bankbeamter
Jiné dotazy:

Accompanying Family Members:
Členy rodiny ve Vašem doprovodu:

Name: Jméno:	Nationality: Národnost:	Date and Place of Birth: Datum a místo narození:
Zegerová Terezia	slovenská	6.9.1914

Documents on hand: Date of issue: Date of expiration:
Dokumenty, které vlastníte: Datum vystavení: Platné do:

Repatriční preukaz č. 1527	25.4.1945	v platnosti stále
Cestovnípas č. 15707/6191/42	9.7.1942	8.7.1947

a různé jiné dokumenty

Does applicant possess a Czechoslovak residence permit? ano
Vlastní žadatel dovolení pobytu v Československu?

Expiration date: stále platné
Platné do:

List any other organisation to which you have applied for aid:
Jména jiných organizací, na které jste se obrátil o pomoc:

Have you relatives at your desired destination? ne
Máte příbuzné na místě, kde se chcete usadit?

Name: Relationship:
Jméno: Jak jste příbuzný:

Country of last permanent residence: --
Země, posledního trvalého bydliště: --

#425

zdroj: Archiv United States Holocaust memorial muzeum

Obrázek č. 8: Kurt Pollak

zdroj: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/115039-kurt-pollak/> [vid. 22. dubna 2024]

Obrázek č. 9: Markéta Geigerová

zdroj: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/88230-marketa-geigerova/> [vid. 22. dubna 2024]

6.2. Tabulky

Tabulka č. 1: Databáze deportovaných libereckých občanů do Terezínského rodinného tábora

příjmení	jméno	pohlaví	datum narození	transport do ghetta Terezín	transport do TRT	věk při příjezdu do TRT	zavražděn/a
Abelesová	Olga	z	22. 5. 1878	Di 13. 7. 1943	Dm 6. 9. 1943	65	
Albrecht	Hanuš	m	18.03.1916	Di 13. 7. 1943	DI 6. 9. 1943	27	
Altmann	Lydia	z	13.11.1910	Cv 6. 3. 1943	Dr 15. 12. 1943	33	
Altmann	Regina	z	17. 3. 1873	Cv 6. 3. 1943		70	
Altmann	Moritz	m	28. 3. 1873	Cv 6. 3. 1943	Dr 15. 12. 1943	70	
Bondyová	Emilie	z	15. 7. 1889	Dd 12. 6. 1943	DI 6. 9. 1943	54	
Breuer	Margarethe	z	02.02.1885	Ch 17. 12. 1942	DI 6. 9. 1943	58	
Buchbinder	Ema	z	25. 8. 1885	Dh 8. 7. 1943	DI 6. 9. 1943	58	
Dubová	Gertruda	d	31.03.1926	AAw 3. 8. 1942	Eb 18. 5. 1944	17	
Engländer	Susanne	d	28.07.1930	AAq 13. 7. 1942	Dm 6. 9. 1943	13	
Epstein	Helene	z	5. 8. 1879	Am 24. 4. 1942	Eb 18. 5. 1944	64	
Fantl	Brigitte	d	10.10.1932	De 5. 7. 1943	Dm 6. 9. 1943	11	
Fantl	Bedřich	d	14.03.1928	De 5. 7. 1943	Dm 6. 9. 1943	15	
Fantl	Leo	m	25. 2. 1885	De 5. 7. 1943	Dm 6. 9. 1943	58	
Fantl	Helene	z	25.01.1902	De 5. 7. 1943	Dm 6. 9. 1943	41	
Feigl	Fritz	m	10.03.1917	J 4. 12. 1941	Eb 18. 5. 1944	26	
Feigl	Josef	m	26. 12. 1875	AAq 13. 7. 1942	Eb 18. 12. 1944	68	
Feldmann	Oskar	m	13.07.1911	Ci 21. 12. 1942	DI-N 6. 9. 1943	32	
Fischer	Jan	d	16.06.1924	Ba 10. 8. 1942	DI 6. 9. 1943	19	
Fischerová	Markéta	z	20. 10. 1895	AAw 3. 8. 1942	DI-N 6. 9. 1943	48	
Freund	Helene	z	21. 5. 1883	Au 1 15. 5. 1942	Ds 18. 12. 1943	60	
Geigerová	Markéta	z	29. 1. 1889	AAI 2. 7. 1942	Dr 15. 12. 1943	54	
Goltz	Anna	z	1. 3. 1871	AAp 9. 7. 1942	Dr 15. 12. 1943	72	
Günther	Jenny	z	14. 12. 1871	AAe 20. 6. 1942	Dr 15. 12. 1943	72	
Guttman	Pavel	d	23.06.1927	Ck 22. 12. 1942	Dr 15. 12. 1943	16	
Guttman	Gertrud	z	28. 10. 1899	Ck 22. 12. 1942	Dr 15. 12. 1943	44	
Guttman	Bedřich	m	11. 1. 1895	Ck 22. 12. 1942	Dr 15. 12. 1943	48	
Heinrich	Gertrud	z	09.09.1903	Di 13. 7. 1943	Dz 15. 5. 1944	40	
Heinrich	Oskar	m	23. 11. 1889	Di 13. 7. 1943	Dz 15. 5. 1944	54	
Horner	Rosa	z	19. 7. 1872	AAe 20. 6. 1942	Dz 15. 5. 1944	71	
Jirošová	Helena	z	03.10.1915	M 14. 12. 1941	Dm 6. 9. 1943	28	
Kahn	Helene	z	15.03.1905	Bf 8. 8. 1942	Dm 6. 9. 1943	38	
Kartagener	Naphtali	z	28. 11. 1894	Bf 8. 8. 1942	Dr 15. 12. 1943	49	
Katz	Bedřich	m	27.03.1906	Dh 8. 7. 1943	DI 6. 9. 1943	37	
Klein	Emil	m	8. 1. 1891	Au 12. 5. 1942	DI 6. 9. 1943	52	

Kohnová	Anna	z	07.05.1911	M 14. 12. 1941	Ds 18. 12. 1943	32	
Kohn	Alfred	m	23.04.1874	Cg 9. 12. 1942	Dr 15. 12. 1943	69	
Kohner	Rudolf	m	27. 7. 1898	Ca 24. 10. 1942	DI 6. 9. 1943	45	
Kraus	Marie	z	18. 1. 1899	Au 1 15. 5. 1942	Ds 18. 12. 1943	44	
Lamm	Bruno	m	11.10.1901	J 4. 12. 1941	Eb 18. 5. 1944	42	
Lauer	Marie	z	27.09.1870	Ch 17. 12. 1942	Dr 15. 12. 1943	73	
Lauer	Therese	z	29.06.1867	Ch 17. 12. 1942	Dr 15. 12. 1943	76	
Lauer	Rosa	z	22.03.1863	Ch 17. 12. 1942	Dr 15. 12. 1943	80	
Lengsfelder	Olga	z	1. 8. 1882	Ao 28. 4. 1942	Ds 18. 12. 1943	61	
Lengsfelder	Max	m	27. 11 1877	Ao 28. 4. 1942	Ds 18. 12. 1943	66	
Lissau	Inge Ruth	z	19.12.1922	Au 12. 5. 1942	DI 6. 9. 1943	21	
Lissau	Marianne	d	11.06.1926	Au 12. 5. 1942	Ds 18. 12. 1943	17	
Lissau	Berta	z	11. 2. 1893	Au 12. 5. 1942	Ds 18. 12. 1943	50	
Lissau	Vítězslav	m	15. 1. 1873	Au 12. 5. 1942	Ds 18. 12. 1943	70	
Meissner	Ernst	m	26.06.1904	Di 13. 7. 1943	Dr 15. 12. 1943	39	
Neumann	Franz	m	8. 2. 1899	De 5. 7. 1943	DI 6. 9. 1943	44	
Neustadtel	Arthur	m	18. 1. 1873	N 17. 12. 1941	Ds 18. 12. 1943	70	
Neustadtel	Irena	z	31. 1. 1892	N 17. 12. 1941	Ds 18. 12. 1943	51	
Pekárková	Ida	z	04.07.1909	Au 1 15. 5. 1942	Dz 15. 5. 1944	34	
Pereles	Bedřich	m	25.10.1901	Di 13. 7. 1943	DI 6. 9. 1943	42	
Picková	Věra	z	24.08.1912	Au 1 15. 5. 1942	Ds 18. 12. 1943	31	
Polláková	Eva	d	27.08.1938	Ba 10. 8. 1942	Dr 15. 12. 1943	5	
Polláková	Líza	z	27.11.1914	Ba 10. 8. 1942	Dr 15. 12. 1943	29	
Pollak	Kurt	m	20 5. 1909	Ba 10. 8. 1942	Dr 15. 12. 1943	34	
Pollak	Ida	z	15. 12. 1875	Ca 24. 10. 1942	Ds 18. 12. 1943	68	
Pollak	Hermine	z	4. 6. 1868	AAq 13. 7. 1942	Dr 15. 12. 1943	75	
Pollak	Ernst	m	6. 1. 1867	Ca 24. 10. 1942	Ds 18. 12. 1943	76	
Pollak	Else	z	16.09.1902	Ch 17. 12. 1942	Dr 15. 12. 1943	41	
Radnitz	Olga	z	25. 9. 1879	M 14. 12. 1941	Dm 6. 9. 1943	64	
Reichmann	Valtr	m	05.11.1905	Ba 10. 8. 1942	DI 6. 9. 1943	38	
Reiner	Erwin	m	14.02.1904	Bf 8. 9. 1942	Dr 15. 12. 1943	39	
Reiner	Berta	z	13.07.1874	Cf 15. 12. 1942	Dr 15. 12. 1943	69	
Reinerová	Marta	z	22. 3. 1888	Bg 12. 9. 1942	DI 6. 9. 1943	55	
Sadger	Charlotte	z	11. 6. 1872	AAe 20. 6. 1942	Dr 15. 12. 1943	71	
Salus	Vít	d	12.06.1930	Ci 21. 12. 1942	Dm 6. 9. 1943	13	
Salusová	Emilie	z	10.11.1902	Ci 21. 12. 1942	Dm 6. 9. 1943	41	
Salus	Karel	m	24.11.1897	Ci 21. 12. 1942	Dm 6. 9. 1943	46	
Schur	Wilhelm	m	11.11.1905	Bd 4. 9. 1942	DI 6. 9. 1943	38	
Schwarz	Susanne	d	04.05.1937	Ba 10. 8. 1942	Dr 15. 12. 1943	6	
Schwarz	Käthe	z	17.07.1911	Ba 10. 8. 1942	Dr 15. 12. 1943	32	
Schwarz	Robert	m	22.12.1905	Cv 6. 3. 1943	Dr 15. 12. 1943	38	

Schwarz	Moritz	m	24.10.1903	Ba 10. 8. 1942	Dr 15. 12. 1943	40	
Sommer	Friedrich	m	19.01.1875	G 2. 12. 1941	Ds 18. 12. 1943	68	
Soyka	Berta	z	1. 1. 1864	AAAs 20. 7. 1942	Dr 15. 12. 1943	79	
Spitz	Margarethe	z	26.03.1912	Ba 10. 8. 1942	Dm 6. 9. 1943	31	
Spitz	Rudolf	m	06.09.1909	Ba 10. 8. 1942	Dm 6. 9. 1943	34	
Steiner	Regina	z	01.05.1871	Ch 17. 12. 1942	Dr 15. 12. 1943	72	
Tarjan	Stefanie	z	27.06.1881	Ad 23. 3. 1942	Ds 18. 12. 1943	62	
Taussig	Fritz	m	19.04.1900	Cz 30. 4. 1943	Dm 6. 9. 1943	43	
Taussig	Berta	z	19. 10. 1874	AAAn 6. 7. 1942	Dz 15. 5. 1944	69	
Traub	Heinrich	m	9. 3. 1886	Cc 20. 11. 1942	Ds 18. 12. 1943	57	
Waldmann	Helga	d	18.02.1930	Ci 21. 12. 1942	Dm 6. 9. 1943	13	
Waldmann	Marta	z	29.07.1899	Ci 21. 12. 1942	Dm 6. 9. 1943	44	
Waldmann	Ernst	m	23.02.1896	Ci 21. 12. 1942	Dm 6. 9. 1943	47	
Weil	Ludwig	m	16. 1. 1877	AAAn 6. 7. 1942	Eb 18. 5. 1944	66	
Winternitz	Wilhelm	m	14.02.1902	Au 1 15. 5. 1942	DI 6. 9. 1943	41	
Wohryzek	Hugo	m	12. 7. 1889	AAI 2. 7. 1942	Ds 18. 12. 1943	54	

Tabulka č. 2: Databáze libereckých občanů ve sčítacích operátech 1921, kteří se dostali do TRT

příjmení	jméno	pohlaví	datum narození	původní adresa dnešní název ulice	povolání	vyznání	národnost
Abelesová	Olga	z	22. 5. 1878	Schücker Strasse 13 Pražská ulice	švadlena	židovské	česká
Altmann	Lydia	d	13.11.1910	Schücker Strasse 12 Pražská ulice		židovské	židovská
Altmann	Moritz	m	28. 3. 1873	Schücker Strasse 12 Pražská ulice	obchodník se se smíšeným zbožím	židovské	židovská
Altmann	Regina	z	17. 3. 1873	Schücker Strasse 12 Pražská ulice	švadlena	židovské	židovská
Feigl	Josef	m	26. 12. 1875	Fichtestrasse 13 Zborovská ulice	obchodník se suknem	židovské	česká
Feigl	Fritz	d	10.03.1917	Fichtestrasse 13 Zborovská ulice		židovské	česká
Freundová	Helena	z	21. 5. 1883	Neustädter Platz 16 Sokolovské	soukromnice	židovské	německá
Geigerová	Markéta	z	29. 1. 1889	Gebirgstrasse 1 Jablonecká	obchodnice s módním a rukavičkářským zbožím	židovské	česká
Günter	Jenny	z	14. 12. 1871	Friedländer Strasse 12 Frýdlantská	prodavačka	židovské	německá
Horn	Rosa	z	19. 7. 1872	Reinowitzerweg 91 Rýnovická	prodavačka ryb	židovské	německá
Kahnová	Helena	d	15.03.1905	Hablau 11 Revoluční		židovské	česká
Kohn	Alfred	m	23.04.1874	Bergelgasse 11 Na Kopečku	obchodník s cukrovinkami	židovské	německá

Kraus	Marie	z	18. 1. 1899	Färbergasse 16 Barvířská	prodavačka v obchodě hedvábím a módním zbožím	židovské	německá
Lauer	Rosa	z	22.03.1863	Heinrich Liebig st. 5 Husova	žena v domácnosti	židovské	židovská
Lissau	Vítězslav	m	15. 1. 1873	Tuchgasse 7 Soukenná	kardiolog, neurolog	židovské	německá
Neumann	Franz	m	8. 2. 1899	Birgsteinstrasse 14 Na Perštýně	v rodinné firmě S. S. Neumann	židovské	německá
Picková	Věra	d	24.08.1912	Neustädter Platz 16 Sokolovské		židovské	německá
Pollak	Ernst	m	6. 1. 1867	Klotildenstrasse 7 Palachova	praktický lékař	neuvedeno	německá
Pollak	Hermine	z	4. 6. 1868	Mariengasse 4 Mariánská	žena v domácnosti	židovské	židovská
Pollak	Kurt	d	20.05.1909	Karlgasse 22 Boženy Němcové		židovské	česká
Pollak	Líza	d	27.11.1914	Gebirgstrasse 1 Jablonecká		židovské	česká
Radnitz	Olga	z	25. 9. 1879	Schützenstrasse 26 Střelecká	soukromnice	židovské	německá
Reiner	Ervín	d	14.02.1904	Färbergasse 31 Barvířská		židovské	česká
Sommer	Friedrich	m	19.01.1875	Schücker strasse 31 Pražská ulice	ředitel divadla	židovské	německá
Spitz	Rudolf	d	06.09.1909	Zittaugasse 19 Žitavská		židovské	německá

Schur	Wilhelm	d	11.11.1905	Radetzky Strasse 731/1 Vítězná		židovské	německá
Waldmann	Ernst	m	23.02.1896	Schiller strasse 16 Brněnská	vyučující na státní průmyslové škole	židovské	německá
Wohryzek	Hugo	m	12. 7. 1889	Kratzauer strasse 21 Chrastavská	deratizátor	židovské	česká